

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
İNSAN VE TOPLUM
BİLİMLERİ FAKÜLTESİ
DERGİSİ

(ULUSAL HAKEMLİ DERGİ)

sayı / number: 4

eylül / september 2019

ISSN: 2602-3938

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ DERGİSİ

Sayı / Number 4 Bahar / Autumn 2019

Yayımlayan / Published

Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Sahibi / Owner

Yönetim Kurulu Adına
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dekanı
Prof. Dr. Süleyman Çiğdem

Yayın Yönetmenleri / Editors

Dr. Öğrt. Üyesi Özkan Dayı
Dr. Öğrt. Üyesi Ferdi Güzel

Yabancı Dil Editörleri / Editors of Foreign Language

Arş. Gör. Hüseyin İlhan
Arş. Gör. Fatih Köksal

Arş. Gör. Kurban Durmuşoğlu

Yazı İşleri / Editorial Secretary

Dr. Öğrt. Üyesi Osman Oruç

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Arş. Gör. Fatih Eşki
Arş. Gör. Ömür Erbay
Arş. Gör. Erdem Saka

Dizgi / Typesetting

Dr. Öğrt. Üyesi Özkan Dayı

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Süleyman Çiğdem (Başkan)
Prof. Dr. Necmettin Tozlu
Prof. Dr. Abdülkadir Yılmaz
Prof. Dr. Bener Güngör
Doç. Dr. Fatih Yalçın
Doç. Dr. Hamdi GÜLEÇ
Dr. Öğrt. Üyesi Serdar Göktaş
Dr. Öğrt. Üyesi Gazi Özdemir
Dr. Öğrt. Üyesi Esat Aktaş
Dr. Öğrt. Üyesi İlhan Karaca

Yabancı Dil Danışmanları

Foreign Language Consultants

Prof. Dr. Ahmet Beşe
Prof. Dr. Sait Uylaş
Prof. Dr. Nimet Yıldırım
Doç. Dr. Nurullah Yılmaz
Dr. Öğrt. Üyesi Asuman Gökhan
Dr. Öğrt. Üyesi Yasemin Yaylalı

Yazışma Adresi / Correspondence

Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dekanlığı- 69000 BAYBURT
Telephone: 0 458 333 20 34
e-mail: baytobilder@gmail.com

Baskı / Press

Rana Ajans / Erzurum

ISSN 2602-3938

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ
DERGİSİ ULUSAL HAKEMLİ BİR DERGİDİR.
HER YIL MART ve EYLÜL AYLARINDA YAYIMLANMAKTADIR.

DANIŐMA KURULU

- Prof. Dr. İ. Ethem ATNUR
Prof. Dr. Ahmet TURAN
Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY
Prof. Dr. Nimet YILDIRIM
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ
Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ
Prof. Dr. Yunus ÖZGER
Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU
Prof. Dr. Mehmet Faruk TOPRAK
Prof. Dr. Hüseyin IZGAR
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN
Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK
Prof. Dr. Besim ÖZCAN
Prof. Dr. S. Selçuk GÜNAY

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Osman GÜNDÜZ (Bayburt Üniversitesi / Bayburt)
Doç. Dr. Gökhan ÖLKER (Necmeddin Erbakan / Konya)
Doç. Dr. Mehmet YASTI (Selçuk Üniversitesi / Konya)
Dr. Öğrt. Üyesi Özgür TOKAN (Bartın Üniversitesi / Bartın)
Dr. Öğrt. Üyesi Mehmet Halil ERZEN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Van)
Dr. Öğrt. Üyesi Özkan DAYI (Bayburt Üniversitesi / Bayburt)
Dr. Öğrt. Üyesi Ruken KARADUMAN (Bayburt Üniversitesi / Bayburt)
Dr. Öğrt. Üyesi Asuman GÖKHAN (Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
Dr. Öğrt. Üyesi Mehmet Ali DOĞAN (İstanbul Teknik Üniversitesi / İstanbul)
Dr. Öğrt. Üyesi Mehmet KUZEY (Bayburt Üniversitesi / Bayburt)
Dr. Öğrt. Üyesi Ayhan BULUT (Bayburt Üniversitesi / Bayburt)
Dr. Öğrt. Üyesi İlhan KARACA (Bayburt Üniversitesi / Bayburt)
Dr. Öğrt. Üyesi Osman ORUÇ (Bayburt Üniversitesi / Bayburt)
Dr. Öğrt. Üyesi Selçuk AYDIN (Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
Dr. Öğrt. Üyesi Cem ÖZKURT (Bayburt Üniversitesi / Bayburt)

İÇİNDEKİLER

Ruken KARADUMAN

Melihî ve Elif-nâmesi

Melihî and his Elif-nâme (7-17)

Yeliz OKAY

Türkiye’de Uygulamalı Sosyoloji ve Sosyal Hizmet’in Tanınması Üzerine Öncü
Bir Çalışma: Amelî İçtimaiyyat - İçtimai Sa’y ve Sabiha Sertel

*A Leading Study about Applied Sociology and Social Work in Turkey by
Sabiha Sertel* (19-32)

Yavuz DELİBALTA

Karahıtay Devleti’nin İnhitâtı ve Nayman Veliahtı Küçlük’ün
Doğu Türkistan Tahakkümü (1211-1218)

*The Collapse of the Karahitay State and Prens of Nayman Kuchluk’s
East Turkestan Domination* (33-54)

Ferdi GÜZEL

Derleme Sözlüğü’nde Tanımlama Ve Tanıklama Yanlışları

Definition and Exemplification Mistakes in “Derleme Sözlüğü” (55-70)

Süleyman YURTTAŞ

Sır Dizilerinde Yer Alan Adil Dünya İnancı

Belief in Just World in the Mystery Series (71-87)

Ebubekir BOZOVALI-Murat TULAN

Okulda Değerler Eğitimi ve Yabancı Dil Öğrencileri Üzerindeki Yansımaları

*Values Education in School and Their Reflections on
Foreign Language Students* (89-102)

Rumeysa BAKIR DAYI

Lübnan Edebiyatında Tiyatronun Doğuşu ve Gelişimi

The Origin and Development of Theater in Lebanon Literature (103-113)

Çetin KASKA

Bâbâ Figânî ve Dîvânı

Bâbâ Figânî and his Dîvân (115-130)

Yazım ve Yayın İlkeleri (131-134)

MELİHÎ VE ELİF-NÂMESİ

Melihî and his Elif-nâme

Ruken KARADUMAN*

Makale Geliş Tarihi: 26.02.2019

Makale Kabul Tarihi: 19.03.2019

Özet: Klasik şiirimizde söz sanatı mı yoksa bir nazım şekli mi olduğu konusunda muhtelif görüşler olan elif-nâmeler hem divan hem de halk edebiyatının müştereklerindedir. Genellikle dinî konularda yazılmakla birlikte, diğer konularda yazılmış örnekleri de bulunan ve günümüz akrostişlerine benzeyen bu manzumelerin, Türk şiirinde yüze yakın örneği tespit edilmiştir. Mürettep bir divanı bulunmayan Melihî'nin, nazire mecmualarında tesadüf ettiğimiz toplam 18 şiirine ve çeşitli tezkirelerde hakkında verilen bilgilere dayanarak, döneminin önemli şairleri arasında yer aldığını söylemek mümkündür. Ahmet Paşa'nın hocası ve Fatih sultan Mehmet'in musahibi olan Melihî, ilim yönü oldukça kuvvetli bir şairdir. Ancak sürdürdüğü derbeder yaşam tarzı, onun şiir dünyasında hak ettiği yeri alamamasının başlıca nedeni olur. Şairin elimizde bulunan az sayıdaki şiirleri içinde dikkat çekenlerden biri de elif-nâme şeklindeki gazelidir. Bu makalede, genel olarak elif-nâmeler hakkında bilgi verilmiş; 15. yüzyılın kalender mizaçlı şairi Melihî tanıtılmıştır. Ayrıca Melihî'nin elif-nâme şeklindeki gazeli günümüz Türkçesine aktararak şekil-muhteva özellikleri açısından incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Melihî, elif-nâme, divan şiiri

Abstract

In our classical poetry, elif-name in respect of which there are various opinions whether it is rhetorisor a form of a verse is one of the commons of both divan and folk literature. In Turkish poetry, nearly a hundred samples of these poems resembling acrostic shave been determined. It is possible to say that Melihî, who did not have a reorganized divan, was one of the most important poets of his period based on 18 poem which we found coincidentally in the Nasire magazine and their formation given in various collections of biographies about him. Melihî who is Ahmet Pasha's teacher and Fatih Sultan Mehmet's companion is a poet who has a powerful scienceside. However, his tramp life style which he pursued is the main reason why he could not get the place he deserved in the world of poetry. One of these markable poems of the poet who we have a limited number of poetries belong to him is the gazelle which is written in the form of elif-nâme. In this article, information about elif-nâme was given in general; Melihî, a debonor poet of the 15th century, was introduced. Besides, Melihî's elif-nâme-shaped gazelle was transferred to modern Turkish and analysed in terms of shape-content characteristics.

Keywords: Melihî, elif-nâme, divan poem

* Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, rukenkaraduman@bayburt.edu.tr

1.Giriş

Dilin önemli fonksiyonlarından biri olan kültürün aktarımını sağlayan yazı, insanlığın en önemli buluşları arasında yer alır. Yazıyı oluşturan harfler ise, özellikle sûfler tarafından, görsel olarak var olmadan önce Allah'ın ilminde malum olan şekiller olarak kabul edilmektedir. Tarihsel süreçte bazı Hristiyanlar, Yahudiler, Hindular, Taocular ve İslam öncesi Araplar arasında harflere yüklenen gizli anlamlar olduğu inancıyla ortaya çıkmış birçok anlayışla karşılaşılabilir. Bu anlayışların esasını ise, harfler ve rakamların uhrevî âlem ile dünyevî âlem arasındaki sırlarla dolu ilişkileri gösteren birer şifre olarak kabul edilmesi inancı teşkil eder. Kâinata yayılmış bu şifrelerin çözülmüş olması ile düzenin kavranabileceği fikri; İslamiyet'te cifr, ilm-i hurûf ve hurûflik gibi harf tasnifi yöntemlerinin kullanımının ve daha önce yazılmış olan birçok eserin şerhi yapılırken bu yöntemlere başvurulması metodunun temelini oluşturur. (Bozbüyük 1998; 397)

Arap alfabesindeki harfler içerisinde elif'in sanatsal ve tasavvufî anlamda ayrı bir yeri olduğu söylenebilir. Eski alfabenin ilk harfi olan elif ile, nâme sözcüklerinin birleşmesinden oluşan elif-nâmeler, değişik şekilleri de bulunmakla birlikte, genel olarak mısra başındaki kelimelerin ilk harflerinin elif'ten ye'ye kadar sıralandığı şiirlerdir. (Çelebioğlu 1998; 605)

Elif-nâmeler, anlatımı mananın dışında şekilsel olarak da dikkat çekici hale getirmek amacıyla, şairlerin zaman zaman söz oyunlarına müracaat etmelerinin bir yansıması olarak düşünülebilir. Şairlerin bu arayışında ise, divan şiirinin onlara çizdiği dar çerçevenin ve her dönemin arayışı olan orijinalitenin harflerle ilgili sanatlarla yönelimi artırması neden olarak görülebilir. Harflerin beyitlerde alfabetik olarak dizilmesi sonucu ortaya çıkan bir manzume biçimi olarak elif-nâmelerin, harflerle ilgili edebî sanatlardan biri mi yoksa bir nazım şekli mi olduğu Türk şiirinde tartışılmakta olan konulardan biridir. Ancak belli bir konusunun, mısra veya kafiye düzeninin olmayışı elif-nâmelerin bir söz sanatı olarak kabul edilmesini gerektirir.

Elif-nâme, bir söz sanatı olan muvaşşaha yakın bir sistemle yazılır. Ahmedî muvaşşahı, beyit ya da mısraların başlarına veya ortalarına bazı harflerin, kelimelelerin getirilmesiyle -bu eklemeler nokta değişiklikleri suretiyle de olabilir- kendisinden yeni bir ifadenin ortaya çıkarılması sanatı olarak tanımlar. (Temizel 2002; 105) Genellikle muvaşşah, mısra başı harf sıralama düzeni olarak uygulanmış olmakla birlikte, elif-nâmelerin yazılış şekilleri farklılık gösterebilmektedir. Doğan Kaya:

- a) elif ve diğer harflerin beytin veya dörtlüğün başında olduğu elif-nâmeler,
- b) dörtlüklerde dizinin başında harflerin sıralandığı elif-nâmeler,
- c) harflerin beyitlerin sonunda yer aldığı elif-nâmeler,
- d) harflerin beyitler halindeki bir şiirde, dize başlarında ve artlarında yer aldığı elif-nâmeler şeklinde bir tasnif yaparken (Kaya 2007; 310); Nihat Öztoprak'ın tasnifi ise şu şekildedir:

- a) düz elif-nâmeler (mısranın ilk harfinin elif'ten ye'ye kadar sıralandığı elif-nâmeler),
- b) ters elif-nâmeler (mısrıldaki ilk harflerin ye'den elif'e doğru sıralandığı elif-nâmeler),
- c) düz-ters elif-nâmeler (mısra veya beyit başlarının elif-ye-be-lâmelif şeklinde sıralandığı elif-nâmeler),
- d) kafiyeleri alfabetik sıralanan ve mesnevi şeklinde yazılan elif-nâmeler,
- e) eğitici ve eğlence amaçlı elif-nâmeler (bu elif-nâmeler, mısraların yine alfabetik olarak sıralanmasıyla yapılır; ancak burada mısraların başındaki harflerin ilk kelimesi şehir, sanatçı ve sonrasında da o sanatçının eseri olur). (Öztoprak 2009; 818-822) Bu tasnif yöntemlerinin her ikisi de araştırmacılar tarafından elif-nâme metinlerinin sınıflandırılmasında tercih edilmektedir. Elif-nâmeler, dinî-tasavvufî konularda yazılabildikleri gibi din dışı konularda da kaleme alınmışlardır. (Çelebioğlu 1998, 605) Genellikle bu tarzdaki şiirlerde, aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbı kullanılır ve bu manzumeler divan şiirinde gazel, kaside, mesnevi, muhammes, müseddes, halk şiirinde ise; koşma ve destan nazım şekilleriyle karşımıza çıkar. (Öztoprak 2009; 137) Çelebioğlu bir nazım tekniği olarak kabul edilebilecek elif-nâmelerde genellikle, şiirdeki tasavvufî anlama uygun düşebilecek sözcüklerin seçilip mısra başı veya sonundaki harfe uygun olarak kullanıldığı görüşünü (Çelebioğlu, 1998; 607) öne sürmüş olsa da incelenen elif-nâme örneklerinde böyle bir hususiyetin olduğuna dair bir genelleme yapmak mümkün görülmemektedir.

Âşık Paşa, ilk elif-nâmeyi yazan şair olarak bilinir. Ondan sonra da gerek Anadolu'da gerekse de bazı Türkî cumhuriyetlerde pek çok şair bu tarzı dener. Anadolu'da elif-nâme yazan şairlerden bazıları, Ahmet Suzî, Askerî, Âşık Ömer, Âşık Paşa, Bosnalı Talib, Bursalı Feyzi, Dukakinzâde Ahmet Bey, Erbâbî, Esrâr Dede, Fahrî, Fakîh, Gazalî, Giritli Aşkî, Fuzûlî, Haşimî, Hatâyî, Kâdirî, Mihrî Hatun, Muhibbî, Sırrî'dir. (Candan 2012; 633) Türkmen edebiyatında da elif-nâme yazan şairler arasında Mahtumkulu, Kemine, Magrupı, Gayıbı, Tahır ve Berdinazar gibi isimler zikredilebilir. (Gökçimen 2010; 107).

1.1. Melihî

Melihî, tezkirelerde Fatih döneminin usta sanatkarlardan biri olarak ifade edilir. Latîfî, onun Tokatlı olduğunu söyler (Canım 2000; 504). Bu bilgi, Hasan Çelebi, Riyazî ve Gelibolulu Ali tarafından da tekrarlanır. Yalnızca Âşık Çelebi, onun Sinop veya Kastamonu yöresinden olduğunu belirtmiş olsa da genel kanı Tokatlı olduğu yönündedir. (Ergin 1948; 61)

Melihî, iyi bir eğitim almıştır. Birçok tezkireci ve örneğin Âşık Çelebi, "âlemin zü-fünûnudur" şeklinde bir ifadeyle onun ilimdeki derecesine dikkat çeker. Şair, Anadolu'da eğitim hayatına başlamış; ardından İran'a giderek Horasan gibi önemli bir kültür ve sanat muhitinde bir süre kalmak suretiyle medrese eğitimine devam

etmiştir. Bu eğitimi esnasında ise; Molla Camî, Şeyh Ömer Ruşenî gibi önemli şahsiyetlerle birlikte dersler alır. İstanbul'un fethinin ardından tekrar Anadolu'ya dönen Melihî'nin, İstanbul'a gelmesiyle Ahmet Paşa ile yolları kesişmiş ve onun sayesinde şair, Fatih Sultan Mehmet'in meclislerinde bulunma şansını yakalamıştır. Böylece Melihî, Fatih'in yakın dostu ve musahibi olarak havas zümresi içinde yerini alır. Fatih bu rint, hazırcevap ve neşeli bir mizaca sahip zat ile baş başa konuşmaktan hoşlanmış, devletin önemli kademelerinde kendisine görevler vermiştir. Ancak Melihî, böylesine büyük bir şans yakalamış olmasına rağmen bir süre sonra manevî olarak yolunu kaybeder ve derbeder bir yaşam tarzı sürmeye başlar. Ayrıca içkiye olan iptilası da onu bir an bile ayık bulamayan sultanın gazabını üstüne çekmesine neden olur. (İsen 1998, 127; Açıkgöz 2017, 303)

Melihî'nin ileri derecede içkiye müptela oluşu tezkirelerin, şairin bahsi hususunda en çok üzerinde durdukları konudur. Latîfî onun gece gündüz sarhoş dolaştığını ifade eder.(Canım 2000; 507) Ancak meyhanelerde bile Yahudi, hikmet sahibi zatlarla mantık ve felsefe gibi ilmi konuları tartışması; ayrıca meclislerde seçkin şairlerle edebî sohbetler düzenlemesi yine kaynaklarda zikredilen hususlardır. (Kılıç 2018; 354) Böylece kâmil ve mâhir olduğu ilmini her ortamda paylaşmaya devam etmektedir.

Şeyh Ömer Ruşenî ile Melihî'nin yakın dostluğu ve medreseden münasebetleri vardır. Defalarca yakın dostunu düşmüş olduğu kötü hallerden vazgeçirmeye çalışsan Ruşenî, İlahî aşk kadehinden şarap sunmayı teklif etse de bu teklifi zarif bir yolla reddedilir. (Canım, 2000; 507) Yine medrese arkadaşlarından olan Molla Câmî ise, Melihî'nin bu durumundan habersizdir ve eski dostuna kendi yazdığı tasavvufa dair bir risale gönderir. Ancak Melihî: "Bu makule nesneyi bizde ele almağa liyâkât kalmadı" diyerek eseri kabul etmez ve arkadaşından sadece hayır dualarını ister. (Kılıç 2018; 354)

Tüm ikna çabalarına rağmen şairin perişan hallerde meyhaneye düşüşü ve sarayda baş gösteren çeşitli dedikodular, Fatih'in devreye girmesine ve onu bir miktar akli başına gelsin diye korkutup tövbe ettirmesine kadar devam eder. (Sungurhan 2017; 800) Melihî de ömrü oldukça din ve selamet yolunda gideceğinin sözünü verirken, zaten içinde bulunduğu hallerden oldukça müteessirdir, günleri âh u zâr ile geçmektedir. (Kılıç 2018; 354)

Verdiği söz ile Fatih Sultan Mehmet'ten bolca ihsan görmesine ve sultanın şedîd tavırlarından tüm korkusuna rağmen, şairin sözünün tutulamaz hale gelmesi çok zaman almaz. Bu arada da bazen boza, bazen de afyon ve esrarla avunmaya çalışsa da çok sıkıntılı anlarından birinin sonunda Melihî, bir gün bir hekimden şırınga bulup şarabı vücuduna zerk ettirerek eskisinden de beter hallere düşer. Tahtakale'ye gelip burada oldukça kötü bir şöhret sahibi olur. Diğer bir taraftan Fatih, her yere adamlarını göndermiş ve Melihî'yi aratmaktadır. Adamlar, her yerde aradıkları şahsı sarhoş ve sefil bir durumda nihayet bulur ve padişahın huzuruna çıkarırlar.

Fatih, karşısında cübbe ve sarığını meyhaneciye bırakmış, çalgıcılar tarafından soyulmuş, ayakta bile duramayacak haldeki musahibini görünce çileden çıkar. Derhal denize atılmasını emreder. Ancak Melihî, ağzına içki koymadığına, yemini ni bozmadığına dair tüm mukaddesler üzerine yeminler etmektedir. Bu durumu anlamak için saraydaki hizmetliler ağzını koklarlar ve şarap kokmadığını anlayınca şairin durumuna şaşırırlar. Fatih, hiddeti azalıp gerçeği öğrendiğinde ise, onun şarap iptilasından kesinlikle kurtulamayacağını anlayıp şairi affeder. Fatih'in ölümünden sonra da bağımlılığı gün geçtikçe artan Melihî, ikinci Beyazıt devrinin başlarında vefat eder. (Ergin 1948; 64)

1.2. Melihî'nin Edebî Kişiliği

Ahmet Paşa gibi döneminin Sultanuş-şuârâsı kabul edilen büyük bir şairin hocası mertebesinde bulunan Melihî, tezkirecilerin ortak kanaatine göre, edebiyat ilmi hususundaki bilgisi yüksek bir şairdir. Rint meşrep-kalender mizaç yönüne karşın; zahiri ilimlere vakıf, âlim ve fâzıl bir zat olarak tarif edilmektedir. Sehi Bey onun şiirlerini güzel ve tatlı, özellikle de gazellerini gönle hoş gelen ve renkli şiirler olarak değerlendirir. Ayrıca yine Sehi Bey, tezkiresinde, Melihî'nin beyan ilminde önemli bir yeri olduğunu; şiirle ilgili gayretleri neticesinde de bu sahada ilmiyle dönemdeki pek çok şairden üstün bulunduğunu söyler. (İsen 1998; 127) Âşık Paşa ise Melihî'nin şiirlerini neşe uyandıran, ârifâne ve kültür dağıtan sözler olarak zikreder. (Kılıç 2018; 355) Öğrenmeye olan aşkı ile İran'a kadar giden şair için, "birçok ilme vakıf ve sanatta mâhir" gibi övgülerde bulunan Latîfî de, onun meclislerde şair ve âlimlerle yaptığı ilim sohbetlerini anlatmıştır. Bu ve benzeri ifadelerden şiir ilmiyle takdir kazanmış bir şahsiyet olduğu anlaşılan Melihî, sade ve açık bir anlatıma sahiptir. O, döneminin en büyük şairlerinden Ahmet Paşa ile dil, tarz yönüyle yarışabilir düzeydedir.

Melihî, zarif ve nüktedan bir mizaca sahiptir ve bu nitelikleri de elimizde bulunan az sayıdaki şiirlerinde gün yüzüne çıkar. Şiirlerde genellikle beşeri aşkı işlediği ve özellikle sevgiliyi terennüm ederken renkli tasvirler yaptığı görülür. Muharrem Ergin, Melihî'nin derbeder ve kalender mizaca sahip bir insan olarak, sadece yazmış olmak için yazan biri değil, ancak hissedince şiir yazan bir şair olduğunu ifade eder. Ayrıca şiirlerindeki sadelik ve samimiyetin de bu ruh haliyle ilgili olduğunu belirtir. (Ergin1948; 67) Şiirlerinde, Arapça veya Farsça terkipler yerine daha çok Türkçe tamlamaları tercih eden şairin aruzda başarılı olduğunu söylemek zordur.

Melihî'nin bir elif-nâme örneği olarak incelemiş olduğumuz, aşağıda verilen şiiri Muharrem Ergin'in "*Melihî*" adlı makalesinden alınmıştır. (Ergin 1948; 76)

1 *Ol kaddine üyğendiğiçün serv ü çınar
Olmadı bunlara güftâr ü ne refât ü ne bâr*

Servi ve çınar, boyuna öykündükleri için onlara ne söz ne yürüyüş ne de meyve (kısmet) olmadı.

بُ *Bugün bād-ı sabâ zülfüne dūş oldu meger*
Ki gelüb cân eline misk ü abîr itti nisâr

Sabah rüzgarı, bugün sevgilinin saçlarına bağlandığı için eline can geldi ve o, misk ve anber kokularını saçtı.

ت *Temennâ iden ancak tapunı ben degilim*
Bu hevâ ile geçer şeyh ü sabî mîr ü kibâr

Kapını selamlayan sadece ben değilim. Şeyh, çocuk, emir, seçkin ve zengin olanlar hep bu hevesle (kapının önünden) geçer.

ث *Serâdan geçerim âh süreyyâya irer*
Yıllar aylar ni aceb itmedi sana hîç kâr

Sevgilinin saraya benzeyen kapısının önünden geçince, âhım süreyya yıldızına ulaşıır. (Ey sevgili!) Aylarca yıllarca (bu ses) sana nasıl hiç etki etmez?

ج *Cân gözi görüp nûr-ı cemâlünü senin*
Levh-i dilde yed-i kudret yazalı nakş ü nigâr

Kudret eli, gönül levhasında, nakış ve resimleri işlediğinden beri, can gözü senin güzellik nurunu görür.

ح *Hayât-ı ebedî buldusa vashuna iren*
Firkâtin zehrini içerdî niceler leyl ü nehâr

Seninle vuslata erenler ebedi hayata kavuşur. (Kavuşamayan) nice kişilerse, gece ve gündüz ayrılığın zehrini içer.

خ *Hattından utanur nush ile reyhân ü sülüs¹*
Tâ muhakkak ana mânend olalı hatt-ı gubâr

Gubar hattı ona benzediğinden bu yana, nasihatler sonucunda reyhan ve sülüs yazısı senin ayva tüylerinden utanır.

د *Derdi ile bir mâh-ruh-ı bî-mihrin*
Yüz urub kurbuna bir gün iderim terk-i diyâr

Merhametsiz bir ay yüzlü güzele yaklaşımaya niyet edip bir gün (ona kavuşamamanın) derdi ile bu diyarı terk ederim.

ذ *Zikr eyledüğince lebinin sükkerini*
Tûti-i cân ü gönül her dem olur hoş güftâr

¹ Muharrem Ergin'in makalesinde seles olarak verilen kavram, metnin bağlamına uygun olarak sülüs şeklinde değiştirilmiştir.

Cân tûtîsi ile gönül, (sevgilinin) dudaklarının şekerliğini andıkça her daim (ararlarında) hoş bir sohbet olacaktır.

ر *Rakîbin yüzüne bakma işitme sözünü
Dilberin çünkü değil kavli ve fi'li hem-vâr*

Rakibin yüzüne bakma ve sözünü işitme; çünkü gönül alan sevgilinin sözü ile hareketleri her daim birbirine uymaz.

ز *Zamânın nesine şâd olayın bir lâhza
Dil-i gamgînime hiç virmedi ârâm ü karâr*

Bir an bile gamlı gönlüme rahatlık ve sükunet vermeyen bu zamanın neyiyle mutlu olayım?

س *Sâhir gözünün mekrini dil şerh idemez
Kim ne câdû bilür ol fitneleri ne ayyâr*

Ne cadı ne de hilebazların bilmediği fitneleri bilen sihirbaz gözlerinin hilelerini gönül izah edemez.

ش *Şol zülfiyle hâl oldu bana dâne vü dâm
Ki dil-i halk-ı dü âlemdir ana sayd ü şikâr*

Sevgilinin saçları bana tuzak, benleri de (o tuzaktaki) yem oldu. Zaten iki âlemdeki insanların gönülleri de onun avı olmuştur.

ص *Sabr it didi bir gün bana dildâr didim
Aşka sabr ü mecâl ola mı yâ gayret ü âr*

Bir gün sevgili bana "Sabret" dedi. (Ben de cevaben) dedim ki aşta sabır ve takat ya da gayret ve utanma olur mu?

ض *Darb uralıdan cânıma mestâne gözün
Gitmedi baştaki hamr ile vü gözdeki humâr*

Naz sarhoşu gözlerin ruhumu darbettiğinden beri, başımdaki mestlik hali de gözlerimdeki mahmurluk da gitmedi.

ط *Dolu gönlüme nûr-ı tecellî vü cemâl
Ki görünmez gözüme zerrece ağyâr ile yâr*

(Allah'ın) güzelliği ve tecelli nuru gönlüme dolduğundan beridir, gözüme zerre kadar ne sevgili ne de ağyâr (başkaları) görünüyor.

ظ *Zâlim gözüne hây digem cevri ilen
İtmesün şems ü kamer bigi beni zâr ü nizâr*

Zâlim gözlerinin zulmü karşısında eyvallah diyeyim! (Yeter ki) o zâlim, ay ve güneş gibi beni ağlayıp inletmesin; zayıf bir hâle düşürmesin.

ع *Âşıklara âlemde çe düzeh çe behişt
Bir ola tîr-i meh ü sayf ü zemistân ü bahâr*

Âşıklar için dünyada ne Cennet ne de Cehennem (bir anlam ifade etmez.) Ay yüzlü sevgilinin attığı oklar sebebiyle (âşıklara) yaz, kış ve ilkbahar hepsi bir olur.

غ *Ganimet budur ey şâh ki kûyunda müdâm
Tâ ki ömrüm ola lebbeyk iderim çâker-vâr*

Ey sultan (olan sevgili)! Senin bulunduğun yerde, ömrüm oldukça köle misali emredin, diyebilmek daima en büyük ganimettir.

ف *Firûzânesini nakş ide âşık göricek
Ne recâ ana behişt ola vü ne haşyet-i nâr*

Onun nûrunun nakışlarını gören âşıktâ ne Cennet isteği, ümidi olur ne de Cehennem ateşinin korkusu kalır.

ف *Kaşınla gözün zülf ü dehânın hevesi
Bende ne hürmet ü izzet kodu ne izz ü vakar*

Kaşın, gözün, saç ve dudaklarının arzusu bende ne hürmet, ne izzet ne de değer ve ağırbaşlılık hâli bıraktı.

ك *Kün diyeli kudret dili bir hubb-ı lâtif
Gelmedi sencileyin gelmeye tâ rûz-ı şumâr*

(Allah) kudret diliyle "Ol" dediğinden beri, senin gibi bir güzel (dünyaya) gelmedi ve kıyamet gününe kadar da gelmeyecek.

ل *Lâyık lebine la'l olamaz gül ruhuna
Kim anun mâdeni senk oldu bunun meskeni hâr*

Yakutun madeni taş, gülün de meskeni dikenlik olduğu için; dudaklarına (benzetmeye) layık bir yakut taşı ve yanaklarına (benzetmeye) uygun bir gül olamaz.

م *Murg-ı dil ü cân isteye mi bâğ-ı behişt
K'âşiyân zülf-i habîb oldu ana hâl şikâr*

Sevgilinin saçları yuva ve benleri de ona av olduğundan beri, gönül ve can kuşu, Cennet bahçesini ister mi?

ن *Nevrûz olıcak yâr ile hoşdur gül ü mül
Çalina çeng ü rübâb okuna uşşâk ü nigâr*

Nevruz zamanı, çeng ve rûbab çalınıp uşşak ve nigâr makamı okunsun! (Bu zamanda) gül ve şarap, sevgiliyle birlikte daha da güzel olur.

ۛ *Var uyma egin dîvine nefsin şeb ü rûz
Geh âdem hûr u melek niçin olur hemdem-i mâr*

Gel, gece ve gündüz nefis devine uyma. Niçin bazı zamanlarda insan (Âdem), hurî ve meleklerin yerine yılanın dostu olur?

• *Heves itmemeli mi meh-i câyiye kim
Ola ağyâr ile yâr ide vefâdârını zâr*

Sevgili, yabancılara yâr olup vefalı aşıklarımı inlettği için o ay yüzlü güzele kavuşma hevesi olmamalı mıdır?

ۛ *Lâ dimezem ger beni katl ide gözün
Dili Mansûr-sıfât eyleyeyin zülfiine dâr*

Gözün beni katletse de yok, öyle olmasın demem. Gönlümü Hallac-ı Mansur gibi saçlarınla dar ağacına çekeyim.

ۛ *Yürü eyle tena'um yimeden sini bu yer
Ki ecel cengine girdin ise sanma ki çıkar*

Dünyanın nimetleri nefisini ele geçirmeden sen gel dünyadan uzaklaş, vazgeç. Ecele savaşa girdinse bu savaştan sağ çıkabileceğini umma.

Sonuç

Divan ve halk edebiyatı şiirlerinde müşterek bir unsur olarak karşımıza çıkan elif-nâmeler, şekil ve içerik yönünden ortak özellikler taşımamaktadır. Bu sebeple, şairlerin görsel bir maharet unsuruna dönüştürdükleri bu manzumeler, bir nazım şekli olmaktan ziyade, harflerle yapılan sanatlardan biri olarak kabul edilebilir.

Melihî; 15 yüzyılda yaşamış, Ahmet Paşa'nın hocası olarak tanınan, Fatih'in müsahipliği derecesine yükselmiş iyi eğitilmiş ve sanat yönü kuvvetli bir şairdir. Melihî'nin elif-nâme özelliği gösteren manzumesi, gazel nazım şekliyle yazılmış ve din dışı konuları işlemekle birlikte yer yer tasavvufî çağrışımlara açık ve bazen de didaktik ifadelerin yer aldığı bir anlatımla zenginleştirilmiştir. Harflerin manzumelerin içine serpiştirildiği elif-nâmeler de bulunmakla birlikte incelenen bu şiirde harfler, beyitlerin başında alfabetik olarak sıralanmakta; şiir, düz bir elif-nâme örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şiirde şairin alfabedeki pe, çim ve je gibi harfleri ve de mahlasını kullanmamış olması dikkat çekicidir.

29 beyitten oluşan Melihî'nin elif-nâmesi, elif-nâmelerde genel olarak kullanılan fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezniyle kaleme alınmıştır. Vezni uygularken genel olarak bir başarı gösteremeyen şair, özellikle şiirinin başında, yer yer mısra

içinde kafiyeli sözcükleri sıralayarak ya da u, ne gibi bağlaçların tekrarıyla ahenge büyük katkı sağlar. Söz konusu manzumenin dili sade, anlatımı ise açıktır. Melihî genel üslup özelliğine uygun olarak âşıkâne tarzda kaleme aldığı söz konusu bu şiirinde aşk, ayrılık, vuslata dair hayaller gibi özellikle gazellerde klasikleşmiş temaları işlemiştir.

Kaynakça

- ARAT, Reşit Rahmeti (1986), Eski Türk Şiiri, Türk Tarih Kurumu Yayınları , Ankara.
- BOZHÜYÜK, Mehmet Emin (1998), Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Hurûf" maddesi, c.18, İstanbul
- CANDAN, Gülşen (2012), "Senî Ali'nin Elifnamesi", Turkish Studies, 7/1, 631-641.
- CANIM, *Rıdvan* (2000), Latîfi Tezkiretü's-Şuara ve Tabsıratü'n-Nüzama (İnceleme-Metin), Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- ÇELEBİOĞLU, Amil (1998), Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- DEVELİOĞLU, Ferit (1970), Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara
- ERGİN, Muharrem (1948), "Melihî", İstanbul Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, II/1-2 , s. 59-78
- GÖKÇİMEN, Ahmet (2010), "Türkmen Edebiyatında Elifnâme", A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED 43],105-120.
- GÜZEL, Abdurrahman (2006), Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı, Akçağ Yay., Ankara
- İSEN, Mustafa (1998), Sehî Bey Tezkiresi Heşt Behişt, Ankara.
- KAYA, Doğan (2007), **Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü**, Akçağ Yayınları, Ankara
- KILIÇ, Filiz (2010), Âşık Çelebi Meşâ'irü's-Şu'arâ İnceleme-Metin, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, C. 2-3, İstanbul.
- KINAY, Nilay (2013). "Bir Edebî Tarz Örneği Olarak Sâdık Kemâlî'nin Elif-Nâmeleri". Turkish Studies, 8/13, 1205-1213.
- KUTLUK, İbrahim (1989), Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiretü's-Şuarâ, C. I-II, TTK Yayınları, Ankara.
- ÖZCAN, Hüseyin (2015). "Hataî'nin Elifnâme Şeklinde Yazdığı Düvazdeh", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, 76, 191-204.

- ÖZTOPRAK, Nihat (2009), “Elif-Nâmelerin Tertip Hususiyetleri ve Metin Tesisindeki Yeri”, Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu Bildirileri 2, Erzurum, 817-829.
- ÖZTÜRK, Nuran (2012). “Elifnâme ve Nidaî'nin Elifnâmesi”, Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri, Adana, 173-185
- SUNGURHAN, Aysun (2017), Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiretü'ş-Şuarâ, Kùltür Turizm e-Kitap, Ankara
- TEMİZEL, Ali (2002), Ahmedî'nin Farsça Eserleri: Tenkitli Metin-İnceleme-Tercüme ve İndeks, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, 2002

TÜRKİYE'DE UYGULAMALI SOSYOLOJİ VE SOSYAL HİZMET'İN TANINMASI ÜZERİNE ÖNCÜ BİR ÇALIŞMA: AMELÎ İÇTİMAİYYAT - İÇTİMAÎ SA'Y VE SABİHA SERTEL

*A Leading Study about Applied Sociology and Social Work in
Turkey by Sabiha Sertel*

Yeliz OKAY*

Makale Geliş Tarihi: 01.07.2019

Makale Kabul Tarihi: 09.08.2019

Öz: Amerika Birleşik Devletleri'nde yüksek öğrenim göyerek sosyolog ünvanı alan ilk Türk kadınlarından biri olan Sabiha Sertel, uygulamalı sosyoloji, sosyal hizmet ve sosyal yardım konusunda disiplinlerin başlangıcında ve tarihinde önemli yeri olan çalışmalar yapmıştır. Kolombiya Üniversitesi'nde Giddings ve Ogburn gibi dönemin ileri gelen sosyologlarından ders alan Sabiha Sertel, Amerika'da Sosyal Hizmet alanının en önde gelen okulu NewYork School of Social Work'te eğitim almış ve burada öğrendiklerini değişik organizasyon ve örgütlerde uygulama imkânı bulmuştur. Daha sonra Türkiye'ye dönen Sabiha Sertel bu makalede kısaca özetlendiği gibi özellikle Sosyal Hizmetler disiplini tanıtma makaleleri kaleme almış ve bu alanda da öncü olmuştur. Sabiha Sertel'in makaleleri incelendiğinde özellikle kaynakları itibarıyla Amerika'da Sosyal Hizmetlerin ve Uygulamalı Sosyoloji'nin kökeni, kuramı ve amaçlarına ilişkin bilgiler edinmek mümkündür. Sabiha Sertel'in perspektifinden Türkiye'de erken dönemde bu disiplinlerin teşekkülü ve uygulama alanlarının neler olduğuna dair bilgiler edinmek de mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sabiha Sertel, Uygulamalı Sosyoloji, Sosyal Hizmetler Tarihi .

Abstract: Sabiha Sertel was one of the pioneer woman sociologist of early Republica Turkey. She was graduated form Columbia University in 1923 where she attended the courses of well-known professors of sociology, Giddings and Ogburn. She also took course from NewYork School of Social Work. When she returned to Turkey she published a serial of articles about Applied Sociology and Social Work. These articles are the first ones which introduced Social Work and Applied Sociology into Turkey in terms of theoretical and applied approaches. In this study these articles are examined in a sociological and historical perspective.

Keywords: Sabiha Sertel, Applied Sociology, History of Social Work

* Dr. Yeliz OKAY yelizakinokay@gmail.com

Yayıncı ve gazeteci kimliği ile tanınan Sabiha Sertel (1895-1968) Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanının hemen ertesinde yazdığı bir dizi yazı ile Uygulamalı Sosyoloji, Sosyal Hizmet Çalışmaları ve Sosyal Yardım konularını Türkiye’de tanınmasında öncü kişilerden biri olmuştur. 1919’da eşi Zekeriya Sertel (1890-1980)’le beraber Halide Edib Adıvar¹’ın (Sertel, Y. 1994, s:98) önyak olmasıyla (Sertel Z. 1969. s:80) Amerika Birleşik Devletleri’ne tahsil için gittiklerinde Sabiha Sertel ‘emelinin sosyoloji tahsili yapmak’ olduğunu yazar (Sertel, S. 1969, s:40). Dolayısı ile aşağıda aktarılan sosyal hizmet ve uygulamalı sosyoloji ile ilgili öncü bilgiler bir kadın sosyolog²(Sertel, S. 1969, s:64) gözü ile özellikle o dönem Amerika’da hızla gelişen bu alanların Türkiye’de tanınması açısından önemli bir rol oynamıştır. Amerika Birleşik Devletleri’nde önce bir kolejde İngilizce öğrendiğini aktaran Sertel, daha sonra şu hatıralarına yer verir:

Kolej’i bitirdikten sonra Columbia’da Profesör Giddings’in, Profesör Ogburn’ün kurslarını almaya başladım. Profesör Giddings o zamanlar Amerika’nın en büyük sosyoloji profesörü idi. Onun kursların yalnız üniversite öğrencileri değil, her çeşit insan gelirdi. Her gün üniversitenin kapısı önünde zengin Mis’lerin çeşit çeşit markalı otomobilleri dizilirdi. Bu Mis’lerin birçoğu yüksek toplumda caka atmak, ‘Bugün Profesör Gidding’sin kursunda idim’ demek için gelirlerdi. (Sertel, 1969, s:40)

Sertel, İstanbul’da iken Ziya Gökalp’ın Türk Ocağı’nda sosyoloji konferanslarını takip ettiğini, Durkheim sosyolojisi³(Sertel, Z. 1968, s:30) hakkında biraz fikri olduğunu ancak Giddings⁴’in sosyal ve tarihsel olayları, insanlar arasındaki ilişkileri Cins Şuuru-Consciousness of Kind teorisi açıklayarak (Northcott, 1918, ss:1-23) önüne başka bir ufuk açtığını belirterek şu örneği verir:

Giddings’e göre zenciler ile beyazlar, sarı ırk ile beyaz ırk arasındaki ziddiyet cins bakımından bir ayrılıktı. Aralarındaki başlıca rolü bu ayrılık oynar. Menfaat ayrılıkları, millî ayrılıklar ikinci planda gelir. Bunun içindir ki beyazlara karşı zenciler birleşirler. Hangi kıtada olurlarsa olsunlar, aralarında bir dayanışma meydana getirirler. Bu, cins bilincine varmalarının sonucudur. Milletler arasındaki ayrılıklarda ve birleşmelerde de menfaat beraberliği ve ayrılığı rol oynamakla beraber, aynı milleten insanların kendinden olmayan milletlere karşı birleşmesi yine bir cins bilincinin sonucudur. (Sertel, S. 1969, s:41)

¹ Halide Edib Adıvar bir Amerikan milyonerinin 10 Türk gencine tahsil için burs vereceğini söylemiştir.

² Sabiha Sertel “1923 sonuna doğru üniversitenin son senesini bitirmiş, diplomamı almıştım” demektedir.

³ Nitekim Sabiha Sertel’in eşi Zekeriya Sertel de Paris’te bulunduğu 1913-1914 yıllarında Sorbon’da Durkheim’den sosyoloji dersleri almıştır.

⁴ Franklin H. Giddings (1855-1931). Toplumu karşılıklı etkileşim içinde bir organizma olarak gören ve topluma işlevsel bir bakış açısından çok psikolojik ve genetik bir şekilde yaklaşmayı tercih etmiştir. Organik duygudaşlık, benzerlik algısı, yansıtıcı duygudaşlık ve tanınma isteği gibi unsurlardan oluşan kolektif davranıştan türetilmiş bir bilinç ortaya çıkar. (Northcott, C., 1918, ss: 1-23)

Sabiha Sertel, Ogburn⁵’un derslerinden Morgan ve Le Play’in aile ve kadın üzerine görüşlerini öğrenmiş ve Engels’in *Ailenin Kaynağı* (Origins of the Family) ve August Babel’in *Kadın ve Sosyalizm* kitaplarını okumuştur ve bunun sonucunda cins bilincinin yanında bir de sınıf bilincinin varlığından haberdar olmuştur (Sertel, S. 1969, s:41). Sertel, geri kalan ömründe kadınların sosyal haklarını elde etmesi için çabalamış ve sufrajet hareketini (Sertel, S. 1969, s:22) ve işçi sınıfının haklarını desteklemiştir. Sertel’in bu makaleye konu olan görüşleri ise *Columbia Üniversitesi*’ne bağlı *The New York School of Social Work*’te kendi deyişi ile *Sosyal İş Mektebi*’nde şekillenmiştir:

Sosyoloji kurslarını Columbia’da alıyor, pratik sosyolojiyi Sosyal İş Mektebi’nde okuyordum. Bu mektep toplumdaki huzursuzlukları, problemleri incelemek ve bunlara tedavi çareleri aramak amacıyla kurulmuştu. Sosyal yardımı ilmi metotlarla yapmak amacını güdüyordu. Case Method (Vakıa Usulü) dedikleri metotla halk arasında, işçi hayatında meydana gelen, aile çevrelerinde gelişen sosyal huzursuzlukları somut bir şekilde meydana çıkarıyordu.(.)Her bölgede kurdukları Community Center’larla aile, işçi, çocuk meselelerini ‘vakıa’ usulüyle inceliyor, problemleri sicillerine geçiriyor, bunları devamlı surette kontrol altında tutuyorlardı (...) Sosyal İş Mektebi’nin ve teşkilatların yönetim kurullarında mutlaka birkaç milyonerin işi vardı (Sertel, S. 1969, ss:42-43)

Sabiha Sertel, sosyal yardımı bilimsel bir yöntemle yapan sosyal yardım kuruluşlarının bir yandan da toplumsal konuları incelemek için sosyologlara malzeme hazırladıklarını da belirtir. *Sosyal İş Mektebi*’nin yönlendirmesiyle Lexington Cemaat Merkezi’nde çalışan Sertel, burada vak’a dosyalarını inceleme olanağını bulduğunu ve dosyalarda okuduğu ailelerin evlerine gittiğini, sicillerini tuttuğunu kaydederek sosyal yardım örgütlerinin bu ailelerin sorunlarına nasıl çözümler aradıklarını takip ettiğini anlatır (Sertel, S. 1969, ss:44-45). Bu noktada Sertel’in verdiği bilgiler ve önemseydiği noktalar sosyal politikanın halka ulaşmasında sivil toplum örgütleri, sosyologlar ve sosyal hizmet uzmanlarının eşgüdüm hâlinde çalışmasına yapılan en erken vurgu olarak değerlendirilebilir. -EK I’de çevrim yazısı sunulduğu için burada kısaca değinilecek yazısında- Sabiha Sertel’in, Sosyal Hizmet alanındaki ilk makalesi soyadı kanunun önce kullandığı ismiyle Sabiha Zekeriya imzasıyla *Türk Yurdu* dergisinde yayımlanır (Sertel, 1924,ss:108-113).

Sertel, bilimin teorik ve uygulama olarak iki kısma ayrıldığını, o güne kadar Türkiye’de sosyologların teorilerinin ya da sosyoloji ekollerinin tanıtıldığını ancak sosyolojinin uygulama alanında hiçbir faaliyet gösterilmediği gibi, bu konudaki teorik çalışmaların bile gündeme gelmediğini belirtir. Social Work kavramı karşılığında *ıçtimaî sa’y* tâbirini kullanan Sertel bu kavramın Türkiye’de o güne kadar ‘meçhul’ kaldığını ifade ederek önce Sosyoloji’nin kökenleri hakkında bilgi verir. Etnoloji’nin de yardımıyla sosyoloji teorilerinin ortaya konulabileceğini söyleyen

⁵ William Fielding Ogburn (1886-1959). Amerika Sosyoloji Derneği’nin başkanlığını da yapmış ve özellikle istatistiksel verilen sosyoloji bilimi için vazgeçilmez olduğu görüşüne sahip çocuk emeği, evlilik ve aile ilişkileri, toplumsal değişim gibi konularda yayınları bulunan sosyolog. (Odum, H. 1951, ss:147-152)

Sabiha Zekeriya ancak özel teknik ve metotlar kullanılarak elde edilen verilerle daha sağlam kuramlar oluşturulduğunu iddia eder. Sertel'e göre Sosyal Hizmet sosyolojinin sadece uygulaması değil aynı zamanda sosyologlar için toplumu araştırıp, keşfeden, bilgiler toplayan bilimsel bir okuldur 'sosyal bir ajan'dır. Burgess⁶'in Soyoloji'nin girdiği dönemi toplumdaki olay ve istatistiklere dayandığı bir dönem olarak nitelemesini aktaran Sertel, gene Burgess'in Sosyal Hizmet'i örgütlü ya da örgütsüz yapılan şefkat-yardım dönemi, örgütsüz yardımın kaldırıldığı sosyal reform dönemi ve sosyal hizmetin bilimsel veriler ve yöntemler kullanılarak yapılan Sosyal Hizmet dönemi olarak üç döneme ayırdığını yazar.

Sabiha Zekeriya, Sosyal Hizmet'in kökeninin toplumda yenilmiş kişilere (-ki bugün dezavantajlı sosyal gruplar olarak tanımlanmaktadır.) organize yardım yapılması düşüncesine dayandığını, toplumsal huzur, sağlık ve asayişin bu fertlere yapılacak organize yardımla sağlanabileceği görüşünden yola çıkılarak toplumsal reform dönemine girildiğini ve bu dönemde hükümetlerin öncülüğünde ve bilimsel yöntemlerle örgütlü ve organize yardım ve hizmetlerin başladığını ve bu hizmette bulunmak üzere üniversitelerde önce Sosyal Hizmet dersleri daha sonra da Sosyal Hizmet bölümleri açıldığını ve sonuçta elli yıllık bir deneyimden sonra Sosyal Hizmet'in uzmanlaşma gerektiren bir alan olarak yerini aldığını açıklar. Sertel Türkiye'de bu sahanın gelişmesi için gerçek olaylar ve bireyler üzerinde ayrıntılı çalışmalar yapılması, sağlıklı veri ve istatistiklerin toplanması gereğine işaret ederek Amerika Birleşik Devletleri'nde Sosyal Hizmet alanına hem bilim adamları hem de uygulayıcılar tarafından büyük önem verildiğine de kaydeder. Tüm bu bilgiler o güne kadar genelde Avrupa ve özelde ağırlıklı olarak Fransız sosyolojisinin etkisi altında olan Türkiye'de, Amerika Birleşik Devletleri kökenli Sosyoloji ve Sosyal Hizmet anlayışının tanınması açısından dikkate değerdir.

Sabiha Sertel'in bu makaledeki son cümlesi "Bu ilimlerden fennî, içtimâî say'ın cemiyete suret-i tatbikini 'içtimaiyyat' makalelerinde tasrih edeceğiz" olmasına rağmen bu yazılar *Türk Yurdu* dergisinde değil iki sene sonra *Hayat* mecmuasında çıkmıştır. "Kuruluş yıllarında Cumhuriyet düşüncesinin sesi olarak yayımlanan" (Uçman, A. 1998, s:12) *Hayat* dergisinde Sertel'in sosyal hizmet alanında yukarıda belirtilen geniş açıklamalı yazılarının ilki 1926 yılında yayımlanan ikinci sayısında çıkmıştır. (Sertel, S. 1926a, ss:33-35)

Sertel, 'amelî' sahada neler gördüklerini anlatmadan önce okuyuculara "içtimâî sa'y" hakkında bilgi vereceğini söyleyerek başlar. Buna göre "içtimâî sa'y, içtimaiyyatın bir alt şubesi daha doğrusu onun amelî sahada tatbikidir". Yani "içtimaiyyat kendisi usulü ile cemiyeti tedkik eder; içtimâî sa'y, bu ilmin usulleriyle meydana çıkarılan bozuklukları, yanlışları tedavi eder".

⁶ Ernest Watson Burgess (1886-1966). Amerika Sosyoloji Derneği'nin başkanlığında bulunmuş kentsel büyüme, aile, boşanma, suç, şartlı tahliye ihlali, yaşlılıkta uyum gibi konularda eserler veren sosyolog. Odum, H., 1951,ss: 168-171)

Sertel’in görüşleri şöyle özetlenebilir: Sosyal adaletsizlikler ve huzursuzluklar çoğaldıkça bunlarla ilgili yeni siyasî ve sosyal sistemler ortaya çıkmıştır. Kimi bilim adamları bu adaletsizlikleri ekonomik sebeplere bağlarken kimi de sosyolojik sebeplere bağlar. İctimaî say uzmanları ise bu adaletsizlikleri ekonomik, dinî ve sosyolojik sebeplerin ortaya çıkardığı “nizam-ı ictimaî”ye bağlarlar. Bu uzmanlar toplumsal yapının bozukluğu konusunda sosyalistlerle benzer görüşler taşımakla beraber onlar gibi ‘proleterya’ düzeni kurma taraftarı değildirler. İctimaî sa’y taraftarları daha adaletli bir toplumsal düzen kurmak için neler yapılması gerektiğini araştırarak buna uygun örgütlenmeler öngörürler. Bunda da amaç bir sosyal sigorta sistemi kurarak ferdin haklarını güvence altına alabilmektir. ‘İctimaî say’ toplumda mağlup olmuş (muhtaçlar, hastalar, akıl hastaları) bireylere yapılan yardımı organize etmekle başlar. Yakın döneme kadar bu işi büyük ölçüde dinî kuruluşlar üstlenmiştir. Ancak bu huzursuzluk ve adaletsizliği azaltmamış bilakis ‘tufeylilerin artmasına sebep olmuştur. ‘İctimaî sa’y’ın kökeni toplumun yukarıda belirtilen kesimlerinden yola çıkmış; daha sonra sosyal reform ve bilimsel ‘ictimaî sa’y’ dönemlerine girilmiştir.

Toplumdaki örgütsüz ve yöntemsiz yardımları düzenli ve örgütlü şekle dönüştürmek için ilk olarak hayır cemiyetleri, arkasından hükümetlerin kontrolündeki hayır dernekleri kurulmuştur. [Sertel, Himaye-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu) ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) örneklerini verir]. Üçüncü dönem sosyoloji biliminin metod ve teknikleri ile toplumu bilimsel tedkikten geçirmek ve bireyi topluma adapte etme dönemidir. Bunun için de öncelikle toplumun hastalıklarını teşhis, aile, din, hukuk, cemaat, genel sağlık, işçi sorunları ve benzeri toplumsal olay ve konuları irdeler. Bu irdelemenin sonuçları ‘ictimaî sa’y’ uzmanına toplumsal hastalıkları teşhis ve tedavi imkânı sağlar.

Sertel, bu kısa girişten sonra Amerika Birleşik Devletleri’nde elli senelik bir tecrübeden sonra kapsamlı bir “ictimaî sa’y” literatürü ve örgütü oluştuğunu, bu konuyla ilgili eğitim veren okullardan mezun olanları ülkenin en uzak köşelerine kadar yayılarak toplumsal hastalıkları teşhis ve tedaviye çalıştığını ifade eder. Sosyal Hizmet Uzmanlığı’nın doktorluk gibi ‘ihtisas’ gerektirdiği ve temel amaçların sosyal barış, genel/toplumsal menfaat ve ilerlemedir. Hastalıklar ve ihtiyaçlar toplumlara göre farklılık gösterebilir ancak bu bilimin metotları ışığında teşhis ve tedavi edilebilir. Bütün topluma ait olan ya da toplumun genelini tehdit eden hastalıklar ise çok sayıda uzmanın katılacağı genel kongrelerde tartışılıp fikir ve çözüm üretilerek ortadan kaldırılabilir ki bu kongreler Amerika Birleşik Devletleri’nde iki senede bir toplanmaktadır. Bu kongrelerin Amerika Birleşik Devletleri’nde sosyolojinin ‘uygulama’ sahasını genişleterek kolaylaştırdığını belirten Sertel, özellikle yerel ölçekte uzmanlarca yapılan araştırmaların sonucunda hazırlanan ve kongreye sunulan raporların sosyoloji teorisyenleri için çok önemli veriler oluşturduğunun altını çizer. Sosyal hizmet, sosyolojinin verdiği usul ve tekniği alır; Sosyoloji de, sosyal hizmetin sağladığı verileri belge olarak kullanıp yeni teoriler ve hükümler geliştirir. Sabiha Sertel, sosyal hizmet uygulamalarının teorik kaynağı olarak gör-

düğü sosyolojik yöntem ve tekniklerin kullanılmasının yeni toplum teorilerinin çıkışına zemin hazırladığını ifade etmesinin yanında uygulama ve teori ile şekillenecek toplumsal yapının muhakkak farklı disiplinlerin birlikte akıl yürütmeleri sonucunda sosyal adalet ve eşitlik konusunda ileri noktaya ulaşacağını vurgular.

Sabiha Sertel'in seri yazılarının ikincisi 23 Kânun-ı Evvel 1926 tarihli dördüncü sayıda yayımlanır (Sertel, S. 1926b, ss:65-66). Bu yazının ana konusu ise toplumdaki hastalık ya da bozuklukların tedavisinin amacının 'ferdi' değil 'içtimâî' olduğudur. Dolayısıyla bireyin topluma yeniden kazandırılması ile toplumsal barış hedeflenmektedir. Bu da ancak bilim yolu ile olur ki o bilimdalı da Sosyoloji'dir. Bir sosyoloji doktoru sosyolojinin kural ve metotlarını kullanarak toplumsal hastalık ve bozukluklara çare bulmaya çalışır. Bir toplum hakkında doğru bilgi elde etmenin yolu da -bütün toplumu incelemek imkân dâhilinde olmadığı için- bütün toplumu temsil edecek bir örnek ölçek üzerinde yapmak gerekir. Sosyal yapıyı incelemek ve cemaat (Sabiha Sertel burada şu açıklamayı yapar: Cemaati burada komünity [*community*] mukabili kullanıyorum) hakkında genel bir kanaat elde etmek için de okulları, aileyi, sağlık kuruluşlarını, dernekleri incelemek gerekir. Sertel özellikle kurumların yönetici ve çalışanları ile yapılan yüz yüze görüşmelerde bu kişilerin kusurlarını saklamak isteyeceklerini ancak bu kurumların kendilerine değil topluma ait oldukları ve sosyal barışı sağlamak için araştırmanın yapıldığı söylenerek ikna edilmesi gerektiğini belirtir.

Bir başka ikna edilmesi gerekenler de tek tek bireylerdir. Sertel'e göre evlerde genel sağlık kurallarına dikkat edilip edilmediğini, zorunlu öğrenimden kaçırılan çocuk olup olmadığını, ailede frengi benzeri salgın hastalıklı fert olup olmadığını anlayabilmek için ailelerin içine nüfuz edip onların itimadını sağlamak icap eder. Üçüncü olarak da hükümetin, aydınların, üniversitelerin, gönüllü çalışanların yardım ve iştiraklerini elde etmektir.

Bu çalışmaların da teorik değil uygulamalı olduğunu söyleyen Sertel'e göre, bütün bunların sonunda yapılan araştırmalarla elde edilen sonuçlar ve belgeler sosyologlara yeni teoriler oluşturmalarında yardımcı olur.

Sertel, dikkat edilmesi gerekenleri şöyle sıralar:

Araştırmayı yapacak kurulun belirlenmesidir ki bu kurul, bir sosyolog, bir sosyoloji doktoru, bir pedagoğ, bir hekim, bir hukukçu, bir iktisatçı, bir ziraat uzmanı ve bir de diplomattan oluşmalıdır. Yapılacak araştırmaya göre kurula başkanlık eden değişebilir. Hastaneler ya da bölgelerin tıbbî durumları ile ilgili bir araştırmaya hekim başkanlık edebilir. Bu kurul araştırmada ücret karşılığı ya da gönüllü olarak çalışacak kişileri de belirler. Dikkat edilmesi gereken ikinci nokta amacın tayin edilmesidir: Araştırma ne amaçla yapılmaktadır ve neticede ne gibi yararlar beklenmektedir. Bunlar bir raporla tesbit edilmelidir. Üçüncü aşama bu amacın gazeteler, sinemalar ve konferanslarla –hatta camilerde- halkın yardımını alabilmek için halka erişilebilecek her yerde halka bildirilmesi. Dördüncü olarak halka soru

sorup ankete yapacak kişilerin ehil kişilerden seçilmesi. Sertel bu konuda en büyük yardımın üniversite öğrencilerinden görülebileceğini belirtir. Beşinci aşamada, Anket Sorularının saptanması en önemli aşamalardan biridir. Eğer bu sorular sosyoloji biliminin esaslarına göre hazırlanmazsa elde edilen sonuçlar sağlıklı olmaz. Ve anket soruları mutlaka matbu olmalıdır. Altıncı aşamada, kurumlarda mevcut olan yazılı bilgi, rapor ve istatistiklerin incelenmesi. Yedinci aşamada, bizzat yapılacak gözlemler; Sekizinci aşamada kişisel mülakatlar; dokuzuncu aşamada anketi yapanın kişisel düşünceleri; onuncu aşamada yapılan anketlerin değişik başlıklar altında toplanıp tasnif edilmesi; onbirinci aşamada gözlem ve olayların tahlil ve tasnifi; onikinci aşamada üst kurulun bir araya gelerek ayrı departmanlardan gelen raporları analiz etmesi; onüçüncü aşamada üst kurulun vardığı neticeleri grafik, broşür ve haritalarla anlaşılabilir şekle getirmesi; ondördüncü aşamada sonuçların halka bildirilmesi ve sergilerle halka teşhir edilmesi; onbeşinci aşamada çıkan neticelere göre tedbirlerin alınması gerçekleştirilir. Tüm bu maddelerin ışığında Sertel’in bir sosyal hizmet uygulama modelini toplumsal yapının koşulları doğrultusunda sunduğunu ifade etmek mümkündür.

Sertel, uygulama temelli sosyolojik araştırmaların ilk önce İngiltere’de ortaya çıktığını daha sonra Amerika Birleşik Devletleri’nde başta Pitsburg olmak üzere diğer şehirlere yayıldığını ve giderek daha bilimsel metotlarla uygulandığını ve son senelerde Belçika, İrlanda, Avusturya, Fransa, Almanya, İsveç, İsviçre ve Yugoslavya’da uygulandığını ifade eder. Hatta Sertel bu ülkelerde halkın sosyal hizmet için ‘ıctimaî vergi’ ödemeye bile razı olduğunu gündeme getirir.

“İctimaî Sa’y Aileye Nasıl Tatbik Edilir?” başlıklı üçüncü yazısında (Sertel, S. 1927, ss: 33-34). Sabiha Sertel bu uygulamayı ilk defa NewYork Charity Organization Society-ki Sertel bunu ‘teşkilatlı şefkat cemiyeti’ olarak açıklar-‘de gördüğünü ve bu ülkenin eğitim anlayışında ‘dimağ nazariyelerle şişmeden’ önce uygulamanın ve arkasından teorinin öğretilendiğini ifade eder. Sertel bu kurumun yoksulluk içindeki aileleri daha varlıklı aileler hâline getirmek için hükümet tarafından kurulduğunu ve genel merkezinin de kendilerinin maddî imkânlarından faydalanılabilecek varlıklı kişilerden, ‘ıctimaî ameleler’den, sosyologlardan, hekimlerden değişik meslek gruplarından oluştuğunu aktarır. Yönetim kurulu ise tamamen ‘ıctimaî ameleler’ kuruludur. İdarî işleri yürüten ise “ıctimaî sa’y mektebinden mezun” bir müdiredir. Bu kişi Sertel’e, derneğin ilgilendiği bir aile ile ilgili -ki ailenin derneğin ilgilenmeye başlamasıyla, vazifesini tamamlayıp ilgisini kestiği ana kadar ki tüm kayıtlarını içeren bir dosyadır- ‘monografi dosyası’ vererek okumasını ve gördüğü eksiklikleri bildirerek kendisiyle görüş alışverişinde bulunmasını istemiştir.

Sabiha Zekeriya dosyanın ana hatlarını şu şekilde sıralar: Thompson ailesi karı-koca ve altı çocuktan oluşmaktadır. Baba bir tuğla fabrikasında haftada on sekiz dolar karşılığında günde on bir saat çalışmaktadır. En büyüğü on üç yaşında olan çocuklardan üçü okula gitmektedir ve aile geçinemediği içi kuruma müracaat et-

miştir. Bunun üzerine kurum, ailenin evine aile hakkında-nüfus ve din bilgileri (bağlı buldukları kilise), ev, eşya, hayat şartları, öz geçmişleri, geçirdikleri hastalıklar ve o anki sağlık durumları, sigorta, sabıka, eğitim, daha önce çalıştıkları işlerin ve patronlarının bilgileri, evlendikleri yer, akrabaları, herhangi bir maddî yardım alıp almadıkları gibi- bilgiler almak üzere bir görevli gönderir ve bu bilgiler bir rapor şeklinde kuruma sunulur. Bu ilk ziyareti yine kurum tarafından görevlendirilmiş kişilerin müracaat eden ailenin komşularıyla yapılan mülakatla elde edilen ‘delil’ler monografiye eklenir. Daha sonra ailenin babası hakkında eski patronları ve iş yeri arkadaşları ile görüşmeler yapılarak çalışma hayatı hakkında malumat toplanır. Ayrıntılı bir araştırmadan sonra Thompson’un çalışkan fakat tahsili olmadığından bu ücretten daha fazla kazanma imkânı olmadığı ortaya çıkar. Daha sonra bütün aile tıbbî muayeneden geçirilir. Neticede Thompson’un apandisit ameliyatı olması, çocuklardan birinin gözlük takması lüzumu belirir. Diğer bir çocuğa da kansızlıktan kemik veremi başlangıcı teşhisi konmuştur. Sertel bütün bu bilgilerin toplanmasına ‘vakıa usulü’ denildiği notunu düşer. Ve ‘zaruret’den müracaat eden ailenin daha farklı ve ‘büyük dertleri’ olduğu ancak bu usulle ortaya çıkarılabilmektedir. Bu monografi yönetim kurulunun önüne geldiği zaman sağlık problemlerine öncelik verildiği için apandisit ameliyatı ve kemik veremi tedavisi gündeme alınır. Kurumun hastanelere iştirak olduğu için ameliyatı parasız olarak yaptıracaktır ancak önce Thompson’un patronundan izin almak ve o hastanede kalacağı zaman ailesinin geçimini sağlayacak önemlerin alınması gereklidir. Sabiha Sertel “işte bu dakikadan itibaren aile artık Cemiyeti’ndir” yorumunu yapar ve okuduğu bu dosyada ailenin geçiminin Cemiyet tarafından sağlandığını ifade eder. Kemik veremi olan çocuk tedavi amacıyla bir sanatoryuma gönderilmiş ve göz bozukluğu olan çocuğun da tedavisine başlanmıştır. Cemiyet’in görevlendirdiği ‘içtimaî amel’ çocukların okuldaki durumlarını da takip etmekte ve geri kaldıkları dersler varsa tesbit etmektedir. Bu dersler için ayrıca Community Center -Sertel bu kurumun adını ‘Cemaat Merkezi’ olarak tercüme eder- adı verilen bir başka kurum yardımcı olmaktadır. Kurumun Thompson ailesine yardımı artık yeni bir aşamaya geçmiştir. Ailenin bu ücretle geçinmesi mümkün olmadığından baba Thompson kurum tarafından üç ay süreli bir kursa gönderilir ve elektrik teknisyeni olması sağlanır. Bu arada gündüzleri bu kursa gideceğinden geceleri üç saat çalışacağı bir iş bulmak da yine kurum tarafından sağlanır. Kurumun amaçları arasında ‘kadını da müstahsil hâle getirmek’ olduğundan anne Thompson haftada on iki dolar kazanacağı bir işe sokulur. Anneleri işe gittiği zaman okul çağında olmayan üç çocuk ise bu süre zarfında gene Kurum tarafından Neursery-Sertel tarafından ‘Bakımevi’⁷ olarak Türkçe’leştirilmiştir- adı verilen örgütlerde bakılmaktadır. Üç ayın sonunda baba Thompson haftada 35 dolarlık bir işe sokulmuştur. Anne Thompson’un da artık bir işi vardır. Çocuklar da gündüz bakımevinde iyi bir şekilde bakılmaktadır. Hasta olan çocuk da bir sene sonra sağlığına kavuşmuş olarak eve dönmüştür.

⁷ Nitekim Sabiha Sertel hatıralarında Amerika Birleşik Devletleri’nden tahsilde iken her sabah kızı Sevimi’i “Horace Man School dedikleri çocuk yuvası”na bıraktığını ve öğle vakti aldığını yazar. (Sertel, 1969s:40)

Sabiha Sertel, kendisinin bu dosyada eleştireceği hiçbir nokta bulamadığını yalnız ‘derin bir hayret’ içine kaldığını ve ailenin ‘tufeylî’ bir durumdan ‘müstahsil’ bir duruma geçirilmesini ‘hayretten başka bir’ hisle karşılamanın mümkün olmadığını yazar. Sertel, incelediği bütün dosyalarda amacın ‘üretken’ birey ve ailelerin ortaya çıkarılması ve sosyal düzelme, iyileşme ve barışın sağlanması olduğunun altını çizer. Sertel’e göre “içtimaî sa’y” uzmanlarına göre ‘asrî ve medenî’ hayatta ailenin ‘function’ı tamamen değişmiştir ve ilk dönemlerde ‘gens’ denilen ve bütün akrabaları da kapsayan otuz kırk kişilik aile ‘içtimaî tekâmül’ sonunda ‘conjugal’ -Sertel tarafından ‘karı-kocadan ibaret aile’ olarak açıklanmıştır- aileye dönüşmüştür ve Sertel’e göre de ailenin ‘mükemmel’ şekli budur. Ancak o dönemden itibaren artık ailenin alacağı şekil ‘democrate’ olmalıdır. Sabiha Sertel, demokrat ailenin tanımını da kadınla erkeğin hak ve vazifelerinin eşit olduğu aile şeklinde yapar. Bu aile tipinde çocuklar ebeveyninin üretkenliğine engel değildir. Çocukların bakımından toplum sorumludur. Devlet üç haftalık olmasından itibaren bebeğin yaşamasından, büyümesinden ve okumasından mesuldür.

Sabiha Zekeriya “içtimaî sa’y uzmanlarının meydana getirdikleri sosyal teşkilatın da bu hedefi amaçladığını vurgular. Ve Thompson ailesinin bu sistemli yardım neticesinde topluma hükümete yük olmaktan çıkarıldığını belirtir. [Sertel bu görüşlerinden kırk yıl sonra kaleme aldığı hatıralarında -sosyalist/komünist düşüncelerin etkisinde kalarak- bu sosyal yardım kuruluşlarının pek de işine yaramadığını şöyle açıklar: “Kapitalist bir toplumda sosyal yardım, hangi metotla yapılsa yapılsın hiç şüphesiz sosyal sefaleti önlemez. Bu sefaleti doğuran nedenleri, emekle sermaye arasındaki korkunç ayrılığı, adaletsizliği ortadan kaldırmadıkça, tümen tümen sosyal teşkilatlar bu yaralara merhem sürmekten öteye geçemezlerdi”⁸ (Sertel, 1969,s:45)].

Sertel başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere çok sayıda Avrupa ülkesinde benzer uygulamaların yapıldığını ancak bu yardımların “içtimaî sa’y mektebinden mezun olmayan”lar tarafından yapılmasına müsaade edilmediğini de ekler. Sertel’in dikkat çektiği nokta ‘içtimaî amele’nin “bazen ailenin hilafına çocuğunu elinden almaya bile salahiyyetdar” olmasıdır. Sertel’e göre bunun sebebini ferdin ister çocuk ister büyük olsun, her şeyden evvel topluma ait olmasıyla açıklar. Toplumsal iyileşme ve barış ancak fertlerin ve ailelerin ‘mütেকâmil ve mesud’ olmalarıyla mümkündür.

Sonuç:

Sabiha Sertel yurtdışında Amerika Birleşik Devletleri’nde yüksek öğrenim gö-rerek sosyolog olmuş ilk Türk kadınlarından biridir. Columbia Üniversitesi’nde dönemin ileri gelen Giddings ve Ogburn gibi sosyologlarından ders almış ve yine o dönemde en ileri düzeyde Amerika’da uygulanan Sosyal Hizmet alanının en önde gelen okulu NewYork School of Social Work’te eğitim almış ve burada öğrendik-

⁸ Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, İstanbul: Ant Yayınları, 1969, s:45

lerini değişik organizasyon ve örgütlerde uygulama imkânı bulmuştur. Daha sonra Türkiye'ye dönen Sabiha Sertel bu makalede kısaca özetlendiği gibi özellikle Sosyal Hizmet'i tanıtan makaleler kaleme almış ve bu alanda da öncü olmuştur. Sertel'in bu makalede ele alınan çalışmaları ve bakış açısı uygulamalı sosyoloji ve sosyal hizmetler disiplini çalışanlarının sahadaki uygulamalarında eklektik yaklaşımlarının önemini çok erken dönemde ortaya koyması bakımından oldukça değerlidir. Bunun dışında Sertel'in Türkiye'ye Fransız ekolünün tesirinde girmiş olan sosyolojinin 1924 yılı gibi erken bir tarihte Amerika'daki teori, yöntem ve uygulamaları ele alarak başka bir yönüyle disiplini izah etmiş olması dikkate değer niteliktedir. Türk toplumunun sosyal sorunlarını çözmek üzere Uygulamalı Sosyoloji ve Sosyal Hizmet sahasının yanında diğer disiplinlerin toplum çalışmalarında birlikteliklerinin önemine de değinmiş olan Sertel, bir anlamda sistemin nasıl işlemesi gerektiği konusunda da verdiği örneklerle kendi döneminin sosyal çalışma modelini sunmuştur. Toplumsal ilerleme ve iktisadi kalkınmanın gereği olarak sosyal yapıdaki sorunların çözülmesi gereğini vurgulayan Sertel, Sosyal Hizmetler sahasında kurumsallaşma dinamiklerini de çok erken dönemde Amerika kaynaklı olarak açıklamıştır. Fransız ekolu tesirinde çeşitli fikir hareketlerinin teoriye dönüşerek devlet ideolojisi görünümü kazandığı ve devletin kurtuluşu için çareler arayan sosyoloji, Sabiha Sertel'in aldığı eğitimin kendisine kattığı bakış açısı ile aynı dönemde toplumun inşasında Uygulamalı Sosyoloji ve Sosyal Hizmet Çalışmaları birlikteliğinde toplumsal ilerlemenin yöntemi olarak ifade bulmuştur.

Kaynakça

- Northcott, C. H. (1918). "The Sociological Theories of Franklin H. Giddings". *American Journal of Sociology*, Cilt: 24, Sayı: 1 Temmuz 1918, ss: 1-23
- Odum, H. W. (1951). *American Sociology: The Story of Sociology in the United States through 1950-1951*. New York: Longmans, Green and Company.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya (1924). "Amelî İctimaiyyat ve İctimaî Sa'y". *Türk Yurdu*, N:163. Teşrin-i Sâni/Kasım. 1340/1924.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. (1926a). "Amerika'da İctimaî Sa'y Sahasında Neler Gördüm?", *Hayat*, N:2. 9 Kânun-ı Evvel/Aralık 1926. ss:33-35.
- [Sertel] Sabiha Zekeriya. (1926b). "Amerika'da İctimaî Sa'y Sahasında Neler Gördüm?", *Hayat*. N:4. 23 Kânun-ı Evvel/Aralık 1926. ss:65-66.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. (1927). "İctimaî Sa'y Aileye Nasıl Tatbik Edilir?". *Hayat*, N:7, 13 Kânun-ı Sâni/Ocak 1927, ss:133-134.
- Sertel, S. (1969). *Roman Gibi*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Sertel, Y. (1994). *Annem Sabiha Sertel Kimdi?*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sertel, Z. (1968) *Hatırladıklarım (1905-1950)*. İstanbul:Yaylacık Matbaası.
- Uçman, A. (1998) "Hayat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:17, İstanbul:1998, ss:12-14

EK I-

Amelî İctimaiyyat

Sabiha Zekeriya [Sertel]

Her ilmin iki kısmı vardır. Nazarî, amelî. Bizde içtimaiyat şimdikiye kadar nazarî bir ilim olarak kalmış, içtimaiyat âlimlerimiz tarafından muhtelif içtimaiyat filozoflarının nazariyeleri, içtimaiyat mekteblerinin prensip ve meslekleri münakaşa ve nakledilmiştir. Fakat amelî sahada hiçbir faaliyet gösterilmediği gibi, amelî içtimaiyatın nazariyeleri bile henüz münakaşa ve tedkik edilmemiştir.

Bugün ilim ve fennin ilerlediği yerlerde süratle tevessü etmekte bulunan ve amelî içtimaiyatın bir şekli-i tatbiki olan içtimaî sa’y (social work) bizim için tamamiyle meçhul kalmıştır. Bu fennin ne olduğunu anlatmak için evvela içtimaî say’ın ne olduğunu ve içtimaiyatla olan münasebetini tarif etmek icap eder.

İctimaiyyatın Menşei

İctimaiyyat, felsefe-i tarihin münakaşası şeklinde başlamıştır. İctimaiyyat âlimleri, cemiyetin tarihî vaziyetini tedkik etmiş; bütün vesika ve delillerini tarihten toplamış; bugünkü cemiyeti bu vak’alara istinad ederek muhakeme etmişlerdir.

Bugünkü içtimaiyat âlimlerine göre içtimaiyatın işi, içtimaî meseleleri tedkik ve taharrîdir. Bu taharrî için içtimaiyatın kendine mahsus usulü ve tekniği vardır. O da her fen gibi bir fendir. Tarihle, etnolojiyle münasebeti sırf cemiyeti tedkike yardım ettikleri içindir. Yoksa cemiyetin mabad-it-tabiiyyesini, etnolojisini ve tarihini tedkik, o cemiyetin mahiyetini meydana çıkarmaya kâfi gelmez. Bu, yalnız cemiyetin menşei ve tabiatı hakkında tedkik yapan âlimlere birer vesika vazifesini görür.

Bu devirdeki âlimler bu etnolojik malumatı toplamaya ehemmiyet verdiler. Cemiyetin içtimaî vak’a ve meseleleri onlar nazarında hâiz-i ehemmiyet değildi. Şimdi içtimaiyatta tatbikat en mühim mevkiî ihraz etmeye başladı. Bu suretle içtimaiyat üçüncü bir safhaya girdi. Artık içtimaiyat sade bir felsefe, bir mabadi’t-tabiiyye olarak kalmıştır. Doğrudan doğruya cemiyet üzerinde çalışan bir fen hâline gelmiştir. Bugün içtimaiyatçılar nazarında içtimaî sa’y, doğrudan doğruya içtimaiyatın, cemiyete tatbikidir. Bunlar diyorlar ki: “İctimaî sa’y, içtimaî taharri ve tedkik, içtimaiyat yardımı olmadan meydana gelmez. İctimaî halâsını istediğimiz içtimaî bünyeyi tanımak için içtimaiyata ihtiyacımız vardır. Tatbik edeceğimiz nazariyeler hakkında yine içtimaiyatın usullerini kullanacağız. Binaenaleyh içtimaî sa’y, içtimaiyatın cemiyete amelî surette tatbikidir”.

Bazıları da içtimaiyat ilmi, cemiyetin yalnız içtimaî değil, commünal müessese ve hâdiselere ait müşahedelerini ancak bizim teşkilatımız ve tedkiklerimiz ile elde eder ve ancak bunların ianesiyle cemiyeti tedkik edebilirler. Şunu da tavzih etmek icap eder ki, ilmin ilerlediği yerlerde bu içtimaî teşkilat, fennî bir usule tâbi olur.

Cemiyet içinde topladıkları vak'aları hususi bir teknik ve usulle toplarlar. Her cemiyetin sa'y-i hududu ve şekli, fennin içine girmiştir. Münferid bir içtimaiyyat âlemi yalnız tarih, ma-fevka't-tabiiyye etnoloji yardımıyla gayrimuayyen nazariyeler çizer ve davasını isbat edecek elinde müsbet hiçbir ölçüsü yoktur. Fakat bu nazariyeler üzerinde müesses ilim hiçbir zaman cemiyetteki hayatı, içtimaî ve şen'î vak'alarla ve hadiselerle müstenid bir ilim tesis edemez. Bu sebeple içtimaî sa'y, içtimaiyyatın sadece tatbiki değil, içtimaiyyat âlimlerine, cemiyeti taharri ve keşfeden, vesikalar toplayan fennî bir mekteptir; içtimaî bir ajandır. Her hâlde her iki taraf da bu iki ilim şubesinin birbirinden ayrılmayacağına müttefiktir. Burgess'e göre içtimaiyyatın felsefeden fenne geçmesi, üç devir geçirmiştir:

1- Comte ve Spencer Devri: Bu devirde içtimaiyyat, felsefe-i tarihtir.

2- Mektepler Devri: İçtimaî fikirler muhtelif mektepler vücuda getirdi. Bunlar içtimaiyyatın sorması ve cevap vermesi icap eden meseleleri tarif etmek nokta-i nazarını takip ettiler.

3- Taharri ve Tedkik Devri: İçtimaiyyatın şimdi girdiği devirdir. Cemiyetteki vak'a ve istatistiklere istinat eder.

İçtimaî sa'yda devirler bu kadar vazıh değildir. Fakat Burgess bunu da yine üç devreye ayırır:

1- Şefkat Devri: İçtimaî iktisat, teşkilatlı ve teşkilatsız yardım, insanî hislerin tarifi devri.

2- İçtimaî Islahat Devri: İçtimaî siyasiyat, teşkilatsız ve usulsüz yardımı kaldırıp tufeylileri cemiyette müstahsil ve faydalı kılmak devri.

3- Meslek-i İçtimaî Sa'y Devri: İçtimaî fenlerin tatbiki, içtimaî usuller ve teknik ile ferdî ve içtimaî tetâbuku meydana getirmek devri ki içtimaî sa'yın şimdi girdiği devirdir.

Bu devrin inkişafına içtimaî sa'yın her sahasında rast gelebiliriz. Amerika'da içtimaî sa'y, bugün fennî bir ilim şubesi hâline gelmezden evvel emr-i hayr şeklinde gayrı fennî ve teşkilatsız bir işti.

İçtimaî sa'yin menşei, cemiyette mağlup olmuş fertlere yapılan yardımı organize etmekle başlar. Her cemiyetin fakirler, aliller, hayırsızlar, kâtiler, hastalar, tufeyliler diye kendi sırtına yüklü bir sınıfı vardır. Bunlar cemiyet içindeki içtimaî huzursuzluğun en birinci âmillerdir. Bunlar cemiyet içinde teşkilatsız yaşarsa mevcut teşkilat yalnız umumî bir muhafaza mahiyetini hâiz olursa o cemiyetin içtimaî vahdet ve ahengi sektedâr ve içtimaî islahat hiçbir zaman fennî bir şekilde ve müsmir bir şekilde tezahür edemez.

Cemiyet en büyük kuvvetini bu huzursuzluğu yaratan unsurları muhafazaya ve cemiyete tatbiki sarf eder. Fakat bunu bir usul tahtında yapmadığı için hiçbir zaman içtimaî tetabuka muvaffak olmaz. Sa'y yalnız muhafazadan ibaret olur. Bunlar

cemiyete tabii bir fert gibi tatbik olunamadığı için sarf ettiği kuvvet, para ve sa’yı heba olur. İctimaî huzuru ve salahı temin için bunlara yapılacak muavenet ve tedaviyi fennî bir şekle irca etmek lâzımdır. İctimaî sa’yın menşei ilk önce bu teşkilatsız ve usulsüz yardım faaliyetleri olmuş bilahare ictimaî ıslahat (social reform) devrine girmiştir.

İlk ictimaî ıslahat ve sa’y hareketi hükümetin taht-ı idaresinde teşkilatlı şefkat cemiyetleri teessüs etmiş, bu müesseseler birçok âlimlerin vaz ettiği fennî usuller ve prensipler ile işe başlamışlar; aile, cemaat, kâtiller, hırsızlar, çocuklar, sıhhat-i umumiye, cemiyetin hıfzıssıhha-i dimağîsi, umumi eğlence, dinî müesseseler hep fennî bir usul ile tedkik ve ictimaî ıslah nazariyeleri münakaşa ve tatbik edilmiştir.

Teknik ve tecrübe ilerledikçe fennî usulleri tatbik edecek ictimaî doktor yetiştirmek lüzumu hâsıl olmuş, bu evvela ictimaî teşkilatlar tarafından üç aylık kurlar hâlinde başlamış, bilahare darülfünun kurları arasına geçmiştir. Daha sonraları meslek-i ictimaî doktor yetiştirmek için darülfünun mahiyetinde ictimaî sa’y mektepleri açılmış, liselerde ve darülfünunlarda ictimaî sa’y tedris edilmeye başlamıştır.

Elli senelik tecrübe ve faaliyetten sonra bugün başlı başına bir ictimaî sa’y fenni ve edebiyatı vücuda gelmiştir. Bugün ictimaî say’ın da doktorluk gibi, terbiyecelik gibi bir meslek ve ihtisas işi olduğu tahakkuk etmiş; bu meslek sahipleri müteaddid cemiyetler tesis etmişlerdir. Hatta elli seneden beri müteaddid yerlerde ictimaî kongreler akdetmişler ve bu kongrelere dünyanın her tarafından ictimaiyyat âlimleri ve ictimaî sa’y mütehassısları gelmiştir. Şimdi ictimaî sa’y mütehassısları ve ictimaiyyat âlimlerinin son ortaya attıkları mesele de tamamıyla fennî bir iş olan ictimaî say’ın yalnız meslek sahipleri tarafından tatbiki, şehadetnâmesi olmayanların cemiyet içinde serbest bir surette çalışmalarının kanunen men’idir.

Bugün bizde ictimaiyyatın nazarf sahada kalmasına sebep, cemiyetin hiçbir sahasında ilmî ve fennî teşkilat, usul ve istatistikler mevcut olmaması, bir âlimin muhtaç olduğu vesikaları toplamak ve tedkik etmek imkânı olmamasıdır.

İctimaiyyat, ictimaî tedkiki esas kabul ettiği için ictimaî sa’y ajanlarının topladığı şen’i vak’alara muhtaçtır. Bir âlim bugün cemiyette mevcut bir ictimaî huzursuzluğu tarif için o cemiyetin istatistiklerini fennî bir surette toplanan ferdi, ictimaî ve ailevî vak’alarını, sicillerini, mahkeme istatistiklerini, ıslahhanelerin, meyhanelerin, sair umum ictimaî müesseselerin verdiği malumatı almaya, nazariyesini müsbet ve mücerreb vak’alardan elde edeceği neticelere göre tesbit etmek mecburiyetindedir. İstatistikler, vekayiî adedini verdiği için âlim yalnız bir cemiyetteki ictimaî vak’a ve müessesenin tabii veya gayr-ı tabii olduğunu tedkik eder; fakat bunlarla sebebini keşfedemez. İctimaî ajanların teknik ile tahkik ettikleri ictimaî hadise ve vak’alar âlime sebebini bulmaya hizmet eder ki bugün ictimaiyyat âlimlerinin ictimaî sa’ya verdiği ehemmiyetin en büyük hikmeti budur.

Amerika’da içtimâî teşkilatlar her gün beyaz sakallı âlimlerin tedkik mahalli, içtimâî sa’y talebesinin tatbikat sahalarıdır. Şefkattan tamamen ayrılan bu müesseseler, cemiyete fennî bir usulle takarrüb etmiş, tedkik etmiş, âlimler için vesikalar hazırlamıştır. İçtimaiyyat müsbet bir ilim olarak kabul edildikten sonra artık nazarî içtimaiyatın hiçbir kıymeti kalmamıştır. İçtimâî sa’yın gayesi, içtimâî huzursuzluk tevlid eden içtimâî nizamı tekâmüle tâbi olarak değiştirmek, cemiyetin iktisadî ve içtimâî seviyesini yükseltmek, içtimâî ferdin hukuk-ı içtimâîyesini kabul etmektir.

İçtimaiyyatın gayesi, cemiyetin bünyesini, tarihini, vak’alarını, meselelerini tedkik, sebep ve neticelerini keşfetmektir. Bunun tatbikat ile alâkası yoktur. Tatbikatçılara usul ve tedkik verir ve onların tatbikatından sebep ve neticeleri istihrac eder. Bu sebeble içmiyyat ile içtimâî say birbirinden gayr-ı kâbil-i tefrik, birbirine memzuc bir ilimdir. Birinin yardımı olmaksızın diğeri teessüs edemez.

İçtimâî doktor cemiyeti tedkik için içtimaiyyat, ruhiyat, iktisat, ulum-ı siyasiyye, cinaiyyat (penology), emraz-ı akliyye ilmi (pschytry), terbiye ilimlerinden istifadeye mecburdur. Bu ilimlerden fennî, içtimâî say’ın cemiyete suret-i tatbikini ‘içtimaiyyat’ makalelerinde tasrih edeceğiz.

Türk Yurdu, N:163 Teşrin-i Sâni/Kasım 1340/1924, ss:108-113

KARAHITAY DEVLETİ'NİN İNHİTATI VE NAYMAN VELİAHTI KÜÇLÜK'ÜN DOĞU TÜRKİSTAN TAHAKKÜMÜ (1211-1218)

*The Collapse of the Karahitay State and Prens of Nayman
Kuchluk's East Turkestan Domination*

Yavuz DELİBALTA*

Makale Geliş Tarihi: 30.07.2019

Makale Kabul Tarihi: 11.09.2019

Özet: Cengiz Han'ın Moğol birliğini kurma aşamasında Nayman veliahtı Küçlük, onun önünden kaçarak Karahitay İmparatorluğu'na sığınmıştır. Karahitay devlet ve hükümdarının zafiyetini keşfeden Küçlük, gerekli güven ve itimad kazanıp kısa sürede sahip olduğu konumu ve gücünü artırmıştır. Ardından isyan hareketine girişip hükümdarını esir eden Küçlük, devletin hâkimiyetini tamamen kendi eline geçirmiştir. Harizmşahlarla mücadele eden Küçlük, hâkimiyeti altındaki Doğu Türkistan şehirlerinde İslam dinine karşı bir takibat başlatmış ve Müslüman halka siyasi, dini, ekonomik ve kültürel alanlarda yoğun baskı ve zulüm politikası gütmüştür. Doğu Türkistan şehirleri Küçlük ve onun tahakkümünden ancak 1218 yılında Moğol kumandanı Cebe Noyan'ın gelişiyle birlikte kurtulabilmiştir. Dolayısıyla bu dönemin incelenmesi Moğol istilasından önce Doğu Türkistan'da genel durumun ve manevi havanın nasıl olduğunu gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler: Küçlük, Naymanlar, Karahitaylar, Doğu Türkistan, Cebe Noyan.

Abstract: At the stage of Genghis Khan's Mongol unity, the Nayman successor Kuchluk escaped from him and took refuge in the Karahitay Empire. Kuchluk, who discovered the weakness of the Karahitay state and the ruler, gained the necessary trust and confidence and increased his position and power in a short time. Subsequently, Kuchluk, who took the rebellion movement and enslaved his sovereign, took over the dominance of the state completely into his own hands. Kuchluk, who fought against the Kharisms, started a prosecution against the Islamic religion in the cities of East Turkestan under its dominance and pursued intense policy of oppression and persecution in the political, religious, economic and cultural fields. The cities of East Turkestan could be saved from Kuchluk and its domination only in 1218 with the arrival of Mongolian commander Jebe Noyan. Therefore, the study of this period reveals the general situation and spiritual atmosphere in East Turkestan before the Mongol invasion.

Key Words: Kuchluk, Naymans, Karahitays, East Turkestan, Jebe Noyan.

* Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, yavuzdelibalta69@gmail.com

Giriş

1949 yılından itibaren Çin Halk Cumhuriyeti'nin işgali altında olan ve o zamandan beri yoğun baskılarla sistematik bir dini-kültürel soykırım ve asimilasyon politikasıyla karşı karşıya kalan Doğu Türkistan coğrafyası, aynı makûs kaderi orta çağda da yaşamıştır. Nitekim, İslam dairesinin en doğu ucunda yer alan Doğu Türkistan coğrafyası, Karahanlılar devrinden itibaren İslam kültür ve medeniyetinin derinlemesine nüfuz ettiği ve şehir hayatının büyük gelişme kaydettiği bir bölge olmuştur. Ancak XII. yüzyılın ortalarına doğru bölgede siyasi bir kargaşa ortamı hâkim olmaya başladı. Doğudan gelen Budist-Şamanist inançlara sahip Moğol asıllı kuvvetlerin ardı ardına bölgede iktidarı ele geçirmeleri ve İslam devletleriyle olan mücadeleleri bölgenin siyasi, iktisadi, dini ve kültürel alanlarında büyük etkilere sebep olmuştur. Karahıtaylar ve Moğollar olmak üzere iki devre arasında 7 yıl gibi kısa bir süreliğine Nayman veliahtı Küçlük Doğu Türkistan'da hâkimiyeti ele geçirdi. Onun yürüttüğü İslam'a karşı takibat ve Müslüman halka karşı yoğun baskı ve zulüm politikası bölgede derin izler bırakmıştır.

Bu süreçte Doğu Türkistan coğrafyasındaki mevcut kargaşayı anlayabilmek için Karahıtaylar'ın tarih sahnesine çıkışlarına kadar uzanmak gerekmektedir. Nitekim Moğol istilasından kısa bir süre öncesine kadar devam eden Karahıtay tahakkümü, Moğol istilasının adeta bir mukaddimesi niteliğindedir. Dolayısıyla bu çalışma Moğol istilasından hemen önce Doğu Türkistan'da genel durumun ve manevi havanın nasıl olduğunu gözler önüne serdiği gibi, aynı coğrafyada günümüzde yaşanan dramın tarihsel köklerini anlamamıza da katkı sağlayacaktır.

Karahıtaylar

Orhun kitabelerinde “doğudaki Türk düşmanı kavim” olarak tanıtılan Moğol asıllı Hitayların (Kıtay/Kitan) anavatanı Doğu Moğolistan ve Mançurya'nın güneyidir. X. yüzyıl başlarında güçlenerek Kuzey Çin'in bir kısmını ele geçiren Hitaylar, Çinliler'in Liao Hanedanı dedikleri ve iki yüzyıldan fazla hüküm süren imparatorluklarını kurdular. 1124 yılına gelindiğinde Hitayların kurduğu bu hanedanlık imparatorluğun kuzeyinde siyasi bir güç olarak ortaya çıkan göçebe kavim Cürçetler tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra Hitayların bir kısmı hükümdarları Yoluğ Taş (Yüe-lu Ta-hsi / Yehlü Taşı) önderliğinde Türkistan'ın Çöçek havalisine gelip yerleştiler.¹

1121-1126 yıllarında İslâm âlemiyle temasa geçen Yehlü Taşı kumandasındaki Karahıtay ordusu 1128 yılında Balasagun, Hoten ve Kâşgar bölgesine ilk girdiğinde Doğu Karahanlı Hükümdarı Arslan Han Ahmed b. Hasan tarafından mağlûp edildi. Fakat 1130 baharında Yenisey boyundaki Kırgız topraklarını geçtikten sonra

¹ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. Reşat Uzmen, Ötüken Yay., İstanbul 1999, s.192-195; Varis Abdurrahman Çakan, “Karahıtaylar ve Onların Müslüman Türk Dünyasına Etkileri”, *Türk Yurdu*, S.25 (214), Haziran 2005, s.45-48; Ahmet Taşağıl, “Karahıtaylar”, *TDV İA*, C. XXIV, s. 416.

tekrar güneybatıya yönelerek Tarbagatay'da İmil şehrini kuran Yehlü Taşı, Karluk ve Kanglı boyları tarafından sıkıştırılan Karahanlı hükümdarının yardım istemesi üzerine herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan Balasagun'a kadar geldi. Bu fırsattan yararlanarak Kâşgar, Beşbalık ve Hoten'i de kendine tâbi kılıp başşehri Balasagun olan Karahıtay Devleti'ni kurdu (1130).²

Hıtaylar Moğol ırkından olup Pekin'deki iki asırlık hâkimiyetleri sırasında hissedilir şekilde Çinleşmişlerdi. Türkistan'da Müslüman Türk toplulukları arasında yerleşen Hıtaylar Çin kültürüne, Budizm ve Şamanizm'e meyilli olup İslamiyet'e muarız kalmalarından dolayı Müslümanlar tarafından "putperest kâfirler" olarak tanımlanmıştır. Yehlü Taşı'nın Liao İmparatorluğu'na mensup olmasından dolayı Çin kaynakları bu devleti Hsi Liao (Batı Liao) adıyla zikretmişlerdir. Türk-İslâm kaynakları ise büyük bir ihtimalle Hıtâ (Hatâ) dedikleri Kuzey Çin'deki Liao İmparatorluğu'ndan ayırt etmek için bu devlete "Karahıtay" adını vermişlerdir. Yehlü Taşı, "kâinatın hanı" manasına gelen Türkçe "Gürhan" ünvanını kullanmaya başlamıştır.³

İlk Karahıtay Gürhan'ı Yehlü-Taşı (1130-1142) önce eski topraklarını geri almak için Kuzey Çin'e bazı seferler düzenlediyse de bunda başarılı olamamıştır. Bunun üzerine Issıkgöl ve Kaşgarya'da hâkimiyetini güçlendirdikten sonra batıya yönelerek Maverâünnehr ve Doğu İran'a taarruzda bulundu. 1137 yılında Hocend yakınlarında Selçuklu sultanı Sancar tarafından tayin edilen Batı Karahanlı Hükümdarı Mahmûd b. Muhammed'i mağlûp eden Yehlü Taşı, daha sonra da Sultan Sancar'ı Katvân savaşında ağır bir bozguna uğrattı (5 Safer 536 / 9 Eylül 1141). Toplam 30.000 kayıp veren Sancar Tirmiz'e kaçarken eşi Terken Hatun ve önde gelen emîrleri esir düştü. Karahanlı hükümdarı Mahmud Han da ülkeyi terketti.⁴

Katvân savaşının Karahıtaylar'ın zaferiyle sonuçlanması Büyük Selçuklular'ın yıkılışına zemin hazırladığı gibi bütün İslâm dünyasının siyasî, içtimaî ve iktisadî buhranlara sürüklenmesine de yol açmıştır. Böylece karşılarında rakip kalmayan Karahıtaylar, Ceyhun ırmağının sağ kıyısına kadar bütün Maverâünnehr'i ele geçirdiler ve Buhara'da kendilerine direnen Burhan ailesinden Sadr Hüsâmeddin Ömer b. Abdülazîz işgal sırasında şehit edilince yerine Alp Tegin adlı birini vali tayin ettiler. Semerkant'ta ise Batı Karahanlı tahtına Tamgaç Buğra Han III. İbrâhim b. Muhammed'i oturtular ve vergi toplamak üzere memurlar görevlendirip geri çekildiler. Aynı yıl Harizm'i de işgal eden Karahıtaylar, Harizmşahları yılda

² Ahmet Taşağıl, *a.g.m.*, s. 416; Enver Konukçu, "Balasagun", TDV İA, C. V., s. 4.

³ Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 192-195; Ahmet Taşağıl, *a.g.m.*, s. 416.

⁴ Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 192-195; Ahmet Taşağıl, *a.g.m.*, s. 416; Varis Abdurrahman Çakan, *a.g.m.*, 45-48; Osman Gazi Özgüdenli, "Sultan Sencer ve Kara-Hıtaylar-Katavan Savaşı", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 88.

30.000 dinar vergiye bağladılar. Harizmşah Atsız da tâbi hükümdar olmayı kabul etmek zorunda kalmıştı.⁵

Karahıtay Devleti'nin Karahanlılar, Selçuklular ve Harizmşahlar'dan ibaret Müslüman Türk devletleri karşısında bölgede üstünlük elde etmesinden sonra hudutları en geniş olduğu dönemde batıda Amuderya kıyılarına, doğuda Çin sınırlarına, kuzeyde Nayman topraklarından güneyde Belh-Tirmiz'e kadar genişlemiştir. Doğuda Beşbalık'tan başlayarak Turfan, Karaşar ve Kuça'da oturan Uygur Türkleri, kuzeyde Aşağı İli'de oturan Karluklar, güneybatıda Maverâünnehr ve Kuzey Afganistan halkları, Doğu İran'da da Müslüman Türkler ve diğer bazı kavimler Karahıtaylar'a tâbi idiler. Böylece Müslüman Türkistan bölgesi putperest bir kavmin hâkimiyeti altına girmiş oldu. Bu aynı zamanda İslam coğrafyasının artık doğudan gelecek istilalara karşı mukavemetinin de kırıldığını gösteriyordu.⁶

Bununla beraber Katvan Savaşında Yehlü Taşı'nın zamanın en güçlü İslam İmparatorluğu Büyük Selçuklu Devletine karşı kazandığı bu zafer geniş yankı uyandırmıştı. Selçuklu'nun bozgun haberi kısa sürede Suriye üzerinden Filistin ve Suriye'de Müslümanlarla savaş halinde olan Haçlılar'a kadar uzandı. Ancak onların kulaklarına gelen hikâye küçük bir değişikliğe uğrayarak efsanevi bir mahiyete bürünmüştür. Buna göre Katvan'daki zaferi kazanan kişi Müslümanları doğudan vuran ve şimdi de Kudüs'e doğru ilerleyen Rahip Jean (Presbiteryen Jean) adında efsanevi bir Hıristiyan prensiydi. 1145'te Rahip Jean'ın Dicle Irmağı'na ulaştığına dair bir söylenti bile yayıldı. Oysa Semerkant ve Buhara'yı ellerine geçiren Karahıtaylar, Amuderya'dan daha öteye geçmemişlerdi. Karahıtay Hanlığı alışıl-gelmiş göçebe krallıklardan farklılık arz ediyordu. Nitekim fethettikleri ülkelerin hükümdarlarını uzaklaştırmak yerine onlardan kendi egemenliklerinin tanınmasını talep ediyor ve aldıkları yıllık vergiyle yetiniyorlardı. Budist-Şamanist inançlarına bağlılıklarını sürdüren Karahıtaylar tebaalarına karşı dinsel özgürlük konusunda da nispeten hoşgörülü sayılırlardı.⁷

Naymanlar

IX. yüzyılda Uygur devletinin dağılışından Cengiz devrine kadar Moğolistan'ın etnik dağılımı şu şekilde tasvir edilmektedir: Güneydoğuda Ongut (Tatabi) boyu, onların kuzeyinde kalabalık Tatar boyları, bunlardan daha kuzeyde ve biraz batısında Kereyitler, Celayırlar ve Moğollar bulunuyordu. Bunların çoğu Onon ve Kerulen ırmaklarında idiler. Bu boyların batısında Tamir ve Orhon ırmaklarından İrtiş ırmağına kadar Naymanlar, bunların kuzeyinde Selenge ırmağı boyunca Merkitler, Kosogol ve Tannaulada Oyratlar, Tubalar ve türlü "orman ulusları" bu-

⁵ V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, hzl. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yay. Ankara 1990, s.348-349; Ahmet Taşağıl, *a.g.m.*, s. 416. Osman Gazi Özgüdenli, *a.g.t.*, s. 88.

⁶ Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 192-195; Ahmet Taşağıl, *a.g.m.*, s. 416; Varis Abdurrahman Çakan, *a.g.m.*, s. 45-48.

⁷ Leo de Hartog, *Cengiz Han Dünyanın Fatih*, çev. Serkan Uzun, Dost Kitabevi Yay., İstanbul 2003, s. 82; Osman Gazi Özgüdenli, *a.g.t.*, s. 101.

lunuyordu. Yenisey ırmağında Kırgızlar ve bunların batısında Altay'da Telesler ve diğer bazı boylar bulunmaktaydı.⁸

Cengiz Han tarih sahnesine çıktığında Moğolistan'da Naymanlar ve Kereyitler olmak üzere iki kuvvetli hanlık vardı. Bu boyların soyu ve menşei hakkında araştırmacılar tarafından farklı yaklaşımlar ileri sürülmüştür. Bazı araştırmacılar bunların Moğol olduklarını iddia ederken bazıları da kullandıkları isim ve unvanlar dolayısıyla Türk kökenli oldukları ve Türkçe konuştukları kanaatine varmışlardır.⁹ Bu duruma büyük oranda Türk ve Moğol göçebe kavimleri arasındaki geniş etkileşimin sebebiyet vermiş olduğu muhakkaktır.

Barthold'a göre; Orhon nehrinden yukarı İrtiş'e kadar bütün Batı Moğolistan'a hâkim olan Naymanlar, hatta onların kuzey komşuları olan Oyratlar bile Moğolca konuşuyorlardı.¹⁰ Rene Rousset ise, Türk-Moğol aşiretlerinin en önemlilerinden biri olan Naymanların Ubsa-Nor'dan bir tarafta Kara İrtiş ve Zaysan-Nor'a diğer taraftan Selenge ırmağına kadar uzanan şimdiki Kobdo eyaletinde yaşamış olabilecekleri belirtmektedir. Ayrıca isimlerinin Moğolca gözükmesine rağmen soylularının Türk olduğundan hareketle Naymanların Moğollaşmış Türkler olabileceğini ileri sürmüştür. Nitekim Nayman ismi Moğolca'da "sekiz" demektir. Bu husus kimi araştırmacılar tarafından Naymanların sekiz boydan müteşekkil olabileceği şeklinde yorumlanmaktadır.¹¹

Bununla birlikte Naymanlar arasında Nesturi Hıristiyanlık yaygınlık kazanmıştı. Tarih-i Cihangüşa'ya göre; Nesuriler çoğunluğu teşkil etmekteydi. Ayrıca Moğol- ların Gizli Tarihi'ne göre, Şamanlar da Naymanlar arasında büyük bir nüfuza sahipti.¹² Uygur ülkesinin sınırlarında yaşamış olmaları ve onlarla iyi ilişkiler kurmaları dolayısıyla Naymanlar yerleşik Uygur kültüründen büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Uygur yazısını kullanmalarının yanı sıra yöneticilerinden bazılarını da hizmetlerine almışlardır. Nitekim son Nayman hükümdarının saray kâtibi Tatatonga isimli bir Uygur idi. Bu durum Naymanların, Kereyitler kadar olmasa da Merkitler ve Tatarlar gibi diğer göçebe Moğol boylarından daha medeni olduklarını göstermektedir.¹³

XIII. yüzyıl başında Naymanların hükümdarı İnanç Bilge Buku Han'ın oğlu Tayang Han idi. Reşidüddin'e göre "tayang", Çince "hükümdar oğlu" anlamındaki tay-wang'dan gelmektedir. Yine aynı müellife göre, Çin hükümdarı tarafından

⁸ Abdulkadir İnan, "Nayman Boyunun Soyu Meselesi", *Belleten*, C. XXIV, S. 96, TTK Yay., Ankara 1960, s. 539-545.

⁹ Abdulkadir İnan, *a.g.m.*, s. 539-540.

¹⁰ V. V. Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, hzl. Yaşar Koprıman-İsmail Aka, TTK Yay., Ankara 2006, s. 125.

¹¹ Rene Grousset, *a.g.e.*, s.187.

¹² Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 187.

¹³ Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yay., İstanbul 2001., s.128.

verilen “büyük hükümdar” anlamındaki bir unvandır. Tayang Han’ın asıl adı Taybuka idi.¹⁴ Naymanlar arasında Hıristiyanlık yaygınlık kazanmasına rağmen Tayang Han görünüşte şaman kalmıştı. Cinler onu lezzetli yiyeceklerle besledikleri için büyücü olarak büyük bir ün kazanmıştı.¹⁵ Tayang Han’ın annesi Gürbesü/Kürbesü, kardeşi ise Buyuruk Han olarak kaynaklarda zikredilmektedir.¹⁶ Tayang Han’ın oğlu ve veliahtı Küçlük Han idi. Değişik kaynaklarda “Geşlihan, Keşlü, Güçülük, Kuçuluk, Güçlük, Küşlük” olarak da zikredilen bu ismin Türkçe “güçlü, kuvvetli” manalarına gelen bir unvan olduğu belirtilmektedir.¹⁷

Küçlük’ün Ortaya Çıkışı

Cengiz Han, en kuvvetli rakiplerinden Kereyitler’i cebren itaati altına aldıktan sonra Moğolların efendisi oluyor ancak batı Moğolistan yani Nayman topraklarına henüz hükmedemiyordu. Burası adeta bir sığınma bölgesi haline gelmişti. Yenilgilerini kabul etmek istemeyen mağlupların çoğu ve Cengiz Han’ın büyümekte olan gücünden korkanlar bu topraklara gitmişti. Moğolistan’ın ikiye bölünmüş olması yetersiz olmakla birlikte bu durum Cengiz Han ve en azılı düşmanlarına kucak açanlar arasında savaş çıkmasını kaçınılmaz kılıyordu. Merkitler, Tatarlar ve Kereyitler’den sonra sıra onlara gelmişti. Kereyit hükümdarı Ong Han kaçarken Naymanlar tarafından öldürülmüş, Camuha ve Merkit beyi Toktoa, Tayang Han’a iltica etmişti.¹⁸

Cengiz Han’ın ordusunu tanzim edip yeni kumandanlar tayin etmesi, gece ve gündüz muhafız kıtaları oluşturması, Naymanların önemsenmesi gereken büyük bir hasım olduklarını göstermektedir. Bununla birlikte Naymanlar güçlerine rağmen endişeliydiler. Hükümdar ailesi birlik içinde değildi. 17 Mayıs 1204’te (sıçan yılı) harekete geçen Cengiz Han’ın öncü birlikleri karşısında Naymanlar sayıca fazla olmasına rağmen¹⁹ Cengiz Han harp taktiği olarak her askere 5 ateş yakmaları emri vermiştir. Bunun üzerine sayılarının çok kalabalık olduğunu zanneden Tayang Han Altay eteklerine kadar oyalama muharebeleri vererek çekilme emri verdi. Ancak bu durum oğlu Küçlük tarafından alaya alınıp reddedilmiştir. Küçlük, Moğolların çoğunun Camuha ile kendi yanlarında olduğunu söyleyip babasını kadın gibi korkak olmakla suçlayarak ağır şekilde tahkir etti. Tayang Han bunu haber alınca

¹⁴ *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, TTK Yay., Ankara 1986, s. 117-278; Abdulkadir İnan, *a.g.m.*, s. 542-543.

¹⁵ Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 124.

¹⁶ D’ohsson, *a.g.e.*, s. 53; Abdulkadir İnan, *a.g.m.*, s. 542.

¹⁷ İbnü’l-Esir, *a.g.e.*, s. 123-125, 216; Cüveynî, *a.g.e.*, s. 106-114; Nesevî, *a.g.e.*, s. 12-14; *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 117-277; Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmiu’-Tevârih II*, nşr. Ahmed Ateş, Ankara 1957, s.6-7, 54-63.

¹⁸ Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 124.

¹⁹ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 190; Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 127.

mağrur oğluna düşmanla karşılaştığında da bu cesaretini kaybetmemesini hatırlatmıştır.²⁰

İlk temastan sonra Altaylar'ın dik tepelerine doğru çekilen Naymanlar gece olduğunda kaçımaya başladılar. Ağır bir şekilde hezimete uğrayan Tayang Han yara bere içinde Cengiz Han'ın ordusu tarafından esir alındı. Nayman ülkesi teslim ol-duysa da kendi başına hareket eden Tayang Han'ın oğlu Küçlük, yanındaki az bir kuvvetle kaçımaya muvaffak oldu. Tamir mevkiinde neticesiz bir mukavemetten sonra çekilmeye mecbur olup batıya doğru uzaklaştı. Aynı zamanda Cengiz Han tarafından mağlup edilen Merkit beyi Toktoa Beki, oğulları Kudu ve Çıla'un ile bazı Merkit büyükleri kaçımayı başardılar.²¹

Nayman reisi Küçlük, İrtiş nehri boyunda Buhturma membaı havalisinde Merkitler ile buluşarak güçlerini birleştirdi. Kuvvetlerini tanzime uğraşırken 1205 yılı (Öküz yılı) ilkbaharında²² bizzat Cengiz Han tarafından takibe uğradılar. Küçlük kumandasındaki Nayman kalıntıları ve Toktoa Beki emrindeki Merkitler'e son darbeyi indirmek için İrtiş'e sefere çıkan Cengiz Han, müttefikler üzerine hü-cum etti. Yukarı İrtiş'in bir kolu olan Cem suyu kıyılarında meydana gelen savaşta müttefikler büyük bir hezimete uğradılar. Bozgun halinde çekilirken bir kısmı İrtiş nehrinde boğuldu ve Merkit beyi Toktoa Beki bir okla öldürüldü. Toktoa'nın oğul-ları ve kardeşi bir süre Cengiz Han'ın meşhur kumandanlarından Sübütey tarafın-dan Kıpçak ülkesinde amansızca takibe uğramalarının ardından Uygurlar'a iltica ettiler. Ancak Uygur ülkesinde barınmalarına izin verilmeyen Merkitler, Uygur idikutu Barçuk tarafından mağlup edildiler. Kurtulmayı başaranlar bu kez Karahıtay İmparatorluğuna sığındılar.²³

Küçlük'ün Karahıtay İmparatorluğu'na Sığınması

Cengiz Han karşısında mağlup olan Nayman veliahtı Küçlük, ata toprağı olan Altaylardan ayrılmak zorunda kalmıştır. Babasının ölümünden ve ülkesinin teslim olmasından sonra eski müttefikleri Merkitler'in arta kalanları ile birlikte batıya doğru ilerlemeye devam etti. Önce Uygur ülkesinde barınmaya çalıştıysa da Uygur idikutu Barçuk tarafından buradan uzaklaştırılan Küçlük, Uygur ve Karluk memle-ketlerinden geçerek Çu havzasına kadar gelmiştir. Cüveynî'nin rivayetine göre Küçlük, yanındakilerle birlikte Beşbalık yoluna düşmüş ve oradan Kuça sınırına gelmiştir. Bir süre dağlarda aç, susuz ve gayesiz olarak dolaşan Naymanlar zaruret içinde kalarak dağıldılar. Küçlük, bir rivayete göre Karahıtay askerleri tarafından

²⁰ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 117-118.

²¹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.117-125; D'ohsson, *a.g.e.*, s.53; Barthold, *Türkistan*, s. 385; Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 210-211, Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s.125-127; Leo Hartog, *a.g.e.*, s. 83; Cüveynî, *a.g.e.*, s. 106, İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.190.

²² Bazı kaynaklarda 1208 yılı geçmektedir.

²³ *Moğolların Gizli Tarihi*, *a.g.e.*, s.117-125; D'ohsson, *a.g.e.*, s.53; Barthold, *Türkistan*, s.385; Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 210-211, Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s.125-127; Leo Hartog, *a.g.e.*, s. 83; Cüveynî, *a.g.e.*, 106; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.190.

yakalanarak ordugâha götürüldü. Bir başka rivayete göre ise, uzun bir başıboş dolanma döneminden sonra sığınacak bir yer aramakla zorunlu göç yolunu seçip Gürhan nezdine giderek sığınma talep etti. Reşidüddin'e göre Küçlük'ün Karahıtaylar'a iltica etmesi 1207-1208 yılında (Ejderha yılı) vuku bulmuştur.²⁴

Küçlük, Karahıtay İmparatorluğunun başkenti Balasagun'a geldiğinde Gürhan Ye-liu Çe-li-ku (1178-1211) tarafından samimiyetle kabul edildi. Gürhan bu mülteci Nayman veliahtını maiyetinde bulunan veya ona bağlı kuvvetlerden icabında faydalanmak amacıyla iyi karşıladı. Kendisine tamamen itimat etmekle kalmayıp kızlarından biriyle evlendirerek damadı olarak onu devlet işlerine ortak etti. Gürhan'ın tamamen itimadını kazanmayı başaran Nayman veliahtı Küçlük, Karahıtay devleti içindeki konumunu kısa zamanda güçlendirdi. Kayınpederinden gördüğü hüsnü kabule rağmen onun yaşlı ve zaaf içinde olduğunu anlayan Küçlük, zahiren muti ve hizmetkâr görünmekle beraber iktidarı tamamen ele geçirmenin planlarını yaptı. Uzak mahallerde Karahıtaylar aleyhine yavaş yavaş beliren ayaklanmalar onun planlarını gerçekleştirilmesine zemin hazırlamış oldu.²⁵

Nitekim Gürhan Ye-liu Çe-li-ku (1178-1211) zamanında Karahıtay İmparatorluğu çöküşe uğramıştı. Ciddi durumlarda enerji ve cesareti eksik olmayan bu hükümdar, hayatını eğlence ve av seferlerinde geçirdiğinden imparatorluğun çözülmesini önleyememişti. Yaşı hayli ilerlemiş Gürhan'ın bir egemen olarak saygınlığı giderek azalmaktaydı. Devletin doğu bölgeleri o sıralarda Cengiz Han tarafından Moğolistan'dan sürülen göçebelerin istilasına uğramıştı. Doğudaki kimi vassalları da teker teker onun egemenliğini reddederek gücünü gittikçe artıran Cengiz Han'a bağlanma kararı aldılar.²⁶

Küçlük, İmil, Kayalık ve Beşbalık bölgelerinde dağınık halde yaşayan Nayman kalıntılarını toplamak ve askeri bir birlik oluşturup Gürhan'ın hizmetine sokmak istediğini söyleyerek ondan müsaade istedi. Kendisine itaatkâr ve sadık olduğunu belirterek Gürhan'ı ikna etti. Yaşlı Gürhan ona hiç şüphe etmeden birçok hediyelerle birlikte, "Küçlük Han" lakabını vererek izin vermek gafletinde bulundu. Kendisine gösterilen güven ve cömertlikten istifade ederek aldığı destekle derhal hareket eden Küçlük, doğu Altaylara dönüp soydaşlarını kendi hesabına topladı. Babasının kabileleri onu görünce hemen bayrağı altına girdiler. Cengiz Han'ın önünden kaçan Merkit reisleri de ona iltihak ettiler. Daha önce dağılmış olan askerleri tekrar onun etrafında toplanarak çevrelerinde bulunan yerlere seferler düzenleyip oraları yağmaladılar. Küçlük Han topraklarını İmil ve Kayalık sınırına kadar dayandırdı. Doğu Türkistan'da teşekkül eden bu yeni kuvvet Karahıtay Devleti aleyhine gelişti.

²⁴ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 106; Nesevi, *a.g.e.*, s.12; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, s. 214; Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 229; D'ohsson, *a.g.e.*, s.53; *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 125; Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 172; Leo Hartog, *a.g.e.*, s. 83; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 190-193.

²⁵ Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 229; D'ohsson, *a.g.e.*, s. 79; Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 172; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 190-193.

²⁶ Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 229; Leo Hartog, *a.g.e.*, s. 84.

Nitekim Küçlük, askerinin sayısı artıp yeterince güçlendikten sonra isyan hareketi-
ne girişerek baskın ve yağmalara başladı. Karahıtay ordusundaki taraftarları ve
diğer muhaliflerin de kendisine katılmasıyla Küçlük'ün isyanı yayıldı.²⁷

Karahıtayların İnhıtatı

Harizmşahlar çevredeki diğer Müslüman devlet ve hanedanlıkları hezimete uğ-
ratıp bertaraf ederek büyük bir güce ulaşmıştı. Buna rağmen halen Karahıtaylar'ın
haracgüzarı konumunda bulunuyordu. Ancak Karahıtaylar da artık eski gücünü
yitirmiş ve tâbiyyeti altında bulunan bölgeleri kontrol etmekten aciz bir durum-
daydı. Bu itibarla Sultan Alâeddin Muhammed b. Tekiş (1200-1220) Karahıtay
tâbiyyetine son vermek amacıyla 1210 yılında Maverâünnehr seferine çıktı. Önce
Semerkant ve Buhara'yı ilhak edip ardından Seyhun ırmağını geçerek Talas yakın-
larındaki İlâmiş sahrasında Karahıtay ordusunu mağlup etti. İlâmiş meydan muha-
rebesinde Karahıtay ordusunun başkumandanı Tayangu'nun Harizmşah ordusu
tarafından esir alınması üzerine Karahıtaylar ağır bir yenilgi aldılar. Bu zafer
Harizmşahlar'a büyük ganimetler ve tam bir bağımsızlık kazandırdı (Eylül 1210).²⁸

Bununla birlikte Karahıtay ordusu bu mağlubiyetten sonra kısa sürede toparla-
narak bir yıl içinde tekrar Semerkant şehrini kuşattı. Ancak 70 saldırıdan yalnızca
birinde başarı kazanarak müdafileri şehir içlerine geri püskürttüler. Harizmşah
ordusunun Semerkant'a varması ve ülkenin doğusunda Küçlük'ün isyan ettiğinin
haber alınması üzerine Karahıtaylar kuşatmayı kaldırarak Balasagun'a doğru çekil-
diler. Geri çekilirken kendi arazilerini tahrip ettiler. Sultan Alâeddin Muhammed
Semerkant'a varınca Karahıtay ordusunu takibe koyuldu. Bu sırada Karahıtay baş-
kenti Balasagun'un Müslüman halkı artık kâfir Karahıtaylar'ın boyunduruğundan
kurtulma anının geldiğini düşünerek şehrin kapılarını kapattılar. Ancak
Harizmşahlar geri çekilen Karahıtay ordusunu daha fazla takip etmeye cesaret
edemediler. Başkent kapılarının kendilerine kapatıldığını gören Karahıtay ordusu
şehri kuşatmaya aldı. Teslim olmaları için yaptıkları çağrı sonuç vermedi.
Harizmşah ordusunun geleceği ümidiyle halk şehri 16 gün boyunca müdafaa etti.
Neticede Balasagun'u zapt eden Karahıtaylar, 3 gün boyunca büyük bir yağma ve
dehşetli bir katliam yaparak şehir halkından 47 bin kişiyi kılıçtan geçirdiler.²⁹

Karahıtaylar'ın mağlubiyeti ve bu kargaşa ortamında aradığı fırsatı bulup bun-
dan istifade cihetine giden Küçlük, bu esnada Gürhan'a karşı başkaldırmıştı.
Karahıtay devletinin hazinelerinin bulunduğu Özkent şehrine ani bir baskın yapı-
rak burayı yağmaladı. Nitekim Küçlük'ün niyetinin ihanet olduğunun açığa çıkma-

²⁷ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 106-107; D'ohsson, *a.g.e.*, s. 80; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 190-193; Leo Hartog, *a.g.e.*,
s. 83-84; Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 229.

²⁸ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, s. 214; Fuad Köprülü, "Harizmşahlar", *MEB İA*, C. V, s. 274; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.
182-186; Barthold, *Türkistan*, s. 379.

²⁹ D'ohsson, *a.g.e.*, s. 80; Barthold, *Türkistan*, s. 381; Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 229-230; İbrahim Kafesoğlu,
a.g.e., s. 182-186; Enver Konukçu, "Balasagun", *TDV İA*, C. V., s. 4.

sı üzerine, kuvvet toplaması için ona izin verdiğine pişman olan Gürhan, ülkenin müdafaası için birliklerini hemen Semerkant'tan geri çağırdı. Yedisu'da başkent Balasagun üzerine hareket eden Küçlük, ilk karşılaşmada Gürhan tarafından bozguna uğratılıp geri püskürtüldüyse de kaçmayı başardı.³⁰

Tüm bu askeri seferler Gürhan'ın bütün gücünü ve imkânlarını tüketti. Bununla beraber Karahıtay devlet adamlarından "Karun'dan daha zengin" olduğu belirtilen Mahmud Bay isimli vergi tahsildarı, kendi servet ve konumundan endişe ettiği için Gürhan'a çok tehlikeli bir tavsiyede bulundu. Küçlük tarafından Özkent'te yağmalanan ve daha sonra onun Balasagun önlerinde mağlup edilmesi üzerine askerler tarafından ganimet olarak ele geçirilen devlet hazinesinin askerlerden geri alınmasını önerdi. Böyle bir tedbirin alınması Karahıtay ordusu içinde büyük bir isyana sebep oldu. Küçlük bu durumdan istifade ederek ordu içindeki isyankârları kendi tarafına kazandı. Böylece Gürhan'ın askeri gücü de tükenme noktasına gelmişti. Doğudan Küçlük, batıdan ise Harizmşahlar arasında sıkışıp kalmış vaziyetteydi. Küçlük ise Gürhan ile ilk çarpışmanın akabinde mağlup olmasına rağmen Harizmşahlarla ittifak kurmak ve Almalık hanının yardımlarını temin etmekle tekrar toparlanarak saldırıya geçmiştir.³¹

Harizmşah Sultan Alâeddin Muhammed ile Küçlük arasında Gürhan'ı devirmek ve Karahıtay topraklarını paylaşmak hususunda bir anlaşma sağlanmıştır. Ancak bu anlaşmanın tam olarak ne zaman ve nasıl olduğu hususunda kaynaklardaki rivayetler kısmen ihtilafıdır. Bu itibarla Cüveynî'ye göre, kendisine müttelik arayan Küçlük batıda kudreti artmakta olan sultana elçiler göndererek ortak düşman olan Karahıtaylar'a karşı ittifak teklifinde bulundu. Anlaşmaya göre iki taraf birlikte hareket edip doğudan ve batıdan saldırıya geçeceklerdir. Eğer sultan daha evvel davranır ve Gürhan'ı yenilgiye uğratırsa Almalık'dan Kaşgar'a kadar Karahıtay toprakları onun olacak, eğer Küçlük daha önce başarı kazanırsa Seyhun nehrine kadar olan arazi onun hâkimiyetine bırakılacaktır. Buna göre ilk olarak Küçlük saldırıp Özkent'teki hazineleri yağmalamış ancak Balasagun yakınlarında yapılan savaşta yenilerek geri çekilmiştir. Ardından Semerkant'ta Karahıtaylar'ın Harizmşahlar'a yenilip anlaşma yaparak geri çekilmeleri üzerine, Küçlük tekrar pusu kurarak Gürhan'ı esir etmiş ve devletin hâkimi olmuştur.³²

İbnü'l-Esîr'in rivayetine göre ise; Küçlük sultanın Karahıtaylar'ı büyük bir hezimete uğrattığını haber alınca Karahıtaylar üzerine saldırıya geçmiştir. Bunun üzerine bir taraftan Karahıtaylar Harizmşahlar'a barış teklif edip Küçlük'e karşı yardım talep ederken diğer taraftan Küçlük, gönderdiği elçiler vasıtasıyla ortak düşmana karşı sultanla ittifak kurmak istiyordu. Sultan Alâeddin Muhammed, her

³⁰ Barthold, *a.g.e.*, s.379-386; D'ohsson, *a.g.e.*, s. 80; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 190-193; Ahmet Taşağıl, "Özkent", *TDV İA*, C. XXXIV, s. 130.

³¹ D'ohsson, *a.g.e.*, s. 80; Barthold, *a.g.e.*, s. 381-382; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 190-193.

³² Cüveynî, *a.g.e.*, s. 107; Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 229-230; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 190-193.

iki teklife olumlu cevap vererek kendileriyle beraber olduğunu bildirdi. Sultanın amacı iki taraf arasındaki mücadeleyi şiddetlendirerek neticede yıpranmış şekilde galip gelecek tarafı kolayca hezimete uğratmaktı. Bunun için sultan güçlü bir orduyla hareket ederek iki tarafın karşı karşıya geldiği mevkie yakın bir konumda karargâh kurdu. Her iki taraf sultanın kendilerine yardım için geldiğini düşünse de Harizmşah ordusu savaşa katılmayıp kenarda bekledi. Karahıtaylar'ın hezimete uğraması ve durumun Küçlük lehine neticelenmesi üzerine sultan da bu esnada savaşa girdi. Kaçmakta olan Karahıtay askerlerini takip edip önüne çıkanları öldürmek ya da esirler alıp yağma yapmak suretiyle Karahıtay devletinin inhitatına iştirak etti. Karahıtay askeri kuvvetlerinin bir kısmı da sultanın hizmetine girdi.³³

Netice itibariyle büyük bir mağlubiyete uğraması üzerine Gürhan ve yanında kalan az sayıda kuvveti Kaşgar hududunda tek yönden girişı olan bir dağ yamacına sığınmıştı. Küçlük, buraya ani bir baskın yaparak Gürhan'ı yakalayıp esir almayı başardı. Böylece 1211 yılında Karahıtay devletini ele geçiren Küçlük, devletin bilfiil hâkimi oldu. Ancak esir aldığı kayınpederi Gürhan'ı öldürmeyip onu han unvanıyla kukla bir hükümdar olarak tahtında oturtmaya devam etti. Gürhan'ın iki yıl sonraki ölümüne kadar ona görünüşte saygı ve hürmetle muamele etti. Kaynakların ifadesine göre, bu dönemde Küçlük, esir aldığı yaşlı hükümdarın huzurundayken hacipler arasında ayakta bulunuyor, en küçük meselelerde bile görüşünü alıyor ancak onun iradelerini nadiren yerine getiriyordu. Dolayısıyla Küçlük, gerçek iktidar ve otoriteyi kendi elinde tutmakla birlikte imparatorluk ihtişamının görünürdeki bütün alametlerini kayınpederinde bırakmıştı. Bu durum Küçlük'ün tam otoriteyi tesis etmek için zaman kazanma ihtiyacından ya da Gürhan'ın kızı olan karısının onun üzerindeki derin tesirinden kaynaklanmış olabilir.³⁴

Harizmşah-Küçlük Mücadelesi

Küçlük'ün Gürhan'ı esir alıp Karahıtay devletini tamamen ele geçirmesi üzerine Harizmşah Muhammed, ona elçiler göndererek geçmiş anlaşmalara dayanan bazı önemli taleplerde bulunmuştur. Bu itibarla sultan Küçlük'e zaferini kendisine borçlu olduğunu, kendi yardımları olmasaydı onun Karahıtaylar'ı mağlup edemeyeceğini hatırlatmıştır. Nitekim Gürhan, Harizmşah karşısında hezimete uğradığında sulh talep etmiş ve Küçlük'e karşı sultandan yardım istemişti. Bunun gerçekleşmesi için kızı Tavgaç Hatun'u Sultan Muhammed ile evlendirmeyi ve çeyiz olarak da bütün hazinelerini sultana vermeyi vadetmişti. Buna rağmen sultan, ona karşı hücum edip muvaffakiyetli bir takibat neticesinde ilk rast gelen kişinin eline düşecek bitkin bir av haline getirdiğini belirtti. Dolayısıyla Küçlük'ü hazır bir ganimete konan fırsatçı olarak nitelendirerek açık bir şekilde tahkir ediyordu. Ayrıca sultan, Küçlük ile aralarındaki ittifak ve anlaşmaya atıfta bulunarak Karahıtay ülkesinin

³³ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, s. 123; Barthold, *a.g.e.*, s. 388; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 190-193.

³⁴ Nesevî, *a.g.e.*, s. 12; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, s. 124; D'ohsson, *a.g.e.*, s. 80-81; Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 230; Barthold, *a.g.e.*, 382-388; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 190-193.

aralarında paylaşılmasını talep etti. Sert ve mütehakim bir edayla Küçlük'ten Gürhan ve kızını hazinedarı ile birlikte derhal kendisine göndermesini istiyor aksi halde karşı koyamayacağı büyük bir orduyla hareket edeceğini belirterek tehdit ediyordu.³⁵

Sultanın bu tehditkâr taleplerine karşı Küçlük başlangıçta oldukça mütevazı ve ılımlı cevaplar vermek ve sultana kıymetli hediyeler sunmakla mukabelede bulunmuştur. Ancak sultanın isteklerini karşılamaya kesinlikle yanaşmamıştır. Esir hükümdar Gürhan da akıbetinden endişe ederek kendisini teslim etmemesi için Küçlük'e yalvarmıştır. Gürhan, ülkesinin bazı kısımlarını kurtarabilmek maksadıyla sultanla anlaşma sağlayıp kızını vermeyi taahhüt ettiğini ancak onun bu anlaşmaya riayet etmeyerek korku ve dehşet saçmakla arazi koparmaya çalıştığını belirtmiştir. Zaten Küçlük de hâkimiyet ve itibarını zedelememek için Gürhan'ı teslim etmeyi düşünmemiştir. Sultan Muhammed, taleplerinin karşılanmasının geciktirilmesi üzerine bunu kesin ve şiddetli şekilde tekrar etti. Elçisi Nesalı Emir Muhammed b. Kara Kasım, hükümdarının öfkelenişini Küçlük'e sert bir dille ifade ettiğinden zincire vuruldu.³⁶ Ancak daha sonra meydana gelecek küçük çarpışmalar sonucunda kaçmaya muvaffak olabilmıştır.³⁷

Sultan 1214 yılına kadar yazları kendisine ikinci bir payitaht ittihaz ettiği Semerkant'ta kalmıştır. Ancak bir iki yıl boyunca devam eden karşılıklı elçi teatilerinden herhangi bir netice alınamamıştır. Gürhan'ın 1214'te ölümünden sonra ise durum değişti. Küçlük, Karahıtay ülkesinin taksimini kesin şekilde reddedip “benim sana sallayacak kılıçtan başka verecek hiçbir şeyim yok” diyerek açıkça meydan okumaya başladı. Bu sırada Harizmşah Muhammed de Irak bölgesinde hezimetle neticelenecek meşguliyetlerde bulunuyordu. Nitekim halifeyle sultan arasında şiddetli bir mücadele vardı. Siyasi hâkimiyet emellerini gerçekleştirmek için her çareye başvuran halifenin bu maksatla Küçlük'e bile elçiler gönderip sultana karşı ittifak kurmaya teşebbüs ettiği rivayet edilmektedir.³⁸

Nihayet birbirlerine açtıkları savaşta her iki lider de bölgenin halkları arasında dehşet saçtı. Harizmşah hâkimiyetinin belirli bir süre için Sirderya hattının kuzeyine çıkmasına rağmen Küçlük karşısında sürekli gerilemek durumunda kalmıştı. Sultan, Küçlük'e karşı tam bir zafer kazanmayı bir türlü başaramadı. Gittikçe aleyhine gelişen durumu kontrol edemeyen sultan, adeta bir çete harbine girişerek kü-

³⁵ Nesevî, *a.g.e.*, s. 13; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, s.124; Bartold, *a.g.e.*, s. 390-391; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 223-224.

³⁶ Nesevî, *a.g.e.*, s.13; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, s. 124; Barthold, *a.g.e.*, s. 390-391; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 223-224.

³⁷ Elçi, Emir Muhammed b. Kara Kasım el-Nesevî, Küçlük tarafından zincire vurularak hapsedilmiş ancak daha sonra meydana gelen küçük çarpışmalar sırasında kaçmaya muvaffak olabilmıştır. Esareten kurtulduktan sonra Sultan Muhammed tarafından Horasan eyaleti umumi müfettişliğine atanmıştır. Başından geçen hadiseleri daha sonra tarihçi Nesevî'ye anlatmıştır.

³⁸ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, s. 124; Barthold, *a.g.e.*, s. 425; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 201,244; Abdülkerim Özaydın, “Muhammed b. Tekiş”, *TDV İA*, C. XXX, s. 582.

çük taciz müfrezeleriyle baskın ve yağmalarda bulunmakla yetiniyordu. Küçlük, böyle bir harekât tarzının gerçek bir hükümdardan çok eşkıyalara yaraşır olduğunu belirterek onu ayıpladı. Fakat Küçlük'ün kendisi de aynı harp taktiğini uygulayarak sultana karşı başarı kazanmıştı.³⁹

Maveraünnehr'in kuzey vilayetlerini müdafaa etmekten aciz duruma düşen sultan, buraların Küçlük tarafından istila edilmesinden endişe ediyordu. O zaman için dünyanın en güzel şehirlerinden olan Şaş, Fergana, İsficab ve Kasan gibi vilayetlerin Müslüman ahalisini yerlerinden edip Sirderya'nın güneyinde diğer İslam beldelelerine göçmelerini emretti. Ardından da buraları Küçlük'ün eline geçmesin diye tamamen tahrip ettirdi. Sonuçta Sirderya ırmağı, Hoçent'ten Aral denizine kadar yaklaşık olarak iki ülke arasında sınırı temsil etti. Sultan, Türkistan ticaret yolunu kapatmıştı. Harizmşah ülkesinin tüccarları Küçlük'e ait olan doğu Türkistan'dan geçmeye çekindikleri için Moğolistan'a kuzey yolundan gidiyorlardı.⁴⁰

Küçlük'ün Kişiliği, Baskı ve Zulüm Politikası

Küçlük'ün Karahıtay İmparatorluğundaki fiili ve hukuki tahakkümü 1211'den 1218'e kadar sürmüştür. Nayman kabilesinin büyük çoğunluğunun Hıristiyan olması dolayısıyla Küçlük de başlangıçta daha ziyade Nesturî inancına sahipti. Buna rağmen Küçlük tam anlamıyla bir Altay göçebesiydi. Hıristiyanlık onda öylesine yüzeysel bir etki bırakmıştır ki atalarından gelen fikir ve davranışlarında hiçbir değişikliğe yol açmamıştır. Nitekim Karahıtay memleketine geldiğinde Gürhan'ın kızı olan karısı Karahıtay prensesinin tesir ve iknasıyla Nesturî inancını terk ederek, kaynakların ifadesiyle putperestliği yani Budizm'i benimsemiştir. Ancak bu din değişikliği de kuşkusuz Küçlük üzerinde Nesturîlikten daha derin bir iz bırakmamıştır. Buna rağmen hâkimiyeti müddetince Budizm'in çok şiddetli bir taraftarı olmuştur.⁴¹

Küçlük, neredeyse yarı yarıya yerleşik ve göçebelerden oluşan Müslümanların çoğunlukta olduğu ve kent yaşamının ivme kazandığı bir ülke üzerinde tahakküm kurmuştu. Fakat İslam kültürünün şehir hayatına nüfuz ettiği bu ülkeyi iyi bir şekilde yönetmek hususunda siyasi basiret ve kabiliyetten tamamen yoksundu. Ayrıca Harizmşah Muhammed ile olan savaşı da onu tam bir İslam düşmanı haline getirmiştir. Bu durum onun iktidarını zorba yönetimine dönüştürmüştür. Müslümanlara siyasi, ekonomik ve dini yönden ağır baskı uygulandı. Elbette ahali apaçık

³⁹ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, s. 124; Barthold, *a.g.e.*, s. 391; Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 230; Leo Hartog, *a.g.e.*, s. 86; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 225.

⁴⁰ Şihabüddin Ebü Abdullah Yakut el-Hamevî, *Mü'cemü'l-Büldân*, thk. Ferid Abdülaziz el-Cüнді, Beyrut 1979; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, s. 124-125; Barthold, *a.g.e.*, s. 392,420; Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 230; Leo Hartog, *a.g.e.*, s. 86; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 225; Abdülkerim Özyayın, "Muhammed b. Tekiş", *TDV İA*, C. XXX, s. 582.

⁴¹ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 107; Gregory Abü'l-Farac Bar Habraeus, *Abü'l-Farac Tarihi II*, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yay., Ankara 1950, s. 477; Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 230; D'ohsonn, *a.g.e.*, s. 81; Barthold, *Derster*, s. 128; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 223-229; Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 172.

isyan hareketleriyle hoşnutsuzluklarını göstermekte gecikmediler. Ancak Küçlük, bu isyanları bastırmak için zulüm ve tazyiklerini artırdı.⁴²

Doğu Karahanlılar'ın merkezi olan Kaşgar bölgesi Karahıtaylar'ın hâkimiyeti altındaydı. Küçlük, Karahıtay iktidarına son vermesinin ardından bölgedeki otoritesini tesis etmek için daha evvel Gürhan'ın hapsedmiş olduğu Kaşgar hanının oğlunu esaretten kurtarıp kendi temsilcisi olarak onu Kaşgar'ı yönetmeye gönderdi. Ancak Kaşgar halkı bu duruma karşı mukavemet gösterip onu reddettiler. O daha şehre girmeden Kaşgar emirleri tarafından yakalanarak öldürüldü. Bunun üzerine Küçlük, bütün kuvvetini Kaşgar tarafına yöneltti. Hasat zamanı mahsullerini yakmaları için Kaşgar'a askerlerini gönderdi. Düzenli akınlarla bölge yağmalanarak mahsulleri yakıldı. Bu durum birkaç yıl içinde şehirde şiddetli bir kıtlığın baş göstermesine sebep oldu. Açlık ve darlıktan çaresiz kalan halk Küçlük'ün otoritesini kabul etmeye mecbur kaldı. Ardından ordusuyla Kaşgar'a ve oradan Hoten'e hareket eden Küçlük, meskûn halka karşı tazyik ve zulümlerini had safhaya çıkardı.⁴³

Bölgede zalim bir dini baskı ve kıyım hareketine girişen Küçlük, İslamiyet'e karşı sıkı bir takibat başlattı. Müslümanlar, çeşitli tazyik ve işkencelerle Hıristiyanlık ya da Budizm arasında tercih yaparak din değiştirmeye zorlandı. Ezan ve namaz yasaklanıp, cami ve medreselerin kapılarına kilit vuruldu. İbadetten tamamen men edilen Müslüman ahalinin İslamî kisveler giymesi yasaklanarak, Karahıtay giysilerini kabul etmeleri emredildi. Küçlük, yazılı kitabelere varıncaya kadar İslamî kültüre ait ne varsa ortadan kaldırılmasını emretti. Askerlerinin her biri bu emirlerin yerine getirilip getirilmediğini teftiş etmek amacıyla Müslüman ailelerin evlerinde konaklıyor ve ihtiyaçlarını cebren karşıyorlardı.⁴⁴

Aynı şekilde Hoten de benzer şiddet olaylarıyla karşı karşıya kaldı. Küçlük, Müslümanlara manen bir darbe vurmak ve İslam dininin dayandığı delilleri çürütmek gayesiyle tellallar çıkartıp bütün âlim, fakih ve zahitlerle birlikte yaklaşık 3 bin kişiyi şehrin meydanında toplattı. Müslümanları dinlerinin hak din olduğunu ispat etmeye davet ediyordu. Zorbalıkla korkutulup sindirilmek istenen bu insanların, sonunun işkence ve ölümle neticeleneceği böyle bir ortamda onun iddialarını red ve inkâra cüret edebileceğini zannetmiyordu. Ancak Hoten imamlarının reisi olan Alâeddin Muhammed el-Hotenî inancını haykırmakta gecikmedi.⁴⁵

Cüveynî'nin ayrıntısıyla naklettiği hadiseye göre; İmam Alâeddin Muhammed el-Hotenî imanından aldığı güç ve cesaretle Küçlük'ün yanına kadar giderek inan-

⁴² İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 223-229; Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 172; Turgun Almas, *Uygurlar*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2010, s. 297.

⁴³ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 108; Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 230; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 223-229; Ahmet Taşağıl, "Hoten", *TDV İA*, C. XVIII, s. 252; Keith Hitchins, "Kaşgar", *TDV İA*, C. XXV, s. 8.

⁴⁴ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 108; Nesevî, *a.g.e.*, s. 13; Barthold, *Dersler*, s. 130; Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 172; Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 230; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 223-229; Turgun Almas, *a.g.e.*, s. 297.

⁴⁵ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 111, D'ohsson, *a.g.e.*, 81; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 226.

cını açıkça ve azametle uzun uzun müdafaa etti. Soru-cevap şeklinde devam eden tartışma neticesinde davanın kazanıldığında şüphe yoktu. Beklemediği bu netice karşısında şaşkına dönüp kekeleye başlayan Küçlük, öfke ve hiddete kapılarak İslam ve Peygamber hakkında hezeyanlarda bulundu. Onun bu türlü küfürlerine karşılık İmam Hotenî: “Ey din düşmanı melun Küçlük, ağzına toprak dolsun!” şeklinde mukabele etti. Bu söz karşısında askerler tarafından yakalanarak zincire vuruldu. Günlerce aç ve susuz bırakılıp çeşitli eza ve işkencelere maruz bırakılarak inkâra teşvik edildi. Ancak dininden döndürmeyi başaramadıkları bu imam nihayet Hoten’de kendi kurduğu medresesinin kapısında çarmlıha gerilmek suretiyle öldürüldü.⁴⁶

İslam dairesinin en doğu ucunda yer alan ve Karahanlılar döneminden beri İslam kültürünün şehir hayatına derinlemesine nüfuz ettiği Türkistan’ın ilmi ve medeni seviyesi yüksek bu mamur beldelerinde göçebe bir boyun üyesi olan zalim Küçlük tarafından huzursuz bir bölge oluşturuldu. Siyasi, ekonomik, dini ve kültürel alanlarda yıllarca devam eden baskı ve şiddet politikasıyla halka adeta kan kusturuldu. Kurtuluş için sultana bel bağlayan halk, sultanın buraları kendi kaderiyle baş başa bırakmasıyla tam bir hayal kırıklığına uğradı. Nitekim Müslümanlara karşı bu türlü zulümler yapılmakta iken, doğunun en büyük İslam devletinin başında bulunan Sultan Muhammed Harizmşah, anlaşılması güç bir basiretsizlik içerisinde buraların imdadına koşmayı aklına bile getirmiyordu. Halkın kapısı onları Küçlük’ün kahrından kurtaracak birine sonuna kadar açtı.⁴⁷

Bununla birlikte Küçlük İli bölgesi halkıyla da iyi geçinememiştir. Kulca bölgesinde Almalık şehri merkezli yeni bir Müslüman Türk beyliği teşekkül etmişti. “Tuğrul Han” unvanını alan Almalık beyi Buzar, oğlu Sugnak Tekin ile kızı Uluğ hatunu Cengiz Han’a göndererek Moğollar ile bir ittifak yaptı. Cuci’nin kızıyla evlenen Buzar, Cengiz Han’ın damadı olmuştu. Küçlük, 1211 yılında Kaşgar ve Hoten seferlerinden hemen önce, birkaç defa Almalık hanı Buzar ile savaştı. Buzar, bir av sırasında aniden Küçlük’ün baskınına uğrayarak öldürüldü.⁴⁸

Rahip Jean Efsanesi

Daha evvel Karahıtaylar’ın Katvan Savaşında zamanın en güçlü İslam İmparatorluğu Büyük Selçuklu Devletine karşı kazandığı zaferin geniş yankı uyandırdığından ve Selçuklu’nun bozgun haberinin kısa sürede Filistin’deki haçlılara kadar uzandığından bahsetmiştik. O dönemde haçlılar arasında Müslümanları doğudan vuran “Rahip Jean” (Presbiteryen Jean) adında efsanevi bir Hıristiyan prensinin olduğu ve batıya doğru ilerlediği şayiisi yayılmıştır. Aynı şekilde Nayman prensi Küçlük’ün Sirderya kıyılarına kadar hâkim olması ve dönemin güçlü İslam devleti

⁴⁶ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 111-113; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 226-227; Ahmet Taşağıl, “Hoten”, *TDV İA*, C. XXV, s. 8.

⁴⁷ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 227; Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 172; Leo Hartog, *a.g.e.*, s. 86.

⁴⁸ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 107; Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 230-231; Barthold, *a.g.e.*, s. 425-426.

Harizmşahlar ile giriştiği mücadelelerin akisleri haçlılara kadar ulaşmıştır. Batı Hıristiyanları arasında yayılan anlatılarda Rahip Jean rolünü üstlenen efsanevi kişi bu kez Küçlük'tür. 1221 de Jacques de Vitry tarafından yazılan mektuplarda bu savaşlar bahis mevzuu olmakta ve Hıristiyan Küçlük'e "Kral David" ismi tesmiye edilmektedir.⁴⁹

Rahip Jean öyküsünün tam olarak nereden kaynaklandığını belirlemek güçtür. Ancak batı Hıristiyan âlemi Moğolların zaferlerini de onları tanıyınca kadar hep bu efsanevi kişiliğe atfetmişlerdir. Nitekim ilk Karahıtay İmparatoru Yehlü Taşi ve Nayman veliahtı Küçlük'ün yanısıra Moğol istilasını da doğunun muzaffer ordularından medet uman haçlılar arasında efsanenin yeniden canlanmasına yol açmıştır. Haçlılar arasında kutsal kahramanla özdeşleştirilen kişi bu kez Cengiz Han'dır.⁵⁰

Küçlük Üzerine Moğol Seferi

Cengiz Han, 1204 yılında Naymanları hezime uğratmasının akabinde bütün Moğolistan'ı itaat altına almış bulunuyordu. 1206 yılında Onon nehri kenarında toplanan kurultayda Tatar, Kereyit, Merkit, Nayman ve bütün keçe çadırlarda yaşayan Moğol kabilelerinin kağanı olarak "Büyük Han" ilan edildi. 1207 yılında Kırgızlar ve 1209 yılında Uygurlar muhaberesiz olarak Cengiz Han'a bağlanma kararı aldılar. 1211 yılında Aşağı İli bölgesinde Kayalık merkezli hüküm süren Karluk hükümdarı Arslan ve Yukarı İli bölgesinde Almalık merkezli hüküm süren Buzar, Cengiz Han'ın hâkimiyetini tanıyarak bağlılıklarını arz ettiler. Cengiz Han, Kuzey Çin kuşatmasına başladığında şahsi düşmanlarından Nayman veliahtı Küçlük, Orta Asya'da Karahıtay iktidarına son vererek kendi hâkimiyetini tesis etmişti. Ancak Cengiz Han eski düşmanını bir hileyle elde ettiği Karahıtay tahtında rahatça oturtamazdı. Nitekim Küçlük, Cengiz Han'ın Türk-Moğol birliğine karşı sürekli bir tehdit oluşturacaktı.⁵¹

Ayrıca 1218 yılında meydana gelen Otrar faciasından ötürü Cengiz Han Harizmşahlar'dan intikam almadan önce Küçlük'ün işini bitirmeye mecburdu. Küçlük'ün terakkisini engellemek ve kuvvetini köklerden kurutmak amacıyla 1218 yılında en başarılı komutanlarından biri olan Cebe Noyan'ı yirmi bin kişilik bir kuvvetle Küçlük üzerine sefere yolladı. Bu tarihte herhalde Küçlük'ün Almalık kuşatması devam etmekteydi. Buzar'ın eşi Salbak Turkan şehri cesaretle müdafaa ettiğinden Küçlük Almalık şehrini zaptetmeye muvaffak olamadı. Buzar'ın oğlu Sugnak Tegin de ısrarla Cengiz Han'ı Küçlük ile savaşmaya çağırıyordu. Uygur

⁴⁹ Bu mektuplar ve neşirleri hak. bak. Rene Grousset, *histoire des croisades III*, 1948, Paris, 197 vd.

⁵⁰ Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 5; Gregory Abû'l-Farac Bar Habraeus, *Abû'l-Farac Tarihi II*, s. 225-226, 476-477 (Bu kaynaklarda Küçlük hakkındaki bilgiler müellif tarafından "Hıristiyan Kereyitlerden Unk Han yani Melik Yuhanna Jan yahut Hıristiyan Kral John Krit" gibi kısmen karıştırılarak nakledilmiştir.); Barthold: *La decouverte de l'Asie*, 88; Leo Hartog, *a.g.e.*, s.82-86; Osman G. Özgüdenli, *a.g.e.*, s.101.

⁵¹ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 114; Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 212, 229-232; Leo Hartog, *a.g.e.*, s. 90.

idikutu Barçuk da Küçlük'e karşı Cebe'nin seferine iştirak etti. Cebe Noyan, önce Almalık şehrinin ve Sugnak Tegin'in ata topraklarını savunmak için emir almıştı. Altay ve Tarbagatay dağlarından Küçlük'ün uzun süren kuşatma altında tuttuğu Almalık'a yöneldi. Moğol kuvvetlerinin yaklaşması üzerine Küçlük, hiç muharebe etmeden kuşatmayı kaldırarak geri çekildi.⁵²

Cengiz Han, Merkitler üzerine de eş zamanlı olarak Sübütey ve oğlu Cuci liderliğinde bir birlik gönderdi. Harizmşah Muhammed, Sübütey'in birlikleriyle tesadüfen karşılaşmıştır. O sırada Sultan Muhammed, Küçlük üzerine altmış bin kişilik bir orduyla sefere çıkmıştı. Fakat Kırgız nehri kenarına vardığı zaman sularının donmuş olduğunu gördüğünden buzların çözülmesini beklemeye karar vermişti. Buzlar çözüldüğü zaman Küçlük'ü aramak üzere harekete geçmişti. Bu arada Merkitler üzerine sefere çıkmış olan Cuci ile Sübütey'in birlikleriyle tesadüfen karşılaştılar. Cüveyni'ye göre; Moğollar savaşmadan uzaklaşmak istediye de sultan savaşmakta ısrar etti. Her iki taraf saldırıya geçmiş ve iki ordunun da sağ cenhaları galip gelmişti. Cuci tüm gücüyle Harizmşah ordusunun merkezine saldırdı. Sultan esir düşmek üzereyken oğlu Celaleddin Harizmşah'ın yetişmesi üzerine kurtuldu. Akşama kadar devam eden muharebede bir netice alınmadı. Sabah olduğunda Moğol ordusu bırakıp çekildi. İki ordunun bu ilk karşılaşma tecrübelerini Cuci babası Cengiz Han'a anlatarak, sultanın ordusunun kalabalık olduğunu ancak karşılarında durabilecek güçte bulunmadığını haber verdi.⁵³

Küçlük'ün Ölümü

Cebe'nin kendisini amansız takibi üzerine Küçlük'ün durumu güçleşmekteydi. Kuzeyden Sübütey ile Cuci, batıdan da Sultan Muhammed tarafından kısırılmış olan Semireçiy'e'deki Küçlük, kendisine açık tek yön olan güneye doğru kaçmaya başladı. Kaşgar'a vardığında mukavemet göstermeye çalıştıysa da Müslümanlara yaptığı zulümlerden dolayı kendisinden nefret eden şehir halkı ona burada sığınma şansı vermeyip yaklaşmakta olan Cebe Noyan'ı yardıma çağırıldılar. Küçlük halkın şiddetli muhalefeti neticesinde herhangi bir mukavemet göstermeden Moğol ordusu önünden kaçtı.⁵⁴

Ancak Cebe'nin birlikleri ona nefes aldirmeden adeta kuduz bir köpeği kovalar gibi kovaladı. Yaklaşık 500 km. süren bu amansız takip Moğol ordusu için büyük bir başarıydı. Küçlük, Pamir dağlarına doğru kaçarken Bedeşan bölgesi sınırına geldi. Sarı Göl kıyısına vardığında yolunu şaşırarak Küçlük, çıkışı olmayan sarp bir vadiye girdi. O sırada civarda avlanmakta olan bir grup Bedeşanlı avcı ile arkadan

⁵² *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 134; Nesevi, *a.g.e.*, s. 14; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, 216; D'ohsson, *a.g.e.*, s.81; Barthold, *Türkistan*, s. 425; Barthold, *Dersler*, s. 156; Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 231; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK Yay., Ankara 2011, s. 259; Jean- Paul Roux, *a.g.e.*, s. 173; Leo Hartog, *a.g.e.*, s. 90-91.

⁵³ Nesevi, *a.g.e.*, s. 14; Cüveyni, *a.g.e.*, s. 110-111; Leo Hartog, *a.g.e.*, s. 90-91.

⁵⁴ D'ohsson, *a.g.e.*, s. 81, Barthold, *Türkistan*, s. 427; Barthold, *Dersler*, s. 298; Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 231; Leo Hartog, *a.g.e.*, s. 92.

yetişen Cebe'nin birlikleri arasında sıkışıp kaldı. Küçlük ve adamları avcılar tarafından yakalanarak Moğollara teslim edildi. Moğol öncüleri Küçlük'ün kafasını kesip götürdüler. Avcılar da hazinesine el koyarak büyük bir ganimet elde ettiler.⁵⁵

Küçlük'ün kesik başı Cebe Noyan'ın emriyle Kaşgar ve diğer Karahıtay şehirlerinde günlerce dolaştırıldı. Bundan sonra bütün şehirler Moğollara itaat ettiler. Moğollar asayişi bozmayan halkın mallarına dokunmamakla beraber mağlup edilmiş yahut kaçmış olan göçebelere epeyce ganimet topladılar. Cebe'nin dönüş yolculuğu tam bir zafer alayına dönüştü.⁵⁶

Cengiz Han, Cebe'nin kazandığı bu büyük zaferi haber aldığı anda onun gurura kapılıp isyan edebileceğinden ve Karahıtay İmparatorluğu'nun liderliğine soyunabileceğinden büyük endişe duymuştur. Kumandanı Cebe'ye haber gönderip bu başarısından dolayı gururlanmamasını söyleyerek Ong Han, Tayang Han ve Küçlük Han gibilerin gururları sebebiyle mahvolduklarını hatırlatmıştır. Cebe, sadakatinin işareti olarak fethettiği ülkelerden topladığı ağzı ak bin doru atı Cengiz Han'a sunarak üzerindeki şüpheleri ortadan kaldırmıştır.⁵⁷

Nitekim Cebe, uzun müddet Cengiz Han'a düşman kalan Moğolların Tayciut kabilesindendi. Bu kabilenin diğer cengâverleri ile beraber Cebe, Cengiz Han'ın eline esir düşmek üzereyken saklanıp kurtulmuştu. Bir gün bir av sırasında aniden Cengiz Han'ın karşısına çıkıverdi. Cengiz Han onu tanıyarak ardından koşmak istedi. Fakat kumandanlarından Burguci, "bırak ben gideyim" dedi. Cengiz Han ona ağzı bir at vererek "haydi git onu yakala" dedi. Burguci ata binip Cebe'yi takibe koyuldu. Cebe bir ok atarak Burguci'nin atını öldürüp kaçtı. Ancak daha sonra akıbetini düşünüp Cengiz Han'a gelerek itaatini arz etti. Cengiz Han, Cebe'nin bahadırılığını bildiğinden onu affederek önce ona onbaşılık görevi verdi. Hizmetinden memnun olunca yüzbaşı, binbaşı ve nihayet kumandan olarak vazifelendirdi. Cebe, Küçlük Han'ı mağlup ettikten sonra hükümdarının atına çok bağlı olduğunu bildiğinden ele geçirdiği ülkelerden ağzı ak bin at getirerek vaktiyle senin bir atını öldürmüştüm diye Cengiz Han'a armağan etti.⁵⁸

Moğol Zaferinin Tesirleri

Moğol kumandanı Cebe Noyan, büyük bir başarıyla eski Karahıtay ülkesinin tamamını neredeyse hiç direnme görmeksizin teslim aldı. Moğollar, başkent Balasagun'a mukavemetsizce girerek buraya Moğolca "güzel şehir" anlamına gelen "Gobalğ" adını verdiler. Cebe, Kaşgar'a vardığında Küçlük'ün baskı ve zu-

⁵⁵ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 159; Cüveynî, *a.g.e.*, s. 109; D'ohsson, *a.g.e.*, s. 81; Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 173; Leo Hartog, *a.g.e.*, s. 92.

⁵⁶ Nesevî, *a.g.e.*, s. 14; Cüveynî, *a.g.e.*, s. 109; Barthold, *Türkistan*, s. 427; Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 231; Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 173; Leo Hartog, *a.g.e.*, s. 92.

⁵⁷ Barthold, *Türkistan*, s. 428; D'ohsson, *a.g.e.*, s. 82; Leo Hartog, *a.g.e.*, s. 92-93.

⁵⁸ D'ohsson, *a.g.e.*, s. 81-82; Leo Hartog, *a.g.e.*, s. 92-93.

lümlerine maruz kalmış halk onu bir kurtarıcı olarak karşılamıştır. Cebe, birliklerine çok sıkı bir disiplin uygulayıp yağmayı yasaklamıştı. Moğol askerleri hiçbir aşırılık yapmıyor, kimsenin canına ve malına el uzatmıyorlardı. Küçlük'ün İslam düşmanı müesseseleri derhal kaldırıldı. Cebe, bir emirname çıkarıp din hürriyeti ilan ederek Müslümanlara serbestçe ibadet etme hakkını tanıdı. Herkesin kendi dininin ve adetlerinin gereğini serbestçe yerine getirebileceği hususunda tellallar çağırttı. Cebe'nin emri üzerine ahali hemen evlerinde kalmakta olan Küçlük askerlerini yakalayıp öldürdü. Kaşgar, Yarkent ve Hoten halkları kendilerini Küçlük'ün zalimce ve keyfi tutumundan kurtaran Moğolları hürriyet müjdecileri olarak karşılayıp Cüveynî'nin ifadesiyle Allah'ın bir lütfu olarak selamladı.⁵⁹

Cebe'nin zaferiyle birlikte İli bölgesi, Isıkgöl, Çu havzası ve bütün Doğu Türkistan Ceyhun kıyılarına kadar tamamen Cengiz Han'a bağlanmakla birlikte Moğol İmparatorluğu Harizmşahlar ile sınırdaş oldu. Moğolların bu süratli muvaffakiyeti ve bunun yarattığı etki her yerde geniş yankı uyandırmıştır. Ancak Küçlük'e karşı yıllarca neticesiz mücadelelerde bulunan Sultan Alâeddin Muhammed'i derin endişelere sevk etmiştir. Harizmşah Muhammed'in sahip olduğu büyük ordusuna rağmen karşısına çıkmaya cesaret edemeyip önünden çekildiği Nayman prensi Küçlük'ü, Cebe Noyan yirmi bin kişilik iki tümenle pek kolay bir şekilde mahvetti. Kısa zaman önce sultanı verimli ve kalabalık vilayetleri boşaltıp tahrip etmek zorunda bırakan Küçlük'ün askeri kuvvetini, Moğol kumandanı Cebe hiç zorluk çekmeden imha edip, Müslümanları zulümden kurtarmak hususunda İslam sultanından çok daha büyük bir başarı göstermiştir. Bu hadise Doğu Türkistan Müslümanları nazarında dini hürriyetlerine kavuşturması bakımından Moğolların güç ve itibarını yükselten büyük bir tesir meydana getirmiştir. Sultan Muhammed'in 1218 yılı sonlarında meydana gelen Otrar hadisesinde 450 Müslüman tüccarın katledilmesinden sorumlu olması da onun gelecekte Moğollara karşı savaşını bir cihada dönüştürmesini olanaksız kılıyordu.⁶⁰

Ancak bundan iki yıl sonra Moğol istilasına uğrayacak olan Maveraünnehr'deki Müslümanların tepkisi bundan çok farklı olacaktır. Nitekim katliam, yağma ve şehirlerin tahrip edilerek yakılıp yıkılması hususunda Türkistan bölgesi bu kez Cengiz Han'ın hışmına uğrayacaktır.⁶¹ Bununla beraber XIII. yüzyılda Türkistan'ın Türkleşmesi ve İslamlaşması devam etti. Daha Cengiz Han zamanında Küçlük'ün hesap ettiğinin aksi çıktı. Karahıtaylar'dan Moğol işgali sırasında varlığını korumuş olanlar İslamî kisveleri benimsediler. Küçlük zamanında meydana gelen Müslümanların takibi, Moğollar zamanında tekrarlanmamıştır. Ancak Çağatay, Moğol

⁵⁹ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 112; D'ohsson, *a.g.e.*, s. 81; Barthold, *Türkistan*, s. 427; Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 231; Leo Hartog, *a.g.e.*, s. 92; Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 173; Enver Konukçu, "Balasagun", *TDV İA*, C. V, s. 4.

⁶⁰ D'ohsson, *a.g.e.*, s. 82; Barthold, *Türkistan*, s. 428; Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 231; Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 173; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 223-229.

⁶¹ Barthold, *Türkistan*, s. 428; Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 231; Bertold Spuler, *a.g.e.*, s. 259; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 223-229; Leo Hartog, *a.g.e.*, s. 93.

yasalarının ateşli taraftarı olması sebebiyle Müslümanları İslam usullerine uymalarından dolayı sorumlu tutmuştur.⁶²

Sonuç

Karahanlılar devrinden itibaren Türk-İslam kültürünün hâkim olduğu ve medeni hayatın büyük gelişme kaydettiği Doğu Türkistan coğrafyası, XII. yüzyıl başlarında Moğol asıllı Budist-Şamanist inançlara sahip Karahıtaylar tarafından işgale uğradı. Dönemin İslam kaynaklarında “putperest kâfirler” olarak tanıtılan Karahıtaylar, 1141 yılı Katvan savaşında zamanın en büyük İslam İmparatorluğu Büyük Selçuklularını hezimete uğrattı ve yıkılışına zemin hazırladılar. Karahanlılar ve Harizmşahları da tabiiyetleri altına alarak vergiye bağlayan Karahıtaylar yaklaşık 80 yıl boyunca çoğunluğu Müslüman olan bir coğrafyada tahakküm kurdular. XIII. yüzyıla gelindiğinde ise zayıflayarak eski güç ve itibarını kaybeden Karahıtay iktidarını, Cengiz Han’a mağlup olup onun önünden batıya doğru kaçarak Karahıtay devletine iltica eden Nayman veldi Küçlük ele geçirdi.

Başlangıçta Nestûri Hristiyan olan Küçlük, karısının tesiriyle Budizm’e geçti ve bu inancın şiddetli bir taraftarı oldu. Harizmşahlarla olan mücadelesi de onu tam bir İslam düşmanı haline getirdi. Göçebe bir boyun lideri olan Küçlük, Kaşgar, Yarkent ve Hoten gibi Müslümanların yoğun olduğu Doğu Türkistan şehirlerine hâkimiyetini kabul ettirebilmek amacıyla yoğun bir baskı politikası uyguladı. Hasat mevsimlerinde düzenli akımlarla bölgeyi yağmalatıp ekinleri yaktırdı. Şiddetli kıtlığa maruz bırakılan halk ayrıca ibadetten men edilip Hristiyanlık ya da Budizm arasında tercih yapmaya zorlandı. İslam inancına darbe vurmak maksadıyla cami ve medreseler kapatılıp, yazılı kitabeler ve kıyafetlere varıncaya dek İslam inancına dair ne varsa yok edilmeye çalışıldı. Küçlük, Müslüman evlerine askerlerini yerleştirip İslamiyet’e karşı sıkı bir takibat başlattı. İsyan hareketlerini ağır işkence ve zulümlerle bastırdı.

Çaresiz kalan bölge halkı, kurtuluş ümidi olarak gördüğü Sultan Muhammed Harizmşah’tan beklediği yardıma ulaşamadı. Harizmşah Muhammed sahip olduğu büyük ordusu, güç ve kudretine rağmen bölgeye gerekli yardımı yapamamış, hatta Şaş, Fergana, İsficab ve Kasan gibi Maverâünnehr’in eşsiz beldelerini boşaltıp halkını tehcir ettirerek Küçlük’ün eline geçmesin diye kendi eliyle tahrip ettirmiştir. Küçlük’ün Doğu Türkistan’da 7 yıl boyunca devam eden zorba tahakküm dönemine ancak 1218 yılında Cengiz Han tarafından 20 bin kişilik iki tümenle bölgeye gönderilen Cebe Noyan tarafından son verildi. Küçlük amansız bir kovalamacanın ardından yakalanarak öldürüldü ve kesik başı bölgede dolaştırıldı. Harizmşah Sultan Muhammed’in karşısına çıkmaya cesaret edemediği Küçlük’ü Cebe Noyan iki tümenlik bir orduyla kolayca mahvetti.

⁶² Barthold, *Derster*, s. 163-164.

Dolayısıyla Küçlük'e karşı yıllarca sultandan umdukları kurtuluş ve yardımı bulamayan bölge halkı kendilerini zulümden kurtaran Moğolları hürriyet müjdecileri ve Allah'ın bir lütfu olarak gördü. Moğollar da bunun gereği olarak daha sonra diğer bölgelerde girişecekleri vahşetin aksine bu bölgede yağmayı yasaklayıp, halka zarar vermediler. Ayrıca Küçlük'ün İslam düşmanı müesseselerine son verilerek Müslümanların ibadetlerini serbestçe yerine getirmesi sağlandı. Bu durum Moğol istilasının hemen arifesinde Harizmşahlar'ın Müslümanlar nazarında güç ve itibarını zedelerken Moğollar lehinde bir tesir oluşmasını sağladı. Ancak bundan bir-iki yıl sonra Maverâünnehr, Harizm ve Horasan bölgeleri şehirlerin yakılıp yıkılması, yağma, katliam ve tahribat hususunda daha önce görülmemiş derecede bu kez Cengiz Han'ın hışmına uğrayacaktır.

Kaynakça

- ALMAS, Turgun, *Uygurlar*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2010.
- BAR HABRAEUS, Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi II*, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yay., Ankara 1950.
- BARTHOLD, V.V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, hzl. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yay., Ankara 1990.
- BARTHOLD, V.V., *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, hzl. Yaşar Koprıman, İsmail Aka, TTK Yay., Ankara 2006.
- CÜVEYNÎ, Alâaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihângüşâ*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yay., Ankara 2013.
- ÇAKAN, Varis Abdurrahman, "Kara Hitaylar ve Onların Müslüman Türk Dünyasına Etkileri", *Türk Yurdu*, S. 25 (214), (Haziran 2005), s. 45-49.
- D'OHSSON, M. Baron C., *Moğol Tarihi*, çev. Ekrem Kalan-Qiyas Şükürov, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2006.
- el-HAMEVÎ, Şihabüddin Ebû Abdullah Yakut, *Mû'cemü'l-Büldân*, thk. Ferid Abdülazîz el-Cüdi, Beyrut 1979.
- GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. Reşat Uzmen, Ötüken Yay., İstanbul 1980.
- HARTOG, Leo de, *Cengiz Han Dünyanın Fatihı*, çev. Serkan Uzun, Dost Kitabevi Yay., İstanbul 2003.
- HITCHINS, Keith, "Kaşgar", *TDV İA*, C. XXV, s. 8.
- İBNÜ'L-ESİR, *el-Kâmil fi't-Tarih X*, çev. Abdulkerim Özeydin vd., Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008.
- İBNÜ'L-İBNÎ, Ebû'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, çev. Şerafeddin Yalıtıkaya, TTK Yay., Ankara 2011.

- İNAN, Abdulkadir, “Nayman Boyunun Soyu Meselesi”, *Belleten*, C. XXIV, S. 96, TTK Yay., (Ekim 1960), s. 539-545.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, TTK Yay. Ankara 2000.
- KONUĞÇU, Enver, “Balasagun”, *TDV İA*, C. V, s. 4.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, “Harizmşahlar”, *MEB İA*, C. V, s. 274.
- MOĞOLLAR’IN GİZLİ TARİHİ, çev. Ahmet Temir, TTK Yay., Ankara 1986.
- NESEVÎ, Şihabüddin Muhammed, *Sîret-i Celâleddin Mingburnî*, nşr. Mücteba Minovi, Tahran 1344hş.
- ÖZAYDIN, Abdulkerim, “Muhammed b. Tekiş”, *TDV İA*, C. XXX, s. 582.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar-Katavan Savaşı”, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.
- REŞİDÜDDİN FAZLULLÂH, *Câmiu’t-Tevârih II*, nşr. Ahmed Ateş, Ankara 1957.
- ROUX, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, Kabcacı Yay. İstanbul 2001.
- SPULER, Bertold, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK Yay., Ankara 2011.
- TAŞAĞIL, Ahmet, “Hoten”, *TDV İA*, C. XVIII, s. 252.
- _____, “Karahitaylar”, *TDV İA*, C. XXIV, s. 416.
- _____, “Özkent”, *TDV İA*, C. XXXIV, s. 130.
- YAZIKSIZ, Necip Asım, *Celâlüttin Harezşah*, Devlet Matbaası, İstanbul 1934.

DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDE TANIMLAMA VE TANIKLAMA YANLIŞLARI*

Definition and Exemplification Mistakes in "Derleme Sözlüğü"

Ferdi GÜZEL**

Makale Geliş Tarihi: 10.07.2019

Makale Kabul Tarihi: 10.08.2019

Özet: Derleme Sözlüğü, Türkiye Türkçesi ağızları söz varlığı alanındaki en kapsamlı ve en önemli çalışmadır. Fakat sözlükçülük ilkeleri açısından ele alındığında bu önemli çalışmada çok büyük yanlışlar göze çarpmaktadır. Çalışmadaki en önemli sorun madde başlarının düzenlenmesidir. Aynı kelimenin çeşitli ses olayları ile ortaya çıkmış değişik biçimlerini farklı maddede ele almak veya farklı kaynaklardan gelen kelimeleri ses aynılığı sebebi ile aynı maddede ele almak göze çarpan en önemli yanlışlardır. Tanımlama ve tanıklama açısından bakıldığında da Derleme Sözlüğü'nde birçok yanlış dikkat çekmektedir. Bazı maddelerdeki tanımların yetersiz olduğu, birçok madde başının çok genel bir ifade ile açıklandığı, bazı maddelerde de anlam belirsizliğinin söz konusu olduğu görülmektedir. Bazı örneklerde madde başındaki kelimenin tanıklamada aynen yer almaması da önemli bir sorundur. Bu tür örneklerde madde başındaki kelimenin gramer kategorisi tanıklamada değişmekte dolayısıyla tanımlama ile tanıklama uyusmamaktadır. Ayrıca tanıklamaların önemli bir kısmının madde başının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacak nitelikte olmadığı da göze çarpmaktadır. Ağız araştırmaları sahasındaki en önemli çalışma olan Derleme Sözlüğü'nün yeniden düzenlenmesi bir zorunluluktur. Yeniden düzenlenmiş, derlenen yeni malzemeler ile zenginleştirilmiş Derleme Sözlüğü, hem güvenilirlik hem de kullanılabilirlik açısından daha iyi bir sözlük olacaktır.

Anahtar Kelimeler: sözlük bilimi, Derleme Sözlüğü, tanımlama, tanıklama

Abstract: Derleme Sözlüğü is the most comprehensive and the most important work in the field of Turkey Turkish dialects vocabulary. But when it comes to lexicography principles, there are huge mistakes in this important study. The most important problem in the work is the regulation of lexical entries. The most important distinctive mistakes are to address the different forms of the same word, which have emerged with various sound events, in a different item or to address the words from different sources in the same item with the reason of sound sameness. From the point of view of definition and evidencing, there are many mistakes in the Derleme Sözlüğü. It is observed that definitions in some items are inadequate, many lexical entries are explained with a very general expression and in some items there are ambiguities. In some examples, the fact that the word in the lexical entry is not included exactly as the same in the evidencing is an important problem. In such examples, the gramma category of the word in the lexical entry changes in evidencing, thus, definition and evidencing contravene. It is also a fact that the vast majority of evidencings are not in a position to contribute to a better understanding of the lexical entries. It is a must to reorganize the Derleme Sözlüğü which is the most important work in the field of dialect research. The Derleme Sözlüğü which is reorganized and enriched with new compiled materials will be a better dictionary in terms of both reliability and usability.

Keywords: lexicography, Derleme Sözlüğü, definition, exemplification

* Bu makale, 17-19 Eylül 2018 tarihlerinde Hacettepe Üniversitesi tarafından düzenlenen IV. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş, düzenlenmiş biçimidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, guzferdi@hotmail.com

Giriş

Ağız sözlüğü “belirli bir bölgede konuşulan, yazı dilinde yer almayan yahut anlam farklılığı olan kelimelerin sözlüğü” (Akar, 2009a: 4) biçiminde tanımlanmaktadır. Dil tarihinin bazı problemlerine ışık tutmak, yazı dilini besleyen temel kaynaklardan biri olmak, bir dilin geçirdiği aşamaların ve bugünkü durumunun anlaşılmasına katkı sağlamak, bir dilin başka dillerle olan ilişkisinin sağlıklı bir şekilde incelenmesine imkân vermek vb. özellikleriyle ağızların söz varlığı, bir dil için hayati önem arz etmektedir (*bk. Ölmez, 2006: 205, Demir, 2009: 187, Akalın, 2008: 304-305, Buran, 2008: 206-207*).

Türk dilinin ilk ağız sözlüğü, Kâşgarlı Mahmud’un *Divânü Lügâti’t-Türk’ü* (1074) sayılabilir. Karahanlı yazı dilinde kullanılan kelimeler yanında çeşitli Türk boylarının ağız özelliklerini gösteren söz varlığı da toplandığı için *Divan’ı* XI. yüzyıl Türkçesinin genel bir ağız sözlüğü olarak değerlendirmek yanlış olmaz (Akar, 2009a: 5). Daha sonra Türk dili sahasında hazırlanmış birçok sözlük de kendi dil ve lehçe coğrafyalarının ağızlarında yaşayan sözcüklere geniş ölçüde yer verdikleri için ağız sözlükleri çerçevesinde değerlendirilebilir (Akar, 2009a: 5).

Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığını derleme çalışmaları Kurtuluş Savaşı yıllarında başlamıştır. Türkiye Türkçesinin ilk ağız sözlüğü “Anadilden Derlemeler” adını taşır. Maarif Vekilliği ve Dil Encümeni’nin çalışmaları ile 1920-1930 yılları arasında toplanan ağız malzemesi, Hamit Zübeyir (Koşay) ve İshak Refet (İşıtman) tarafından 1932’de yayımlanmıştır (Korkmaz, 2000: 7-8). Bu eserin devamı niteliğindeki “Ana Dilden Derlemeler 2” ise 1952’de basılmıştır (Korkmaz, 2000: 13).

Cumhuriyet döneminde Türk Dilini Tetkik Cemiyeti (Türk Dil Kurumu) *halk ağzından söz derleme faaliyetine büyük önem vermiştir. 1933-1935 yılları arasında 150 bin civarında söz derlenmiş, bu malzeme “Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi” adıyla 1939-1949 yılları arasında dört cilt olarak yayımlanmıştır. Bu eserde birçok eksik ve hatanın bulunduğu belirlendiği için 1952 yılında yeni bir derleme çalışması başlatılmış, bu derlemede 450 bin fiş toplanmıştır. Bu iki derlemeden elde edilen yaklaşık 600.000 fiş 1963-1982 yılları arasında “Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü” adıyla yayımlanmıştır (Korkmaz, 2000: 9-12, Akar, 2009a: 6).*

Dar bölge ağız sözlükleri kapsamında değerlendirilen il ağız sözlükleri ile ilgili çalışmalar da 20. yüzyılın ilk yarısında başlamıştır. Hüseyin Hüsnü’nün 1937’de basılan “Kayseri Sözlüğü”, Ömer Asım Aksoy’un 1945’te basılan “Gaziantep Ağız” adlı eserleri Türkiye Türkçesinin ilk il ağız sözlükleri arasında yer almaktadır. 1940 yılından sonra Anadolu ve Rumeli ağızları üzerine derlemeler ve bilimsel incelemeler artmış, gerek metin incelemelerinin sözlük bölümleri gerek müstakil

ağız sözlükleri ile Türkiye Türkçesi ağızlarının zengin söz varlığının önemli bir kısmı kayıt altına alınmıştır (Korkmaz, 2000: 13-14).

Son yıllarda büyük bir kısmı alanın uzmanı olmayan kişiler tarafından hazırlanmış birçok ağız sözlüğü yayımlanmıştır (bk. Gülensoy ve Alkaya, 2011, Büyükakkaş, 2009, Gökter, 2010). Ağız sözlüğü sayısındaki büyük artışa rağmen nitelikli sözlük sayısının fazla olduğu söylenemez. Sözlük bilimi ilkelerine göre hazırlanmadıkları için sözlüklerin birçoğu kusurlarla doludur.

Ağız sözlükçülüğü alanında görülen olumsuzlukların temel sebebi bu alanla ilgili kuramsal çalışmaların eksikliğidir. Ağız sözlükçülüğünde yöntem ile ilgili yayınların sayısı ne yazık ki çok azdır. Bir yüksek lisans tezi (Gökter, 2010) birkaç makale ve bildiri (Akar, 2009a; Akar, 2009b; Demir, 1998; Özmen, 2010; Demir ve Eker, 2011; Erdem, 2013; Boz, 2014) dışında yöntem konusunu elen alan çalışma yoktur. Kapsamlı bir kılavuz çalışmanın bulunmaması büyük bir sorundur.

Derleme Sözlüğü'nde Tanımlama ve Tanıklama Yanlıları

1932-1934 yıllarında yapılan birinci derlemeden ve 1952-1959 yıllarında yapılan ikinci derlemeden elde edilen 600 binden fazla fişe dayanan *Derleme Sözlüğü (DS)*, hiç şüphe yoktur ki bugüne kadar Türk dili için yapılmış en zengin, en önemli diyalektoloji sözlüğüdür (Tezcan, 1991: 151). Fakat sözlük bilimi ilkelerine göre değerlendirdiğinde DS'nin birçok yanlışı barındırdığı da inkâr edilemez.

Aslında “Söz Derleme Dergisi” ile karşılaştırmalı bir şekilde incelendiğinde DS'de sözlük biliminin gerektirdiği ölçüler bakımından mevcut imkânlarla büyük bir aşama kat edilmiş olduğu görülür (Korkmaz, 2000: 11). DS'de iç ve dış yapı kuramsal açıdan çok iyi düzenlenmiştir.

Bir kelimenin bütün varyantlarını tek maddede toplamak, yazılışları aynı, fakat anlamları birbiriyle ilgisiz olan sözleri ayrı madde başı yapmak, birbiriyle ilgili birkaç anlamı bulunan kelimelerin her anlamını aynı madde içinde sırasıyla vermek (DS: VIII) modern sözlükbilimi ilkelerine uygundur. Fakat kuramdaki başarının uygulamaya yansıdığı söylenemez. DS, kuram açısından çok iyi bir sözlük olmasına rağmen uygulamada birçok hata görülmektedir. İyi hazırlanmış olan kuram, uygulamada çökmektedir. Sözlük, kuramda belirlenen ilkelere uymayan, bu ilkelere çelişen binlerce maddeyi barındırmaktadır. Bir kelimenin varyantlarının fark edilemediği için farklı maddelerde bulunması (bk. Abık, 2010), gerçek ağız verileri dışında birtakım sözlere yer verilmiş olması (bk. Eren, 1988), ekler ve çekimli kelimeler gibi sözlükbirim olmayan unsurların madde başı yapılması (bk. Demir, 2000), yanlış okumadan kaynaklanan hatalı maddelerin bulunması (bk. Eren, 1990, 1992, 1993, 1995) DS'de görülen önemli yanlıklar arasındadır.

Sözlüğü hazırlayanlar da DS’de birçok eksik ve hatanın bulunduğu farkındadır. Meraklı ve gönüllülerin yardımları ile oluşturulan bir eserin mükemmel olmayacağı, eksikleri ve yanlışları daha az bir eser için çok sayıda yetmişmiş dilcinin yurdu karış karış dolaşmaları ve her yerde uzun zaman kalarak incelemelerde bulunmalarının gerektiği vurgulanmıştır (DS: V).

Çeşitli çalışmalarda DS’deki hatalar ve eksikler üzerine durulmuş, bu çalışmalarda DS bazen sert bazen de yapıcı eleştirilere konu olmuştur (Aksan, 1972, Eren, 1988, 1990, 1992, 1993, 1995, Demir, 2000, Koraş, 2009, Abik, 2010, Gökter, 2010). Doğrudan DS üzerine olmayan bazı çalışmalarda da DS’de görülen eksik ve hatalara temas edilmiştir.

Böyle hacimli ve kapsamlı bir çalışmanın hatasız olması elbette beklenemez. Derleme faaliyetlerini işin uzmanı olmayan gönüllüler yürüttüğü, gelen fişleri sadece birkaç uzman inceleyip değerlendirdiği için bu büyük eserde birçok hatanın bulunması kaçınılmazdır (Canpolat, 1964: 186, Demir, 2000: 20).

DS’deki eksik ve yanlışlar içinde tanımlama ve tanıklama ile ilgili olanlar önemli bir yer tutmaktadır. DS’de karşımıza çıkan tanımlama ve tanıklama yanlışları şu başlıklar altında ele alınabilir:

1. Tanımlama Yanlışları

1.1 Yanlış Kayıt/Okuma

Ağız çalışmalarında sık rastlanan yanlışlardan biri de derleme veya yazıya geçirme aşamasında ortaya çıkan yanlışlardır. Derleme aşamasında kelimenin yanlış kaydedilmesi veya yazıya aktarma sırasında kelimenin yazıya yanlış geçirilmesi hayalet kelimelerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

DS’de, gelen fişleri yanlış okumaktan kaynaklanan birçok hatalı madde başının olduğu bilinmektedir (bk. Eren, 1990, 1992, 1993, 1995). Madde başlarının yanı sıra tanımlamalarda da benzer yanlışlar ile karşılaşılmaktadır. Burada ele aldığımız yanlışlardan bir kısmının basım hatası olması da mümkündür:

“Uçak” anlamı verilen *susalık* kelimesi, sadece Hatay’dan derlenmiştir. Bülent Nakib’in *Antakya Ağız Dilbilgisi ve Folklor* adlı eserinde *susalık* “*deride kabarcıklar halinde beliren bir cilt hastalığı, temriye*” (2004: 223) biçiminde tanımlanmıştır. DS’de *uçuk* yerine bir okuma veya baskı yanlışlığı söz konusudur. *uçuk* kelimesi farklı anlamlar da taşıdığından *susalık* için Nakib’in eserindeki tanımlamanın kullanılması daha uygun olacaktır.

Bir Karaçay Türkçesi verisi olan *zayınlık* kelimesine DS'de “yolluk” anlamı verilmiştir (DS: 4353). Eren'in belirttiği gibi anlamın “folluk” biçiminde düzeltilmesi gerekir (1962: 237). bk. Krç. *zayın* “kuluçka” (Tavkul, 2000: 426).

bulgak için yapılan “başarı” tanımlaması da bizce doğru değildir. Madde başı kelime Eski Türkçe *bulga-* “karıştırmak” fiilinden türeyen *bulgak* “kışkırtıcı, asi, isyankâr” kelimesi olmalıdır (bk. Clauson, 1972: 336-337). Bize göre gelen fişteki *haşarı* kelimesinin ilk harfi yanlış okunmuştur (DS: 788).

galıç (I) kelimesine DS'de iki anlam verilmiştir: “1. Küçük ocak. 2. Orak.” (DS: 1901). Ağızlarda *geliç*, *geliuç*, *geliüş*, *kalıç*, *kaluç* gibi varyantları olan bu kelimenin ilk anlamı “küçük orak” olarak düzeltilmelidir (Eren, 1992: 204).

Mersin'den derlenen *opmak (II)* kelimesine verilen “koymak” anlamını, Eren, DS'deki *opuk* “kopuk” verisine dayanarak “kopmak” biçiminde düzeltmiştir (1990: 19). Bizce burada verilen anlam, Adana'dan derlenmiş olan *upmak* “toprak kaymak” (DS: 4040) verisine göre “kopmak” biçiminde değil “(toprak) kaymak” biçiminde düzeltilmelidir.

Eren'in tespitine göre “organ” karşılığı verilen *pılıçka (II)* (DS: 3440), “yağma, soygun” anlamına gelen *pılıçka I* ve *pılaçka* aynı kelimedir. *Pılışgacı*, “vurguncu” (DS: 3440) anlamına geldiğine göre kelimenin buradaki anlamı “vurgun” olmalıdır. Bazı yörelerde kelimenin kökü, asli biçimini korumuş, *ur-* biçiminde günümüze ulaşmıştır. Gelen fişteki *urgun* kelimesi *organ* biçiminde yanlış okunmuş olmalıdır (Eren, 1992:166).

DS'de *say (IV)* kelimesine “elçi” karşılığı verilmiştir. *say*, Adana'da “alçı taşı” (DS: 3557) anlamına gelmektedir. “Elçi” karşılığının “alçı” olarak düzeltilmesi gerekir (Eren, 1995: 46).

Sivas'tan derlenen *gıravı (I)* kelimesine “çiğ” anlamı verilmiştir (DS: 2053). *kı-rağ*'nın bir varyantı olan bu kelimenin anlamının “çiğ” olması gerektiği açıktır.

susurmak “susmak” (DS: 3701) ve *susuramak* “susamak” (DS: 3701) verilerinin ikisi de Mersin'in Silifke ilçesinden derlenmiştir. Bizce *susurmak* için verilen “susmak” açıklaması yanlıştır. Gülseren Tor'un *Mersin Ağzı Sözlüğü*'nde *susura-* “susamak” anlamıyla yer almakta, *susur-* biçimi ise geçmemektedir (2004: 335). Arzu, istek ifade eden +sA- eki ile aynı işleve sahip olan +sIrA- eki, TTA'da +sIr- biçiminde de görülmektedir (bk. Kırılı, 1999: 40). *susur-* kelimesi, *susura-* kelimesinin bir varyantıdır. İki maddenin birleştirilmesi ve “susamak” açıklamasının kullanılması gerekmektedir.

zivlemek (II) için verilen “kaynak” (DS: 4390) karşılığı da hatalıdır. Madde başı fiil, tanımlamada kullanılan kelime ise isimdir. Kelimenin anlamı “kaymak” biçimi-

minde düzeltilmelidir. DS'deki *zivlemek III* (DS: 4390), *zivlemek* (DS: 4839) ve *zivlamak* (DS: 4382) maddeleri kelimenin “belli etmeden sessizce kaçmak, sıvışmak” anlamlarını da taşıdığını göstermektedir.

Kayseri Germir'den gönderilen *uzden* kelimesine “küpe” anlamı verilmiştir (DS: 4053). Buradaki kelimenin ilk bakışta “kulak memelerine takılan süs eşyası” anlamını taşıdığı düşünülebilir. Bize göre buradaki kelime *üz* “yağ” kelimesinden türemiştir ve “yağ konulan küp, küçük küp” anlamına gelmektedir. *üz* kelimesinin türevleri TTA'da yaygındır: *üzzük* “küçük küp” (DS: 4087), *özlük* “topraktan yapılmış su kabı, bardak” (DS: 3372), *üzlük/ uzluk/ üzniük* “topraktan yapılmış, ufak, kulpsuz çömlek” (DS: 4085)... DS'ye göre Doğu Anadolu'daki bazı illerde ve Kerkük'te “bir çeşit küp” anlamını taşıyan *küpe* (DS: 3040, DS: 4577) kelimesi bulunmaktadır. Kayseri Germir'de de *küpe*'nin küp kelimesinin bir türevi olduğu doğrulanırsa yazım yanlışından değil, kelimenin yöresel bir başka kelime ile açıklandığından bahsedilebilir.

1.2. Yanlış Tanımlama

Sözlük biliminde tanımlama genellikle en zor ve en önemli kısım olarak kabul edilmektedir. Sözlük hazırlamada tanımların verilmesi en çok özen isteyen iştir (Aksan, 1998: 85).

Landau, iyi bir tanım yazan kişinin niteliklerini şöyle sıralar: 1. İlk ve en önemlisi o kişinin iyi ve kolay yazması gerekir. 2. Bu kişiler şeyleri bölmeye çalışan analitik bir zihne sahip olmalıdır. 3. Tanımı yazan kişiler derin olmazsa da geniş bir bilgi birikimine sahip olmalıdır. 4. Tanımı yazan kişiler dile karşı bir hassasiyet ve ifade yatkınlığının yanı sıra nüans, stil ve deyim konusunda bir zevke sahip olmalıdır (Jackson, 2016: 249). Aksan da sözlük yazarlığının ayrı bir uzmanlık ve geniş bir kültür gerektirdiğini vurgulamıştır (1998: 85).

Kaynak kişilerin ve derleyicilerin büyük bir kısmı konunun uzmanı olmadığı için DS'deki tanımların önemli bir kısmında sorun vardır:

DS'de *enki* kelimesinin ilk anlamı “elindeki” biçiminde açıklanmış ve “*Enkini ver.*” örnek cümlesi verilmiştir. Kelimenin ikinci anlamı olarak verilen “şu” anlamı (DS: 4496) ve DS'deki *enki* yerine yanlış madde başı yapılmış olan *enkini* “bu, şu, o, bunu, şunu, onu” (DS: 1759) verisi “elindeki” açıklamasının yanlış olduğunu göstermektedir. Oldukça yaygın bir veri olan *enki*'nin ağızlarda birçok varyantı vardır: *engire, engirde, eñire, enkere, enkir, enkirde, enkir* (DS: 1775). *enki* ve varyantları DS'de “oradaki, yanındaki, yakınındaki” biçiminde tanımlanmıştır. DS'deki veriler *enki* kelimesinin işaret zamiri olduğunu göstermektedir. Verilere göre tanımlama “şu, o, şuradaki, oradaki” biçiminde yapılabilir.

arı sili (II), “habersiz, gamsız” (DS: 322) anlamına gelmez. “Temiz, tertemiz, saf” temel anlamını taşıyan bu sözün “*Sanki o yapmamış gibi arı sili oturuyor.*” tanıklamasındaki anlamı “masum, suçsuz, günahsız” olabilir.

DS’de *kırav (II)* kelimesine “sert, sinirli” anlamı verilmiştir (DS: 2816). “*Ömer bugün kıravlı.*” tanıklaması anlamın “öfke, sinir” biçiminde düzeltilmesi gerektiğini göstermektedir.

Karacaoğlan’ın “*Yiğidin yarı da genççe olmalı/ Boyu usul, beli ince olmalı*” dizelerinin tanık olarak verildiği *usul* kelimesi “yakışıklı” biçiminde karşılanmıştır (DS: 4044). *boy*’un yakışıklı olmaz, endamlısı, biçimlisi olur. “Yakışıklı” anlamı düzeltilmeye muhtaçtır.

tormuk için yapılan “emir” açıklaması da düzeltilmeye muhtaçtır (DS: 4769). “Kütük” ve “tutukevinde kimi tutsakların ayaklarına vurulan ağaç kelepçe” anlamlarına da gelen *tomruk* kelimesinin göçüşmeli biçimi olan kelimeyi tanıklamak için verilen “*Ne demek istiyorsun, beni tormuğun altına mı sokacaksın?*” cümlesinde kelimenin “baskı, esaret” anlamına geldiği söylenebilir.

kircikmek (II), “kirlenmek, darılmak” açıklaması ile yer almaktadır. “*Adam siz de ne kircikiyorsunuz, haydi barışın.*” örnek cümlesine göre açıklamadaki “kirlenmek” kelimesinin çıkarılması gerekir (DS: 2875). “Kirlenmek” anlamında zaten *kircikmek (III)* maddesi bulunmaktadır (DS: 2875).

yedeyhçilik kelimesi “çıkarcı için onun bunun arkasından dolaşan kimse” biçiminde tanımlanmıştır (DS: 4817). Bağlama göre, “... dolaşan kimse” değil “... dolaşma” olmalıdır. Tanımın sonuna “dalkavukluk” ibaresi de eklenebilir. bk. *yedekçilik* “dalkavukluk” (DS: 4220).

gadamak (I) kelimesinin ikinci anlamı için verilen “kısaltmak” açıklamasının yanlış olduğunu örnek cümle açık bir şekilde ortaya koymaktadır: “*Bizim çocuğun elbisesi çok uzun olmuş etekleri yerde sürünüyor, kesmiye kıyamadım içine büküp gadadım.*” Kelimenin buradaki anlamı, birinci anlamı olan “bir şeyi bir yere sıkıca bağlamak, tutturmak, dikmek”ten farklı değildir (DS: 1889).

cara (V) için yapılan “boğazı uzun adam” (DS: 859) açıklaması yanlıştır (Gökter, 2010: 152). İnsanın boğazı değil boynu uzun olabilir.

Elazığ’ın Ağın ilçesinden gönderilen *tırık* (DS: 3921) de yanlış açıklanan kelimelerden biridir. Kelime, Elazığ ağzında “ishal, sulu dışkı” anlamını taşıyorken (Buran ve Nadir, 2008: 206) DS’de kelimeye “peklik, kabızlık” anlamı verilmiştir.

1.3. Belirsiz, Şüpheli, Kusurlu Tanımlama

Sözlük biliminin temel ilkelerinden biri de tanımda anlaşılması güç, bilinmeyen kelimelere yer verilmemesidir (Jackson, 2016: 144). DS'deki bazı tanımlarda yöresel kelimelerin ve argo unsurların kullanılması, bu temel kuralın ihlalidir. Bazı kelimelerin tanımında yöresel kelimeler kullanılmış, sözlüğü düzenleyenler bu durumu fark etmediği için ilgili kelimeler DS'de doğru tanımlanamamıştır. Bazı maddelerde ise şüpheli, belirsiz tanımlar yer almaktadır. Fişteki bilgilerin eksik aktarılması veya aktarma esnasında bazı bilgilerin sehven kaybolması belirsizliğin önemli sebeplerinden biridir:

heydirmek için DS'de “ağdırmak” açıklaması yapılmıştır (DS: 2353). *ağdırmak*, Türkçe Sözlük'te “1. Ağmasına sebep olmak 2. Aşağı inmek, yük veya terazide denge bozularak bir yanı ağır gelmek” şeklinde tanımlanmaktadır. DS'de ise *ağdırmak* kelimesine iki farklı madde başında 11 anlam verilmiştir. Burada bahsedilen *ağdırmak* kelimesinin bu anlamlardan hangisi ile ilgili olduğu kesin olarak belli değildir.

Kayseri'den gönderilen *şom* kelimesi için verilen “pay” karşılığı da açık değildir (DS: 4729). Kelime “paylama, azar” olarak da anlaşılabilir, “hisse, üleş” olarak da. Belirsizliği ortadan kaldırmak için kelimenin tanımının “paylama, azar” biçiminde yapılması gerekmektedir. Türkçe Sözlük'te, *paylamak* “azarlamak” kelimesi yer almakta fakat *pay* “azar” kelimesi bulunmamaktadır.

hurgür kelimesi “güç halle, olduğuna göre” biçiminde tanımlanmıştır (DS: 2369). *hurgür*, “kavga, çekişme” anlamında isim veya “zorlukla, güçlkle, kavga dövüşle” anlamında zarftır. Açıklamadaki “güç halle”, kelimenin zarf olarak kullanıldığını göstermektedir. Fakat açıklamada yer alan “olduğuna göre” ile ne kastedildiği belli değildir.

baltalı (II) “su” (DS: 512) verisindeki hata muhtemelen fişteki tanımın eksik aktarılmasından kaynaklanmaktadır. Aynı sayfadaki *baltalı (I)* verisinden de anlaşılacağı üzere kelime tepelikli bir kuş türünün adıdır. Dolayısıyla açıklamanın “su kuşu” biçiminde olması gerektiği anlaşılmaktadır.

Benzer bir hata da *yañız (I)* kelimesi için geçerlidir. Bu kelimeye “yüz, çehre” karşılığı verilmiştir (DS: 4169). Muhtemelen burada da eksik aktarma söz konusudur (Ölmez, 2009: 279). Tanımlamanın “esmer yüz, çehre” biçiminde yapıldığı düşünülebilir.

Manisa'dan gönderilen *güveç* verisine “toprak” anlamı verilmiştir (DS: 4513). Ağızlarda *göyeç*, *gögeç*, *göveç* vb. biçimleri de bulunan bu kelime “toprak kap” anlamına gelmektedir. (Eren, 1990: 57). Muhtemelen burada da bir eksik aktarma söz konusudur.

Zonguldak'tan gönderilen *arduç (II)* kelimesini açıklamak için kullanılan “pınar” (DS: 308) ilk bakışta “çeşme” anlamındaki *pınar* sanılabilir. Eren'e göre açıklamada yer alan kelimenin bazı yörelerde “bir çeşit meşe, bir çeşit çalı” anlamına gelen *pıynar, pırnal, piynar, pınar, piner* verileri ile aynı olduğu açıktır. Zonguldak Çaycuma'da *arduç* kelimesi “ardıç” anlamını taşımaktadır (Eren, 1992: 192-193). Kelime, yöresel başka bir kelime ile açıklandığı için düzenleyiciler tarafından fark edilmemiş olmalıdır.

DS'de *berdi (I)* için “bir çeşit saz”, *berdi (II)* için “kova” karşılığı yer almaktadır (DS: 632). Ağızlarda bataklıklarda yetişen bir çeşit saza da *kova* adı verilmektedir: *kova* “hasır örülen ot, saz” (DS: 2938). Dolayısıyla *berdi I* ile *berdi II* aynı kavramı anlatmaktadır. Maddelerin birleştirilmesi gerekir. Anlaşıldığı kadarıyla *berdi (II)*, sözlüğü düzenleyenler tarafından “içine su koyup taşımaya, kuyudan su çekmeye yarayan kap” olarak düşünülmüştür (Eren, 1990: 42). Muhtemelen “bir çeşit saz, kova” biçiminde açıklanmış olan *berdi* kelimesi, sözlük düzenleyicileri tarafından iki ayrı anlama sahip bir söz gibi değerlendirilmiştir (Eren, 1990: 42).

Yerel ağızlarda bir çeşit kovaya *satır (< satıl)* (DS: 3647) denmektedir. *helke (II)* (DS: 2335) kelimesini tanımlayan derleyici tanımlamada, bu yöresel kelimeyi kullanmış “tahta kova” anlamında “tahta satır” açıklamasını yapmıştır. Tanımda yöresel bir kelime kullanıldığını fark edemeyen sözlük düzenleyicileri “tahta satır” açıklamasını olduğu gibi aktarmışlardır (Eren, 1990: 42-43).

böğür kazığı (II) için yapılan “temel yılanı” (DS: 766) açıklaması ile ne anlatılmak istendiği, Gökter'in de daha önce vurguladığı gibi açık değildir (2010: 152). Açıklama, “evlerin temelinde yaşayan veya yaşadığı düşünülen bir yılan türü” biçiminde yapılırsa anlam daha belirginleşecektir. DS'de *böğür kazığı I* ve *böğür kazığı* “baş belâsı, zararlı” anlamını taşımaktadır (DS: 758). DS'deki diğer açıklamalara göre, baş belâsı olarak görüldüğü için yılan bu ad verilmiş olmalıdır.

bandıkmak (I) kelimesinin ilk anlamı için “çok ağlamak” açıklaması yapılmıştır. “*Annem sudan gelinceye kadar bizim çocuk bandıkmış*” (DS: 517) tanık cümlesi ve *bandıkmak (I)* “... 2. Bunalmak, ıstırap çekmek, çok yorulmak, ölecek hale gelmek” maddesi tanımın kusurlu olduğunu ortaya koymaktadır. Kelimeye “ağlamaktan bitkin düşmek” anlamı verilebilir.

blaşık “... 2. Yapışkan, balta olan insan” (DS: 664). Tanım “asılmak, musallat olmak” anlamına gelen argo, (*birine*) *balta olmak* deyiminden yararlanılarak verilmiştir. Sözlük içinde özellikle argo biçimlerin yer almaması gerekir (Gökter, 2010: 367).

gırahlıh kelimesinin tanımında ise yöresel bir kelime olan *gofik* kullanılmıştır: *gırahlıh* “Gofığın üzerinden bağlanan gümüş pullarla işli, dört santimetre eninde siyah kumaş” (DS: 2052). DS’de *gofik* madde başı olarak bulunmamaktadır.

1.4. Yetersiz Tanımlama

Sözlük biliminde en yaygın tanım şekli, iç merkezli öbek denilen tanımdır. Bu tanım, tanımlanan sözcüğün en az tipik bir ayırt edici özelliğiyle beraber tanımlanan sözcüğün yanında üst anlamın ifade edilmesinden oluşur (Jackson, 2016: 144). İyi bir tanımda ele alınan kavramın ayırt edici, tipik özelliklerinin verilmesi gerekir. Bu da ancak sözlükbirimlerin tanımlanmasında anlambilimsel yöntem ve ölçütlerin kullanılması ile mümkündür. Başarılı bir tanımlama için kelimelerin kavram alanına dikkat edilmeli, aynı kavram alanına dâhil olan kelimeler birlikte düşünülmeli, her sözlükbirimin anlambirincik demeti iyi tespit edilmelidir (bk. Boz, 2011a, Basetemur, 2013, Günay, 2007).

DS’de binlerce sözlükbirimin ayırt edici hiçbir özelliği verilmemiş, sadece varlığın ait olduğu sınıf, tür belirtilmiştir. Özellikle bitki adlarında bu durum çok yaygındır (bk. Baytop, 2007, Özmen, 2009, Özmen, 2010):

- acı gavık*: Bir çeşit ot (DS: 45).
akka dukka: Bir çeşit oyun (DS: 155).
alaca (IV): ... 3. Bir çeşit hastalık (DS: 175).
araz (V): Bir çeşit ot (DS: 301).
çıplak (I): Bir cins balık (DS: 1184).
fat fat: Bir çeşit ot (DS: 1839).
gulak (II): Bir cins mantar (DS: 2191).
kağıtörneği: Bir cins kilim (DS: 2595).
keltat: Bir çeşit ot (DS: 2735).
piti: Bir çeşit yemek (DS: 4650).
tekyümbek: Bir çeşit oyun (DS: 4748).
tellik (II): Bir çeşit oyun (DS: 3872).

Bitki adlarının tanımlanmasında bir sistematüğün olmaması da göze çarpmaktadır. Bazı bitki adlarının sadece Latince karşılığı, bazı bitki adlarının hem genel Türkçedeki veya ağızlardaki karşılığı hem Latincesi bir arada verilmiştir. Birçok bitki adının ise Latincesi verilmemiştir. Bazı bitki adlarının kullanım alanı hakkında bilgi verilirken bazılarında buna değinilmemiştir.

- agıdalı*: Nerium oleander apocynaceae (DS: 76).

altın çiçeği: Alyssum, cruciferae (DS: 231).

aspir: Tohumundan yağ çıkarılan bir bitki, Carthamus tinctoria compositae (DS: 347).

bertik otu: Yaraların tedavisinde kullanılan bir çeşit ot, Asparagus officinalis (DS: 637).

burculuk: Crepis compositae (DS: 795).

çoban değneği: Polygonum avienlare (Polygonaceae) (DS: 1254)

dikenözü: Pistacia terebinthus, anacardiaceae (DS: 1486).

eşek megrulu: Lactuea scariola, (compositae) (DS: 1789).

gilabala: Viburnum caprifoliaceae (DS: 2075)

gofalık: Juncus, Juncaceae (DS: 2093).

hasret çiçeği: Damkörüğü bitkisi, senpervivum, crassulaceae (DS: 2300).

hışır otu: Mısır yoncası, Trifolium Lenguminosae (DS: 2378).

hindiye: Kene otu, Ricinus communis Euphorbiaceae (DS:).

kafesotu: Yalancı havacıva otu, onosma, borraginaceae (DS: 2386).

sedefotu: Bir çeşit bitki, ruta graveolene, rutaceae (DS: 3564).

sıtmaotu: Bileşikgillerden, sarı çiçekli, acı köklü, küçük bir bitki, kantaron, erythrae a. centaurium (em yapımında kullanılır) (DS: 3621).

2. Tanıklama Yanlıları

Sözlükte kullanılan tanık cümleler doğal ve sözlükbirimlerin anlaşılmasına katkı sağlayacak nitelikte olmalıdır. Aynı zamanda da basmakalıp, sıradan olmamalıdır. DS'deki tanık cümlelerin bir kısmı bu vasıflardan yoksundur:

abaskal: 1. Bedava yaptırılan iş: *Ne abaskalın var?* (DS: 12).

abrazonlu: Gösterişli, şatafatlı, oynak: *Fatma çok abrazonludur.* (DS: 30).

anız, ańız (III): 1. Ekin biçildiği zamanki sebze mevsimi: *Bahçenin yarısına vakt avarı, yarısına da ańız avarı yapacağız.* (DS: 272).

arko: İnatçı, kaba, bön, gülmez: *Ne arko adam!* (DS: 327).

arpalamak: Ağzına geleni söylemek, ne dediğini bilememek: *Arpaladın yine.* (DS: 331).

ceba (II): Af, vaz geçme: *Bu seferlik sana ceba.* (DS: 871).

cekceki (I): ... 2. Topacın hareketi, dönmesi: *Bu topaç ne kadar cekceki.* (DS: 876).

haldırdak: 1. Saçma sapan konuşan: *Amma haldırdak adamsın ha.* (DS: 2559).

nifir (I): Büsbütün: *O adam nifir ağı.* (DS: 3251).

ters ayakkabı: Kötü yolda kadın, erkek: *O, ters ayakkabının biri.* (DS: 4804).

3. Tanımlama - Tanıklama Uyuşmazlığı

DS'de yer alan birçok örnekte tanımlanan kelime ile tanıklanan kelimenin gramer kategorisi uyuşmamaktadır. Tanımlanan kelime ile tanıklanan kelimenin türlerinin farklı olması bu tür hatalar içinde önemli bir yer tutmaktadır.

abış (II): Adım: *Şurayı abışla bakalım* (DS: 22).

abra (IV): İhata, kifayet, yeterlik: *Halı bu odayı abradı.* (DS: 28).

alaz (III): 1. Alev: *Ocağı alazlayıver.* (DS: 205).

andal (I): ... 4. Sulanan tarla veya bostanda evleklerin suyla dolması, göllenmesi hali: *Bahçe andallanıncaya kadar suyu kesme.* (DS: 257).

andal (II): Sersem, budala: *Ahmet bu sıralarda andallaştı.* (DS: 257).

andıl: Boş gezen, işsiz, serseri: *Bizim kız andıl andıl geziyor.* (DS: 260).

arkaşmak: Birbirine arka çıkmak, yardımcı olmak, yardımlaşmak: *Arkaşkın köpekle iyi sürü avı yapılır.* (DS: 316)

avsun (I): ... 2. Üfürük, nefes: *Bizim Alinin başı pek ağrıyor, hocaya avsunlattık da geliyoruz.* (DS: 393).

ayaz (I): 1. Işık, aydınlık: *Lâmba ayazlatmıyor.* (DS: 409).

bardaş (I): ... 2. Birleşip anlaşma: *Seninle bardaşarak bir iş yapsak.* (DS: 529).

barınmak: ... 6. Tatmin etmek: *Senin lafların hoşuma gitti, beni barındırdın.* (DS: 532).

çicik (I): Bir karış kadar yükselmiş ekin: *Ekinler çiciklendi.* (DS: 1203).

ilkımak (I): Süt sağmak: *Haydin ilkiya gidelim.* (DS: 2473).

kelep (III): Boyunduruk: *Öküzleri keleple.* (DS: 2729).

kirsi: Az kirli: *Çamaşırlar kirsilendi çıkarayım.* (DS: 2881).

pis (I): Doğum, dünyaya geliş: *Çocuk pisdi mi?* (DS: 3460).

Sonuç

Sözlük bilimi ilkeleri açısından değerlendirildiğinde Türkiye'deki en hacimli ve en önemli ağız sözlüğü olan DS'de birçok yanlışın olduğu görülmektedir. Tanımlama ve tanıklama ile ilgili olanlar, bu yanlışlar içinde önemli bir yer tutmaktadır.

DS'deki eksik ve yanlışlar üzerine yapılan çalışmalar, DS'nin yeniden düzenlenmesi, mümkün olduğu kadar yanlışlardan arındırılması gerektiğini göstermektedir.

Bu çalışmadaki asıl amaç eksik ve yanlış bulmak değil, Türkiye Türkçesinin en önemli ağız sözlüğünün daha kullanışlı, daha bilimsel bir eser olmasına katkıda bulunmaktır.

Kaynaklar

- Abik, A. D. (2010). “Derleme Sözlüğü'nde Madde Birleştirme Önerileri ve Bu Maddeler Üzerine Değerlendirmeler”. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 20, 7-34.
- Akalın, Ş. H. (2008). “Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü Sanal Ortamda”, *Türk Dili*, 676, 303-315.
- Akalın, Ş. H. (2010a). “Sözlük Bilimi ve Sözlükçülük”. *Türk Dili*, 698, 162-169.
- Akalın, Ş. H. (2010b). “Sözlüğün Tarihi”. *Türk Dili*, 699, 268-279.
- Akar, A. (2009a). “Ağız Sözlükleri: Yöntem ve Sorunlar -I”. *Turkish Studies*, 4/4, 1-11.
- Akar, A. (2009b). “Ağız Sözlükleri: Yöntem ve Sorunlar -II”. *Turkish Studies*, 4/8, 216-224.
- Aksan, D. (1972). “Bir Sözlük [Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VI., G Harfi]”. *Türk Dili*, 254, 224-226.
- Aksan, D. (1998). “Türklerde Sözlükçülük, Bugün Türkiye'de Sözlük”. *Kebikeç*, 6, 115-118.
- Aksan, D. (1998). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim) 3. Cilt*. Ankara: TDK Yayınları.
- Banguoğlu, T. (1988). Türkçede Benzerlik Sıfatları. *TDAY-B 1957*, 13-27.
- Basatemur, A. (2013). *Sözlükbirimlerin Tanımlanması Bağlamında Türkçe Sözlüklerin Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Baytop, T. (2007). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Boz, E. (2011a). “Sözlük Birimlerin Tanımlanmasına Anlambilimsel Bir Bakış”. *Sözlük Bilimi Yazıları*. Ankara: Gazi Kitabevi. 43-56.
- Boz, E. (2011b). “Sözlük ve Sözlükçülük Sorunu”. *Sözlük Bilimi Yazıları*. Ankara: Gazi Kitabevi. 195-228.
- Boz, E. (2014). “Ağız Sözlüklerinde Sözlükbirimlerin İçerik Planı Üzerine Öneriler”. *Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı*. Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi. 95-102.
- Buran, A. (2008a). “Konuşma Dili-Yazı Dili İlişkileri ve Cumhuriyet Devrinde Yazı Dilinin Ağızlardan Aldığı Kelimeler Üzerine Bir Değerlendirme”. *Makale-*

- ler. (Haz. E. Alkaya, S. K. Yalçın ve M. Şengül). Ankara: Turkish Studies Publication. 206-228.
- Buran, A. - İlhan, N. (2008). *Elazığ Yöresi Söz Varlığı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Büyükakkaş, A. (2009). "Türkiye Türkçesi Ağız Sözlükleri Üzerine Bir Deneme". *Turkish Studies*, 4/4, 184-195.
- Canpolat, M. (1964). "Derleme Sözlüğü I: Türk Dil Kurumu Yayınları, sayı: 211, LVI+444 s., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1963". *Türkoloji Dergisi*, 1, 183-186.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Demir, N. (1999). "Ağız Sözlükçülüğü". *Kebikeç*, 7-8, 67-75.
- Demir, N. (2000). "Derleme Sözlüğü'nde Şimdiki Zamanla İlgili Veriler". *İlmi Araştırmalar*, 10, 19-27.
- Demir, N. (2009). "Ağız Dokümantasyonu Niçin Gereklidir?". *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri (25-30 Mart 2008, Şanlıurfa)*. Ankara: TDK Yayınları. 183-192.
- Demir, N. - Eker, S. (2011). "Ankara Ağızları Sözlüğü Örneğinde Ağız Sözlükçülüğü Hakkında Bazı Tespitler". *TDAY-B 2010-II*, 91-102.
- Erdem, M. D. (2013). "Ağız Sözlükçülüğü Üzerine". *Turkish Studies*, 8/13, 95-102.
- Eren, H. (1962). "Anadolu'da Kafkasya Türkleri". *TDAY-B 1961*, 319-357.
- Eren, H. (1988). "Sırça Köşkte... (Başlangıç)". *Türk Dili*, 442, 188-207.
- Eren, H. (1990). "Sırça Köşkte... I". *Türk Dili*, 457-458, 1-68.
- Eren, H. (1992). "Sırça Köşkte... II". *Türk Dili*, 489, 161-213.
- Eren, H. (1993). "Sırça Köşkte... III". *Türk Dili*, 499, 1-82.
- Eren, H. (1995). "Sırça Köşkte... IV". *Türk Dili*, 517, 26-62.
- Gökter, B. (2010). *Sözlükbilim Temelinde Türkiye'de Ağız Sözlükçülüğü*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Gülensoy, T. - Alkaya, E. (2011). *Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gümüştatam, G. (2009). "Kıbrıs Ağzı Üzerine Hazırlanan Sözlükler ve Bu Sözlüklerdeki Yöntem Sorunları". *Turkish Studies*, 4/4, 481-504.
- Günay, V. D. (2007). *Sözcükbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

- İlhan, N. (2007). *Geçmişten Günümüze Sözlükçülük Geleneği ve Türk Dili Sözlükleri*. Elazığ: Manas Yayınları.
- İlhan, N. (2009). "Sözlük Hazırlama İlkeleri, Çeşitleri ve Özellikleri". *Turkish Studies*, 4/4, 534-554.
- Jackson, H. (2016). *Sözlükbilime Giriş*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kırlı, A. (1999). *Ula ve Yöresi Ağzları*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Kocaman, A. (1998). "Dilbilim, Sözlük, Sözlükçülük". *Kebikeç*, 6, 111-113.
- Koraş, H. (2009). "Derleme Sözlüğü'nün Yeniden Düzenlenmesi ve Yeniden Söz Derlenmesi Hakkında". *Türkiye Türkçesi Ağzı Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri (25-30 Mart 2008, Şanlıurfa)*. Ankara: TDK Yayınları. 459-466.
- Korkmaz, Z. (2000). "Türkiye'de Ağzı Sözlükleri". *Türk Dili*, 583, 7-14.
- Nakib, B. (2004). *Antakya Ağzı Dilbilgisi ve Folklor*. Antakya: Hatay Folklor Araştırmaları Yayınları.
- Ölmez, M. (2006). "Türkiye'deki Ağzı Çalışmalarının Sözlükleri ve İlk Ağzı Sözlükleri". *Türk Dilleri Araştırmaları*, 16, 205-210.
- Ölmez, M. (2009). "Türkiye'deki Ağzı Çalışmaları ve Dizin Bölümleri". *Türk Dilleri Araştırmaları*, 19, 223-304.
- Ölmez, M. (2010). "Anadolu Ağzları Sözlüğü'ne Ekler Projesi ve 2006'daki Durumu". *Türk Dilleri Araştırmaları*, 20, 187-192.
- Özmen, M. (2009). "Bitki Adları Sözlüğü ve Bitki Adlarının Derlenmesi İle İlgili Sorunlar Üzerine." *Türkiye Türkçesi Ağzı Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri (25-30 Mart 2008, Şanlıurfa)*. Ankara: TDK Yayınları. 559-564.
- Özmen, M. (2010). "Ağzılardan Söz Derleme Çalışmaları ve Derlemelerle İlgili Sorunlar". *Türk Dilleri Araştırmaları*, 20, 203-212.
- Starostin, S. - Dybo, A. - Mudrak, O. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Language*. Leiden-Boston: Brill.
- TDK (1963-1982). *Derleme Sözlüğü I-XII*. Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, T. - Ölmez, M. - Ceylan, E. - Ölmez, Z. - Eker, S. (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Tezcan, S. (1991). "Türk Dil Kurumu yağma Hasan'ın böreği mi oldu?". *Çağdaş Türk Dili*, 40, 149-156.

Toklu, M. O. (2009). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Toparlı, R. - Vural, H. - Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

Tor, G. (2004). *Mersin Ağzı Sözlüğü*. İstanbul: Kebikeç Yayınları.

SIR DİZİLERİNDE YER ALAN ADİL DÜNYA İNANCI

Belief in Just World in the Mystery Series

Süleyman YURTTAŞ*

Makale Geliş Tarihi: 21.06.2019

Makale Kabul Tarihi: 30.08.2019

Özet: Yapılan bu çalışma, “sır dizileri” olarak adlandırılan televizyon programlarını konu edinmektedir. Çalışmanın amacı, sır dizilerinde yer alan içeriklerin barındırdığı adil dünya inancının izlerini ortaya çıkarabilmektir. Çalışmada içerik analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın örneklem grubunda yer alan “Kalp Gözü” adlı dizinin 16 bölümü analiz edilerek bulgulara ulaşılmıştır. Verilerden elde edilen bulgular, bölüm içeriklerinde dini sembol ve ritüellerin kullanımının sınırlı olduğunu göstermektedir. Dizide dini sembol ve ritüel kullanımı yerine bölüm içeriklerinde yer alan alt metinler ve kullanılan motifler aracılığıyla dini bir etki oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Çalışmada ele alınan televizyon programının insanlarda hâlihazırda var olan güven ve beklenti ihtiyaçlarına odaklanarak, gündelik yaşam içerisinde adil dünya inancının yerleşmesine ve/veya pekişmesine kaynak oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Adil dünya inancı, Sır dizileri, Din, Kalp gözü.

Abstract

This study focuses on TV programs called “Mystery Series”. The aim of the study was to scrutinize the traces of belief in just world in these TV series via content analysis method. For the sampling procedure, 16 sections of the “Eye of the Hearth” series were analyzed to obtain data. The results revealed that the use of religious symbols and rituals in the chapters was limited. Throughout the series, it was observed that a religious effect was tried to be created through sub-texts and motifs in the content of the episodes instead of directly using religious symbols and rituals. It was concluded that the TV program analyzed in the study focused on the needs of trust and expectation that already existed in people and provided a source for the establishment and / or consolidation of the belief in just world in daily life.

Key Words: Belief in just World, Mystery series, Religion, Eye of the hearth.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölümü, syurttas@bayburt.edu.tr

Giriş

İnsanlar çevresindeki insanların davranışlarını ve bunların nedenlerini anlayabilmek için yaptıkları gözlemleri kullanmakta ve bu nedenlere ilişkin farklı cevaplar vermektedir. İnsanların verdikleri bu cevaplar *yükleme kuramının* ilgi alanına girmektedir. Yükleme kuramı, insanların kendilerinin ve başkalarının davranış nedenlerini açıklama şekilleriyle ilgili bir tanımdır. İnsanlar iki farklı yükleme yaparak başkalarının davranışlarını açıklamaya çalışmaktadır. Yükleme yapan insanlar ya birisinin davranışını onunla ilgili tutum, karakter veya kişilik özellikleri ile (içsel yükleme) ya da o kişinin içinde bulunduğu durumla ilişkilendirerek (dışsal yükleme) açıklamaktadır (Aronson vd., 2012: 201-204). İnsanlar öz saygılarını tehdit eden bir durumla karşılaştıklarında *kendine hizmet eden yüklemelere* yönelmektedir. Yani başarılar için içsel, başarısızlıklar için ise dışsal yüklemeler yapmaktadır. Fakat tecavüz, kanser, kaza gibi trajik bir durumun değerlendirilmesi sırasında savunmacı yüklemeler devreye girmektedir. İncinebilirlik ve ölümlülük duygularını engellemeye yönelik durumları açıklamak için kullanılan savunmacı yüklemelerden biri, kötü şeylerin kötü insanların ya da hatalı davranan insanların başına geldiğine inanmaktır. İşte bu durum *adil dünya inancı* olarak kavramsallaştırılmaktadır (Aronson vd., 2012: 227-231).

Adil dünya inancı kavramı, mağdur olan kişinin (kaza geçiren, yaralanan, ağır bir hastalığa yakalanan, yakınlarını kaybeden, tecavüze uğrayan vb.) bu durumunun sorumluluğunu yine o kişiye yani mağdura yüklenmesini ifade etmektedir. İşsiz işsiz olma sebebi, tecavüze uğrayan kadının başına gelenlerin nedeni, hatta soykırıma uğrayan insanların bu duruma düşme nedenleri yine o kişiye/ kişilere yüklenerek açıklanmaktadır (Hogg ve Vaughan, 2014:114).

Adil dünya inancı tezine göre, insanlar yaşadıkları dünyanın yönetilebilir ve öngörülebilir bir yer olduğunu düşünmektedir. İnsanlar, yapmak isteği işleri planlamak, çalışmak, bir şeyler elde etmek ve bunların yanında acı veren şeylerden kaçınmak için bu dünyanın yönetilebilir bir yer olduğuna inanmaktadır (Lerner, 1980: 9). Yani insanlar yaptıkları eylemler ile bu eylemlerin sonuçları arasında bir uyum olması gerektiğine inanmaktadır. İnsanlar bu bilgilerden yola çıkarak, mağdur kişilerin yaşadıklarını hak ettiklerine dair de bir inanç geliştirmektedir (Lerner ve Simmons, 1966: 203).

Adil dünya inancı kuramına göre insanlar, belirli bir biçimde davranırsa istediklerini elde edebileceğine veya istenmeyen durumlardan kurtulabileceğine inanmaktadır. Yine insanlar, dünyadaki ödül ve cezanın ahlaki bir düzen içinde dağıtıldığına da inanmaktadır. Bu bakış açısı insanların başlarına gelen şeylerin *hak edilmiş* olduğuna inandığı anlamına gelmektedir. Bu düşüncelerle beslenen insanlar da eylemlerini gerçekleştirirken geleceğe yönelik beklentiler içine girecek ve öngörüsüzlükten kurtulmuş olacaklardır. Fakat bu durum Lerner'a göre *"temel bir yanılsama"*dır. Yanılsamanın nedeni de insanların yaşamlarını sürdürmeleri sırasında karşılaşacakları belirsizlikleri ortadan kaldırmak amacıyla geliştirmek istedikleri

güven duygusuyla ilişkilidir. Adil dünya inancı bir yanılsamadır çünkü bu durum değerler, normlar ve temsiller aracılığı ile toplumsal olarak inşa edilmektedir. İnsanlar muhtemel adaletsizlik duygusunun önüne geçmek veya adaleti sağlamak adına mağdurun başına gelen olaylardan önceki eylemlerinin, başına gelen durumun nedeni olduğuna inanmaktadır. O halde, aslında mağdurun başına gelenlerin nedeni, mağdurun daha önce yaptığı eylemler ise o zaman ortada adaletsiz bir durum da bulunmamaktadır. Eğer mağdurun başına gelenler tam anlamı ile yaptığı davranışlarla açıklanamazsa bu sefer de mağdurun kişilik özellikleri devreye sokularak “kötü” kişilik özellikleri ile başına gelenler ilişkilendirilmektedir. Sonuç olarak adaletsiz durum yine ortadan kaldırılmış olmaktadır çünkü mağdur bu sefer de kötü ve/veya gelişmemiş kişilik özelliklerinden ötürü başına gelenleri hak etmiş olarak görülmektedir (Göregenli, 2012: 64-66). Bu durum, insanlar için bir rahatlama vesilesi olsa da ayrımcılık gibi birçok olumsuz durumun tetikleyicisi olabilmekte ve yapılan eylemlere kılıf bulma noktasında kullanılabilir.

Adil dünya inancı birçok olumsuzluğa kaynaklık etmesinin yanında bazı olumlu durumlara da zemin hazırlayabilmektedir. İnsanların adil bir dünyaya olan inançları, onların eylemlerini ve gündelik yaşamlarını da etkilemektedir. Adil dünya inancı ile genel iyilik hali ve yaşam memnuniyeti arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir (Dalbert, 1998). Yani insanların dünyanın adil bir yer olduğuna dair inançları ne kadar güçlüyse genel iyilik halleri ve yaşamlarından aldıkları doyum da o kadar yüksek olmaktadır. Bunun yanında adil dünya inancı ile depresyon belirtileri arasında da negatif bir ilişki bulunmaktadır (Benson ve Ritter, 1990; Ritter vd. 1990). Yine adil bir dünyaya inanma seviyesi yüksek olan insanların karşılaştıkları olaylara ve durumlara karşı verdikleri tepkilerin daha olumlu olduğu bilinmektedir (Hafer ve Correy, 1999). Zorbalık ve adil dünya inancı arasındaki ilişkinin negatif yönlü olduğu da bilinmektedir. Güçlü bir adil dünya inancına sahip olan insanların zorbalık eylemlerinin daha az olduğu görülmektedir (Correia ve Dalbert, 2008).

İnsanların adil dünya inancına olan bağlılıkları farklı nedenlerden etkilenmektedir. Yapılan çalışmalar, dindar, otoriter ve kurumlara karşı daha güvenli olan bireylerin adil dünya inançlarının daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Göregenli, 2012: 66; Lipkus ve Siegler, 1993).

Adil dünya inancı, gündelik yaşamın her alanında kendini göstermektedir ve bu inanç çeşitli kaynaklardan beslenmektedir. Aslına bakıldığında birçok kültür, dünyada bir adalet olduğu vurgusunu yapan öğelere sahiptir. Gündelik yaşam içerisinde anlatılan birçok hikâyede, iyi davranışların ödül, kötü davranışların da ceza ile sonuçlandığı öğretilmektedir. Yine dini kitaplar da bu yönde bir içeriğe sahiptir (Düzgün ve Akgün, 2017: 104). Adil dünya inancının beslendiği kaynaklardan birisi de günlük dil içerisinde kullanılan atasözleridir (Tik, 2010: 32). Modern insanın en önemli veri kaynaklarından olan yazılı, görsel ve sosyal medyada da birçok içerik adil dünya inancının yerleşmesine ve/veya pekişmesine kaynak oluştur-

maktadır. Bunların başında da bir dönem televizyon kanallarında sıkça yayınlanan ve *sır dizileri* olarak bilinen televizyon programları gelmektedir.

Sır Dizileri

Sır ve gizem içerikleri ile ilişkilendirilebilecek sır dizileri 1996 yılında Türk izleyicisiyle buluşmuştur (Akkaya, 2015: 42). İlk olarak STV’de yayınlanan *Sır Kapısı* adlı dizi Hristiyan misyonerlerin hazırladığı *Miracles and the Other Wonders* isimli yabancı bir programdan isim hakkı alınarak yayınlanmıştır (URL 1, 2019). STV’de *Sırlar Dünyası*, *Büyük Buluşma*, *Beşinci Boyut*, Kanal 7’de *Kalp Gözü*, Show TV’de *Gizli Dünyalar*, Star TV’de *Cüneyt Arkın’la Yaşanmış Hikâyeler*, ATV’de *Aşkın Mucizeleri* ve Flash TV’de *Sırlar Âlemi* isimli sır dizileri farklı dönemlerde yayınlanmıştır (Yiğit, 2011: 213). Yayınlandığı dönemlere bakıldığında bu dizilerin izlenme oranlarının önemli bir seviyede olduğu görülmektedir (Furat, 2008: 305). Bu tür dizilerin 2007 yılından itibaren yayından kaldırılmasına rağmen özellikle yayınlandıkları dönemde televizyon izleyicisi olmuş her yaşta insanın büyük bir bölümünü etkilemiş olduğu muhtemeldir. Diğer taraftan video paylaşım platformlarında ya da televizyon kanallarının internet sitelerinde bu dizilerin on binleri hatta yüzbinleri aşan sayıda izlenme sayısına ulaştığı da görülmektedir ve bu sayılar her geçen gün artmaktadır.

Yayınlandığı dönem içerisinde izleyicilerde oluşturduğu etkileri, kamuoyunda sıkça tartışılan sır dizileri RTÜK tarafından da incelenmeye alınmıştır. RTÜK’ün Diyanet İşleri Başkanlığı’ndan konuyla ilgili görüş isteğine verilen cevap, dizilerin toplumda oluşturduğu etkiye ışık tutmaktadır. Diyanet’in cevabında, “*sır dizilerinin bir kısmının değerlerimizi ön plana çıkarıcı ve doğruya yönlendirici nitelikte faydalı yayınlar olduğu belirtilmekle birlikte, bazı yapımlarda akıl ve mantık dışılık, yanlış kader anlayışı, kolaycılık, ilahi adaletle bağdaşmayan suç ve ceza dengesizliği görüldüğü, bunların da izleyicilerin dinimizi yanlış anlamasına ve algılamasına sebep olabileceğine dikkat çekilmiştir.*” (URL 2, 2019).

Sır dizileri, sadece kamuoyu tarafından değil ayrıca araştırmacılar tarafından da ele alınmıştır fakat ilgili literatür incelendiğinde sır dizileri ile ilgili çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Akkaya (2015: 39) tarafından hazırlanan ve yazarın doktora tezinden üretilen “*Din Sosyolojisi Perspektifinden Sır Dizileri*” adlı makalede sır dizilerinde “*görünen ve gizli mesajlarının muhataplarına hangi yollarla nasıl iletildiğini ortaya koymak hedeflenmiştir.*” Yazarın çalışmasında sır dizilerini, teodise¹ kavramına atıf yaparak din sosyolojisinin bakış açısıyla ele alın-

¹ Teodise, “*kötülük olgusu karşısında Tanrının adaletini ve haklılığını savunmak*” (Çelik, 2007: 38) anlamına gelmektedir. Teodise, kötülük olgusunu Tanrıya dayalı bir hikmetle ve adaletle uzlaştırarak bu durumu anlamlandırmayı ve açıklamayı içermektedir. Böylece insanlar başlarına gelen olumsuz durumları anlamlı hale getirmiş olmaktadır. Karşılaşılan adaletsizliklere ve güçlüklerle din ile cevap verilmekte ve bir mücadele gücü kazanılmaktadır. Ayrıca teodiselerde, bu dünyanın geçiciliğine vurgu yapılarak öteki dünyada insanların mükkâfatlarını alacakları belirtilerek dünya anlamlı, yaşanabilir ve kabul edilebilir bir yere dönüşmektedir (Kurt,2017: 379). Teodise kavramı, özellikle din felsefesinin ilgi alanına girmekle birlikte, Weber’in de etkisiyle din sosyolojisinde de üzerinde durulan bir kavramdır.

diği görülmektedir. Yine Akkaya'ya (2016: 252) ait başka bir çalışmada ise “*sır dizilerinde kadının nasıl konumlandırıldığı*” gibi konulara değinilmiştir. Arslan (2016) da çalışmasında sır dizilerine din ve popüler kültür çerçevesinde değinmiştir. Furat (2008) ise, sır dizilerini “*din eğitimi ve televizyonun insanlar üzerindeki etkileri*” açısından ele almıştır. Sır dizileri ile ilgili bir başka çalışma Yiğit (2011) tarafından hazırlanmıştır ve bu çalışmada Türk modernleşmesi ekseninde yazar tarafından *fantastik diziler* olarak isimlendirilen dini içerikli programlar arasındaki ilişki irdelenmiştir. Yine sır dizilerinin izlenme nedenlerini araştıran ve Koçak vd. (2006) tarafından hazırlanan başka bir çalışma da bulunmaktadır.

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Literatür taramasında da görüldüğü gibi yapılan çalışmalarda sır dizileri daha çok din eksenli bir bakış açısıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Bu bakış açısı sır dizilerinin dini içerikli televizyon programları olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Fakat sır dizilerinin sadece din, din eğitimi, modernleşme-din ilişkisi ve teodise kavramı üzerinden değerlendirilmesinin yanında sosyo-psikolojik bir bakış açısıyla ele alınmasının da faydalı olacağı düşünülmektedir.

Hazırlanan çalışma, Türkiye’de adil dünya inancının oluşmasına ve/veya pekişmesine zemin oluşturan kaynaklardan biri olduğu düşünülen ve “sır dizileri” olarak adlandırılan televizyon programlarında yer alan içerikleri konu edinmektedir. Çalışmanın amacı, sır dizilerinde yer alan içeriklerin barındırdığı adil dünya inancının izlerini ortaya çıkarabilmektir. Hazırlanan bu çalışma, sır dizilerini adil dünya inancı kavramı ekseninde ele almış olması ve literatüre bir katkı sağlaması açısından önem taşımaktadır.

Yöntem

Çalışmada “*sözel, yazılı veya diğer materyallerin içerdiği mesajı, anlam ve/veya dilbilgisi açısından nesnel ve sistematik olarak sınıflandırma, sayılara dönüştürme ve çıkarımda bulunma yoluyla sosyal gerçeği araştıran bilimsel bir yaklaşım*” (Tavşancıl ve Aslan, 2001: 22) olan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem sayesinde araştırmanın nicel verilerine ulaşılmıştır. Bulgular bölümünde çalışmaya konu olan dizi bölümlerinde yer alan *mağdur* ve *zalim* karakterlerin özellikleri ve başlarından geçen olaylar tablolar halinde sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmada içerik analizine tabi tutulan sır dizileri Kanal 7’nin de bağlı olduğu ve sahipliğini Hayat Görsel Yayıncılık A.Ş.’nin yaptığı izle7.com (URL 3, 2009) adlı internet sitesinde yer alan ve farklı tarihlerde Kanal 7 televizyonunda yayınlanmış olan *Kalp Gözü* dizisinin bölümlerinden seçilmiştir. İnternet sitesinde yer alan toplam 257 bölümden tesadüfi örnekleme yöntemi ile (her sayfasında 32 dizi bulunan ve 8 sayfada yayınlanan dizi bölümlerinden 7. ve 17. bölümler seçilerek) 16 bölüm çalışmaya dâhil edilmiştir.

Bulgular

Çalışmada örneklem grubuna dâhil edilen bölümlerin farklı sürelerde yayınlandığı görülmektedir. Bölümlerin isimleri ve süreleri Tablo 1’ de verildiği şekildedir.

Tablo 1:

Bölüm İsimleri ve Süreleri

Bölüm adı	Süre	Bölüm adı	Süre
İyi Günde Kötü Günde	31:46	Yadigâr	41:17
Korku	36:10	Karanlık Oda	34:19
Bedel	28:35	Altınlar	46:23
Uçurum	33:06	Sudan Bile Hafif	30:21
Kitap	19:38	Kumarbaz	41:54
İhtiras	45:59	Hüsran	41:23
Dönüş	15:46	Dede	18:07
Bekleyen	28:22	Bir Işık Bir Hayat	22:04

Tablo 1’de görüldüğü gibi dizi bölümlerinin süreleri 15:46 ile 46:23 arasında değişmektedir. Bölüm isimlerinin büyük bir bölümü (n=12) *uçurum*, *bedel*, *hüsran* gibi tek kelimedenden oluşmaktadır.

Çalışmada yapılan içerik analizleri sonucunda, dizilerde yer alan karakterlerin “*mağdur*” (zarara uğrayan/ hakkı yenilen/ şiddet gören/ yakınlarına zarar verilen/ başkalarına iyilik yapmak için kendisi zarar gören vb.) ve “*zalim*” (haksızlık yapan, zarar veren, ahlaka uygun davranmayan vb.) şeklinde sunulduğu görülmüştür. Ayrıca bölümlerde, bu karakterlerin eşi, çocuğu, kayınpederi, kayınvalidesi, arkadaşı, komşusu vb. rolünde yer alan ve yaşanan olaylardan dolayı olarak etkilenen karakterler bulunmaktadır. Bazı bölümlerde ise tam anlamıyla “*mağdur*” veya “*zalim*” olarak nitelenebilecek karakterlerin olmadığı görülmektedir.

Mağdur karakterlere ait yaş, cinsiyet, ekonomik durum verileri ile mağdurun başına gelen olaylardan etkilenen diğer karakterlerinin kimler olduğu, mağdurun başına gelen olay ve mağduriyetin ardından mağdurun durumuna ilişkin bilgiler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2:

Mağdur Karakterlere İlişkin Veriler

Bölüm adı	Mağdur karakter	Mağdurun yaşı	Mağdurun cinsiyeti	Mağdurun ekonomik durumu	Mağdurun durumundan etkilenen karakterler	Mağdurun başına gelen olay	Mağduriyetin ardından mağdurun durumu
İyi Günde Kötü Günde	Nihal: Kocasını engelli olan temizlik işçisi kadın	30-35	Kadın	Fakir	Kayınvalide, Koca, Çocuk	İftiraya uğruyor ve tecavüzdən son anda kurtuluyor	Engelli kocasını iyileşiyor. Mutlu bir hayat yaşıyor.
Korku	Meryem: Kocasını cinayete kurban giden köylü kadın.	30-35	Kadın	Fakir	Eş, Çocuk, Kayınpeder	Kocasını öldürülüyor ve malları elinden alınmak isteniyor.	Kocasını ölüyor fakat mallarına geri kavuşuyor.
Bedel	Sabri: İş insanı	60-65	Erkek	Zengin	Eş, Çocuk, Damat	Damatı öldürülüyor.	Damatı öldürülüyor ama ailesiyle korkusuz ve mutlu bir hayat sürüyor.
Uçurum	Bölümde mağdur olarak değerlendirilebilecek bir karakter bulunmamaktadır.						
Kıtap	Bölümde mağdur olarak değerlendirilebilecek bir karakter bulunmamaktadır.						
İhtiras	Firuze: Ölmek üzere olan yardımsever kadın.	60-65	Kadın	Zengin	-	Malları elinden alınmak ve öldürülmek isteniyor.	Hastalığından dolayı ölüyor.
Dönüş	Neşe: Kocasından şiddet gören ev kadını anne.	30-35	Kadın	Fakir	Abi, Çocuk, Anne	Kocasından şiddet görüyor ve haksızlığa uğruyor.	Koca şiddetinden kurtuluyor. Çocuğuyla mutlu bir hayat sürüyor.
Bekleyen	Dudu: Oğlu şehit olduktan sonra akıl sağlığını yitiren köylü kadın.	60-65	Kadın	Orta	-	Görümcesi tarafından sürekli eziyete maruz kalıyor ve malları elinden alınmak isteniyor.	Zulümden kurtuluyor ve geçirdiği trafik kazasından sonra akıl sağlığı düzeliyor.
Yadigâr	Şeref: Hayvan sever marangoz.	60-65	Erkek	Orta	-	Ortağının oğlunun saldırılarına maruz kalıyor.	Kalp krizi geçirerek ölüyor.
Karanlık Oda	Cemile: Zihinsel engelli bir oğlu olan yardımsever anne.	60-65	Kadın	Zengin	Çocuk	Malları elinden alınmak ve öldürülmek isteniyor.	Oğlu ile yaşamaya devam ediyor.

Bölüm adı	Mağdur karakter	Mağdurun yaşı	Mağdurun cinsiyeti	Mağdurun ekonomik durumu	Mağdurun durumundan etkilenen karakterler	Mağdurun başına gelen olay	Mağduriyetin ardından mağdurun durumu
Altınlar	Songül: Eşinin ailesi ile birlikte yaşayan anne.	30-35	Kadın	Fakir	Çocuk, Koca, Kayınvalide	Görümcesinin çaldığı altınları çalmakla suçlanıyor. Kocasından boşanıyor.	Kocasıyla barışıyor ve mutlu bir yaşantı sürüyor.
Sudan Bile Hafif	Ömer: Zekâ geriliği olan çoban.	18-20	Erkek	Fakir	Anne, Süt-kardeş (Gül-beyaz)	Gülbeyaz'ın öldürüldüğüne şahit olduğu için işkence görüyor ve öldürülmek isteniyor.	Annesiyle mutlu bir şekilde yaşamaya devam ediyor.
	Gülbeyaz: Yardımsever köylü kızı	8-20	Kadın	Fakir	-	Öcavüz edilmek isteniyor.	Silahla vurularak öldürülüyor.
Kumarbaz	Nevzat'ın dayısı: Yalnız yaşayan engelli.	65-70	Erkek	Zengin	Eş ve Oğul	Malları elinden alınmak ve öldürülmek isteniyor.	Silahla vurularak öldürülüyor.
Hüsran	Halime: Engelli yaşlı.	65-70	Kadın	Orta	Oğul, Gelin, Torun	Hırsızlığa şahit olduğu için öldürülüyor.	Silahla vurularak öldürülüyor.
Dede	Mehmet: Yalnız yaşayan emekli.	65-70	Erkek	Orta	-	Torunu tarafından darp ediliyor.	Torunu hatasını anladıktan sonra onunla beraber yaşamaya başlıyor.
Bir Işık Bir Hayat	Ümit: Yardımsever ve kalp hastası doktor.	30-35	Erkek	Orta	-	Kendisinden yardım isteyen yaşlı adamın torununu ameliyat ediyor.	Hastalığı nedeniyle ölmek üzereyken bir rüya görüyor ve yaşaya devam ediyor.

Tablo 2'de görüldüğü gibi bölümlerde 9 kadın ve 6 erkek karakter mağdur rolünde yer almaktadır. Mağdur rolündeki karakterlerin yaş aralıkları farklı olsa da, bölümlerde çoğunlukla 60 yaş üstü karakterlerin yer aldığı görülmektedir. Mağdurların 6'sının ekonomik seviyelerinin düşük, 4'ünün yüksek ve 4'ünün de orta seviyede olduğu görülmektedir.

Dizi bölümlerinde, genellikle bir karakterin (*Sudan Bile Hafif* adlı bölümde haksızlığa uğrayan iki ana karakterin olduğu görülmektedir.) doğrudan, mağdurun yakını olan karakterlerin ise dolaylı olarak zalim karakterlerin yaptıkları eylemlerden etkilendiği görülmektedir. Örneğin *Kumarbaz* adlı bölümde Nevzat karakterinin asıl zarar verdiği kişi dayısı iken, Nevzat'ın yaptığı kötülüklerden ve sorumsuz-

luklardan karısının ve oğlunun da dolayı olarak etkilendiği görülmektedir. Bazı bölümlerde ise (*Uçurum ve Kitap*) mağdur olarak tanımlanabilecek bir karakterin olmadığı görülmektedir. Bu bölümlerin kurgusu, zalim karakterin başına gelen olaylar üzerinden aktarılmaktadır. Fakat yine bu bölümlerde de zalim karakterin yaptıklarından dolayı olarak etkilenen insanlar bulunmaktadır. Örneğin *Kitap* adlı bölümde hırsızlık yapan Salih'in annesi oğlunun durumuna üzülmekte ve endişelenmektedir.

Mağdurların uğradığı haksızlıklara/zararlara bakıldığında genel olarak iftiraya uğrama, kendisinin ya da bir yakının öldürülmesi, mallarının elinden alınması, cinsel saldırıya uğrama gibi eylemler olduğu görülmektedir. Bölümlerde haksızlığa uğrayan bazı mağdurların belirli bir süreden sonra mallarını geri aldığı, sağlığına kavuştuğu, sevdikleri ile mutlu bir hayat yaşadığı vb. görülmektedir. Bazı bölümlerde ise mağdur olan karakterler, zalim karakterler tarafından öldürülmektedir. Bu bölümlerde olaylar zalim karakterin sonu üzerinden ele alınmakta ve mağdur karakterin başına gelenler sorgulanmamaktadır.

Örneklem grubunda yer alan bölümlerde zalim olarak tanımlanan karakterlere ait yaş, cinsiyet, ekonomik durum ve genel bilgiler ile bölümlerde zalim karakterlerin yaptığı davranışlar ve bunun sonucunda zalimin başına gelen olaylar Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3:
Zalim Karakterlere İlişkin Veriler

Bölüm adı	Zalim karakter	Karakterin yaşı	Karakterin cinsiyeti	Karakterin ekonomik durumu	Karakterin yaptığı eylem	Karakterin başına gelen olay
	Cezmi: İşsiz, sorumsuz Mualla'nın oğlu.	25-30	Erkek	Fakir	Cinayet (Annesinin Nihal'e yaptığı kötülüklerle ortak olma. Nedim'i öldürme).	Hapse düşüyor.
İyi Günde Kötü Günde	Mualla: Cezmi'nin "kötü" karaktere sahip annesi.	55-60	Kadın	Fakir	Tecavüze yardım ve iftira (Para karşılığında Nihal'in tecavüze uğramasına yardım etme ve iftira).	Hapse düşüyor.
	Nedim: Nihal'i elde etmek isteyen tefeci.	45 – 50	Erkek	Zengin	Tecavüz girişimi (Nihal'e tecavüze kalkışma).	Cezmi tarafından öldürülüyor.
Korku	Rıfat: Köyün ağası.	60-65	Erkek	Zengin	Gasp ve suçta göz yumma (Meryem'in kocası Turan'ın mallarını gasp etme. Öldürülmesine göz yumma).	Oğulları hapse düşüyor ve büyük pişmanlık yaşıyor

	Necmi ve Seyit: Ağanın oğulları.	25-30	Erkek	Zengin	Cinayet (Turan'ı öldürme).	Hapse düşüyorlar.
Bedel	Rasim: Kardeşinin ölümünden Sabri'yi sorumlu tutan işadamı.	60-65	Erkek	Zengin	Cinayete azmettirme (Sabri'nin damadını öldürme).	Kendi adamı tarafından öldürülüyor.
Uçurum	Vedat: Sekreterine âşık olan ve karısından boşanan iş insanı.	55-60	Erkek	Zengin	Karısını aldatma.	Oğlu kazada ölüyor. Boşanıyor. Bütün mal varlığını kaybediyor.
	Eda: Vedat'ın evlendiği sekreter.	25-30	Kadın	Fakir	Yalan söyleme ve sahtekârlık yapma.	Belirsiz.
	Tekin: Eda'nın abisi.	30-35	Erkek	Fakir	Yalan söyleme ve sahtekârlık yapma.	Belirsiz.
Kitap	Salih: Camiden Kuran-ı Kerim çalan hırsız.	25-30	Erkek	Fakir	Hırsızlık.	Hırsızlıktan sonra vücudunda yaralar çıkıyor. Pişman oluyor. Yaraları iyileşiyor.
Bölüm adı	Zalim karakter	Karakterin yaşı	Karakterin cinsiyeti	Karakterin ekonomik durumu	Karakterin yaptığı eylem	Karakterin başına gelen olay
İhtiras	Şerife: Hırslarına kapılarak çalıştığı evin sahibinin mallarını almaya çalışan temizlikçi.	30-35	Kadın	Fakir	Dolandırıcılık ve cinayete teşebbüs.	Önce kocası sonra oğlu ölüyor. Mallar eline geçirdikten sonra bir sokak çocuğu tarafından öldürülüyor.
Dönüş	Celal: İşsiz ve sorumsuz koca.	35-40	Erkek	Fakir	Karısına şiddet uygulama ve uyuşturucu kullanma.	Uyuşturucu kullandıktan sonra kız kardeşini ağır yaralayıp hapse düşüyor.
Bekleyen	Asiye: Duda'nın görümcesi.	55-60	Kadın	Fakir	Psikolojik şiddet uygulama ve dolandırıcılık.	İşbirlikçisi olan sevgilisi ile birlikte kaza geçiriyor ve ikisi de ölüyor.
Yadigâr	Yüksel: Cinayetten dolayı hapis-haneden yeni çıkan erkek.	30-35	Erkek	Fakir	Babaya saygısızlık ve dolandırıcılık girişimi.	Şeref'in uyarılarından ve ölümünden etkilenerek pişman oluyor.
Karanlık Oda	Zafer: İşsiz, sorumsuz genç.	30-35	Erkek	Fakir	Hırsızlığa teşebbüs (Cemile'nin paralarını çalması planlama).	Zihinsel engelli çocuk tarafından boğularak öldürülüyor.
Altınlar	Vildan: Erkek arkadaşından hamile kalan görümce.	30-35	Kadın	Fakir	İftira (Annesinin altınlarını aldığı halde suçlu Songül'ün üstüne atma).	Her şeyini kaybediyor ve sonradan evlendiği sevgilisi tarafından terkediliyor.

Sudan	Cemal: Hırslı ve zalim ağa.	60-65	Erkek	Zengin	Şiddet uygulama.	Oğlu ölüyor ve büyük bir pişmanlık yaşıyor.
Bile Hafif	Savaş: Ağanın sorumsuz oğlu.	25-30	Erkek	Zengin	Tecavüze kalkışma ve cinayet.	Sığ bir sudan geçerken esrarengiz bir şekilde boğularak ölüyor.
Kumarbaz	Nevzat: Kumarbaz işadamı.	40-45	Erkek	Zengin	Kumar oynama ve hırsızlık.	Mafyanın zorlaması ile intihar ediyor.
Hüsrân	Cevriye: Erkek arkadaşından sürekli şiddet gören bir kız çocuk annesi.	40-45	Kadın	Fakir	Yalan, dolandırıcılık ve cinayet.	Altınları çaldıktan sonra erkek arkadaşı ve kızı tarafından terk ediliyor. Hapishanede intihar ediyor.
Dede	Tuncay: Sorumsuz ve kumarbaz torun	25-30	Erkek	Fakir	Darp, saygısızlık, kumar oynama.	Dedesinin borcunu ödemesinden sonra pişmanlık duyuyor.
Bir Işık Bir Hayat	Bölümde zalim olarak değerlendirilebilecek bir karakter bulunmamaktadır.					

Bölüm içeriklerinde “zalim” olarak tanımlanabilecek karakterlerin sayısı, 11 bölümde 1, 2 bölümde 2 ve 2 bölümde 3 tanedir. *Bir Işık Bir Hayat* adlı bölümde ise zalim olarak nitelenebilecek bir karakter bulunmamaktadır. Bölümlerde 6 kadın, 15 erkek zalim karakter bulunduğu görülmektedir. Zalim karakterlerin genel olarak orta yaşlarda olduğu görülmektedir. Bölümlerde, 13 karakter düşük, 8 karakter ise yüksek ekonomik seviyeye sahiptir. Zalim karakterlerin cinayet, cinayete azmettirme, iftira atma, yalan söyleme, darp etme, hırsızlık yapma, dolandırıcılık gibi eylemlerle mağdurlara zarar verdiği ve alkol/uyuşturucu kullanma, kumar oynama gibi “kötü” alışkanlıkları olduğu görülmektedir. Bölümlerde zalim karakterlerin yaptıkları *kötülüğün* ardından, kendilerinin ya da yakınlarının hapse düştüğü, kendisinin veya bir yakınının öldüğü, intihar ettiği, mal varlığını kaybettiği, sevdikleri tarafından terkedildiği veya büyük bir pişmanlık yaşadığı görülmektedir.

Bölüm içeriklerinde genel olarak sırlı ya da esrarengiz olayların sınırlı olduğu görülmektedir. Sadece 4 bölümde sırlı, esrarengiz olaylarla karşılaşmaktadır. *Sudan Bile Hafif* adlı bölümde cinayet işleyen Savaş, başka bir cinayet işlemek üzere sığ bir su birikintisinden geçerken *anlaşlamayacak* bir şekilde boğulurken, *Kitap* adlı bölümde camiden bir Kuran-ı Kerim çalan Salih’in vücudunda doktorların da açıklayamadığı yaralar çıkmaktadır. *Bir Işık Bir Hayat* adlı bölümde ise yardımsever doktor, çaresi olmayan bir hastalıktan dolayı ölmek üzereyken, yardım ettiği çocuğu rüyasında gördükten sonra iyileşmektedir. Yine *Bekleyen* adlı bölümde akıl sağlığı yerinde olmayan Dudu, kaza geçirdikten sonra şehit oğlunu (rüyasında veya gerçekten) gördükten sonra akıl sağlığına kavuşmaktadır. Diğer bölümlere bakıldığında karakterlerin başına gelen “ibretlik” olayların aslında alışla gelmiş olaylar olduğu görülmektedir. Örneğin *Kumarbaz* adlı bölümde kumar oynayan Nevzat, servetini kaybetmiş, borca girmiş, karısı tarafından terkedilmiş ve

mafyanın zorlaması ile intihar etmiştir. Yine bazı bölümlerde cinayet işleyen karakterlerin hapse düştüğü görülmektedir.

Dizinin çoğu bölümünde, zalim olarak görülen karakterler, bir kazada ölmekte ya da birileri tarafından öldürülmekte, adli süreçlerden sonra hapse düşmekte veya sevdiklerini ya da mal varlıklarını kaybettikleri için pişmanlık duymaktadırlar. Yani zalim karakterlerin yaptıkları davranışların cezaları yaşam süreci içerisinde verilmektedir. Bazı zalim karakterler ise, mağdur karakterin sabırlı ve iyi niyetli yaklaşımı sayesinde yaptıkları kötülüklerden pişman olmakta ve “iyi” davranışlara yönelmektedirler. Örneğin *Dede* adlı bölümde, zalim karakter olan torun, dedesinin kendisinin borçlarını ödemesinin ardından yaptığı kötü davranışlarından pişman olmuş ve bütün kötü alışkanlıklarını bırakmıştır. Yine *Yadigâr* adlı bölümde de benzer bir durum görülmektedir.

Bölümler incelendiğinde karakterlerin başlarından geçen olayların onların kişilik özellikleri ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Bunun yanında bazı bölümlerde başlangıçta “iyi” olan karakterlerin, cinsel hazlara ve zenginlik arzusuna kapılarak “kötü” davranışlar yapmasına da vurgu yapılmaktadır. Örneğin *Uçurum* adlı bölümde mutlu bir aile yaşantısı olan Vedat sekreterine âşık olduktan sonra karısıyla boşanmakta ve en sonunda mutsuz olmaktadır. Yine *İhtiras* adlı bölümde başlangıçta kanaatkâr ve mutlu bir kadın olan Şerife, mal hırsına kapılarak kötü bir karaktere bürünmektedir.

Çalışmada örnekleme dâhil olan bölümlerin taşıdıkları dini içerikler de analiz edilmeye çalışılmış ve bulgular Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo:4

Bölüm İçeriklerinde Yer Alan Dini Semboller ve Ritüeller

Bölüm adı	Dini semboller	Dini ritüeller
İyi Günde Kötü Günde	Geleneksel başörtüsü	Bulunmuyor
Korku	Geleneksel başörtüsü	Bulunmuyor
Bedel	Geleneksel başörtüsü	Bulunmuyor
Uçurum	Bulunmuyor	Bulunmuyor
Kitap	Türban/Cami/Kuran-Kerim	Bulunmuyor
İhtiras	Bulunmuyor	Bulunmuyor
Dönüş	Geleneksel başörtüsü	Bulunmuyor
Bekleyen	Geleneksel başörtüsü	Bulunmuyor

Yadigâr	Namaz takkesi	Bulunmuyor
Karanlık Oda	Bulunmuyor	Bulunmuyor
Altınlar	Geleneksel başörtüsü	Bulunmuyor
Sudan Bile Hafif	Geleneksel başörtüsü	Bulunmuyor
Kumarbaz	Bulunmuyor	Bulunmuyor
Hüsran	Türban	Bulunmuyor
Dede	Namaz takkesi/seccade	Namaz
Bir Işık Bir Hayat	Bulunmuyor	Bulunmuyor

Yapılan içerik analizleri sonucunda dizinin *Dede* adlı bölümünde 12 saniye süren (12:25–12:42) bir kısmında, bölümün ana karakteri, başında namaz takkesi ile seccade üzerinde namaz kılarak görülmektedir. *Dede* adlı bölüm dışında herhangi bir bölümde dini ritüele rastlanılmamıştır. Bununla beraber bölümlerin içeriğinde yer alan dini sembollerin de yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. 5 bölümde hiçbir dini sembole rastlanılmazken, *Kitap* adlı bölümde türban, cami ve Kuran-Kerim, *Yadigâr* ve *Dede* bölümlerinde namaz takkesi yine *Hüsran* adlı bölümde türban sembolleri bulunduğu görülmektedir. 7 bölümde ise geleneksel başörtüsü² sembolü bulunmaktadır.

Sonuç

Türkiye’de 1996-2007 yılları arasında farklı televizyon kanallarında yüksek reyting oranlarına ulaşan ve sır dizileri olarak adlandırılan televizyon programları genellikle dini içeriğe sahip programlar olarak kabul edilmektedir (Arslan, 2010; Akkaya, 2015; Yiğit, 2011; Furat, 2008). Yapılan bu çalışmada her ne kadar dizi bölümlerinin içeriğinde İslam dinine yönelik vurguların bulunduğu inkâr edilemese de içeriklerin tamamen dini referanslara göre belirlenmediği görülmüştür. İçeriklerde yer alan mağdur ya da zalim karakterlerin başından geçen olaylara ve kullanılan semboller ile eylemlere bakıldığında, içeriklerin yoğun bir din ya da dindarlık vurgusuna sahip olmadığı görülmektedir. Bulgular bölümünde (bkz. Tablo 4) de görüldüğü gibi, örneklem grubunda yer alan bölümlerden sadece birinde namaz ritüeli bulunmaktadır. Yine namaz takkesi, türban, cami gibi dini sembollere de çok az yer verilmiştir. Diğer taraftan bölümlerde kullanılan başörtüsü sembolünün de dini bir vurgusunun olmadığı görülmüştür. *Bekleyen* adlı bölümde yer alan mağdur ve zalim karakterlerin ikisinin de başörtülü olması yine *İyi Günde Kötü Günde* adlı

² Geleneksel başörtüsü, Anadolu’da yaygın olarak kullanılmakta ve geleneksel örtünmeyi temsil etmektedir. Dizinin ilgili bölümleri de ya köyde ya da gecekondu mahallesi gibi yaşam alanlarında yaşayan insanları konu edindiğinden bu bölümlerde kadın karakterlerin örtünme biçimleri geleneksel başörtüsü kavramı kullanılarak ifade edilmeye çalışılmıştır. Türban ve başörtüsü ile ilgili yapılan tartışmalar ve ayrıntılı bilgi için bkz. Göle, N. (2001). *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*. Metis. İstanbul.

bölümde zalim karakterindeki kadının başörtülü olması bu durumu örneklendirmektedir. Ayrıca, bölümlerde yer alan kadın mağdur karakterlerin de birçoğu türban ya da başörtüsü kullanmamaktadır. Bu durum temel olarak dizinin din ya da dindarlık anlayışından hareket etmediğini, dizinin daha çok adil dünya inancı üzerine kurgulandığını göstermektedir. Bununla beraber çalışmanın örneklem grubunu oluşturan bölümlerde açık bir şekilde görülmeyen dini içeriğin, alt metinler ve dini motifler üzerinden oluşturulduğu söylenebilir. Başlangıçta Kanal 7 ve STV gibi *dini içerikli yayın yapan televizyon kanalları* olarak bilinen yayın organlarında yayınlanan bu dizilerin insanlar tarafından din ile ilişkilendirilmiş olunması muhtemeldir. Yine bölümlerde kullanılan dramatik müzikler, ağlayan kadınlar, hüzünlü yaşlılar gibi karakterlerin de dizinin din ile ilişkilendirilmesine neden olduğu söylenebilir. Ayrıca birkaç bölümde yer alan esrarengiz ve sırlı olayların, diğer bölümlerde böyle bir içerik bulunmasa bile bütün programlara ilişkin bir çağrışım oluşturduğu düşünülebilir.

Yapılan çalışmada örneklem grubuna dâhil edilen bölümlerde dini ritüeller ve sembollerin kullanımının az olmasının yanında bölümlerin çok azında sırlı/ esrarengiz olayların olduğu görülmektedir. Örneklem grubunun büyük bir bölümünde neden-sonuç ilişkisi içinde değerlendirilebilecek olaylara rastlanılmıştır. Bölüm senaryolarında geçen, uyuşturucu kullanan birinin farklı suçlara bulaşması ya da kumar oynayan bir insanın servetini kaybetmesi gibi, cinayet işleyen birinin de hapse düşmesi “normal” kabul edilebilecek durumlar olarak değerlendirilmektedir. Yine dikkatsiz bir şekilde araç kullanan birinin kaza yapması (*Bekleyen*), tedavi gören birinin sağlığına kavuşması (*İyi Günde Kötü Günde*) gibi olaylar neden-sonuç ilişkisi içinde kolaylıkla açıklanabilmektedir.

Araştırmaya dâhil edilen bölümlerde dikkat çeken bir diğer nokta da, bölümlerde zalim karakterlerin başına gelen “ibretlik” olayların nedenlerine vurgu yapılırken mağdurların başına “neden” bu tür olayların geldiğinin açıklanmaması veya sorgulanmamasıdır. Örneğin *Sudan Bile Hafif* adlı bölümde bir suçu olmayan Gülbeyaz’ın ve yine *Bedel* adlı bölümde Sabri’nin damadının öldürülmesinin “haklı” bir gerekçesi açıklanmamış (ya da seyircinin kararına bırakılmış³), bu insanların başına gelen olaylar ana karakterlerin çektikleri acıların kaynağı olarak gösterilmiştir. Zaten bölümler, insanların uğradığı haksızlıklardan ziyade onlara bu haksızlıkları yapan ve/veya çektikleri acılara rağmen kötülük yapmayan insanların başına gelen olaylar üzerinden kurgulanmıştır. İşte bu durum dizi izleyicilerinde adil dünya inancının oluşmasına zemin hazırlamakta ve/veya var olan inancı pekiştirmektedir. Bununla birlikte, dizinin alt metinlerinde, mağdur insanların bir suçunun

³ *Sudan Bile Hafif* adlı bölümde Gülbeyaz adlı genç kız ormanda tek başına “tedbirsiz” bir şekilde dolaşırken Savaş tarafından taciz edilmiş ve direnince öldürülmüştür. Yine *Bedel* adlı bölümde Sabri’nin damadı da tedbir alınmadığı için öldürülmüştür. Hatırlanacağı gibi adil dünya inancında sadece “kötü” davranışların sonucunda değil, hatalı davranışların sonucunda da olumsuz durumlarla karşılaşılacağına dair bir inanç bulunmaktadır.

olmamasına rağmen olumsuz bir durumla karşılaşmaları İslam dininde yer alan “imtihan edilme” durumuyla da ilişkilendirilerek açıklanabilir.

Bölüm içeriklerine sızmış olan adil dünya inancı kendisini zalim karakterlerin cezalandırılma şeklinde ve/veya zalim karakteri cezalandıran güçte de göstermektedir. Bölümlerde yer alan zalim karakterler, mağdurlar ya da mağdur yakınları tarafından değil (*Karanlık Oda* bölümünde mağdurun zihinsel engelli oğlu bilinçsiz bir şekilde zalim karakteri boğarak öldürmüştür), “doğal” olarak işleyen dünya düzeni tarafından cezalandırılmaktadır. Bu durum da yine dizinin adil dünya inancının izlerini taşıdığını göstermektedir.

Adil dünya inancında yer alan *iyilik yapanın iyilik bulacağı* düşüncesi bölümlerde sıkça yer almaktadır. Bölümlerde iyilik yapan karakterler amansız bir hastalığın elinden kurtulabildiği gibi, sabır gösteren ve iyilik yapan karakterler de başlarına daha kötü şeylerin gelmesinden kurtulabilmekte ve sonunda mutlu olabilmektedir. Zalim karakterleri kimin cezalandırdığı noktasındaki belirsizlik, mağdurların ödüllendirilmesinde de görülmektedir. İyilik yapan ya da mağdur olan karakterler yine “doğal” olarak işleyen dünya düzeni tarafından ödüllendirilmekte ve/veya kötülüklerden korunmaktadır.

Sonuç olarak insanların yaşadıkları dünyayı güvenli ve kestirilebilir bir yer olarak görme ihtiyacından kaynaklandığı savunulan ve “*hak edenin hak ettiğini alacağı*” ön kabulüne dayanan adil dünya inancının, dizinin ele alınan bölümlerinde sıkça vurgulandığı görülmektedir. Dizide sadece zalim karakterlerin değil, iyilik yapan veya kötülüğe kötülükle cevap vermeyen karakterlerin de yaptıklarının karşılığını aldığı görülmektedir. Dizide dini sembol ve ritüel kullanımı yerine bölüm içeriklerinde yer alan alt metinler ve kullanılan motifler aracılığıyla dini bir etki oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Buradan hareketle sır dizilerinin, dini motifler ve din içerikli alt metinler yolu ile insanlarda hâlihazırda var olan güven ve beklenti ihtiyaçlarına odaklanarak, gündelik yaşam içerisinde adil dünya inancının yerleşmesine ve/veya pekişmesine kaynak oluşturduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Akkaya, Ü. H. (2015). Din sosyolojisi perspektifinden sır dizileri. *ERUIFD*, (2), 39-61.
- Akkaya, Ü. H. (2016). Sır dizilerinde kadın. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (10), 247-270.
- Aronson, E., Wilson, T. D. & Akert, R. M. (2012). *Sosyal psikoloji*. (çev. Okhan Gündüz), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Arslan, M. (2010). Seküler toplumlarda kutsal arayışları: geç modern dönemde büyü-din ilişkisinin sosyolojik analizi. *İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 195-210.

- Arslan, M. (2016). Kitle İletişim Araçları, Medya ve Din İlişkisi Üzerine. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 5-26.
- Benson, D. E. & Ritter, C. (1990). Belief in a just world, job loss, and depression. *Sociological Focus*, 23(1), 49-63.
- Correia, I. & Dalbert, C. (2008). School bullying: Belief in a personal just world of bullies, victims, and defenders. *European Psychologist*, 13(4), 248-254.
- Çelik, C. (2007). Teodisenin Sosyolojisi: Toplumsal Süreçlerle İlişkisi İçinde Teodise Konusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım. *Bilimname*, XIII, 2007/2, 37-66.
- Dalbert, C. (1998). Belief in a just world, well-being, and coping with an unjust fate. In *Responses to victimizations and belief in a just world*. Springer, Boston, MA. 87-105.
- Dik, T. (2010). Belief in just world in proverbs [Atasözlerinde adil dünya inancı]. *Millî Folklor*, (88), 28-32.
- Düzgün, U & Akgün, S. (2017). Bireysel ve Genel Adil Dünya İnancının Depresyon İle İlişkisi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1).
- Furat, A. Z. (2008). *Yetişkinlerin yaygın din eğitiminde televizyonun yeri ve fonksiyonları, İstanbul örneği: Sır dizileri ve dini programlar*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Göle, N. (2001). *Modern mahrem: Medeniyet ve örtünme*. İstanbul: Metis.
- Göregenli, M. (2012). Ayrımcılığın meşrulaştırılması. (Der. Kenan Çayır & Müge Ayan Ceyhan). *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 61-72.
- Hafer, C. L. & Correy, B. L. (1999). Mediators of the relation between beliefs in a just world and emotional responses to negative outcomes. *Social Justice Research*, 12(3), 189-204.
- Hogg, M. A. & Vaughan, G. M. (2014). *Sosyal psikoloji*, (çev. İ. Yıldız ve A. Gelmez). Ankara: Ütopya.
- Koçak, A., Çakır, V. & Gülnar, B. (2006). Mystery serials: The relations between the watching motives and religiousness. *Proceedings of the Fourth International Symposium Communication in the Millennium*. 344-354.
- Kurt, A. (2017). Toplum ve Din. *Sosyolojiye Giriş*, Editör: İhsan Sezal, İstanbul: Beta.
- Lerner, M. J. & Simmons, C. H. (1966). Observer's reaction to the "innocent victim": Compassion or rejection?. *Journal of Personality and social Psychology*, 4(2). 203-210.
- Lerner, M. J. (1980). The belief in a just world. *The Belief in a just World*. Boston: Springer, MA. 9-30.

- Lipkus, I. M. & Siegler, I. C. (1993). The belief in a just world and perceptions of discrimination. *The Journal of psychology*, 127(4), 465-474.
- Ritter, C., Benson, D. E. & Synder, C. (1990). Belief in a just world and depression. *Sociological Perspectives*, 33(2), 235-252.
- Tavşancıl, E. & Aslan, A. E. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon.
- URL 1, https://www.wikizero.com/tr/S%C4%B1rlar_D%C3%BCnyas%C4%B1
Erişim tarihi: 12.05.2019.
- URL 2, <https://www.haberturk.com/medya/haber/16926-sir-dizilerine-ilahiyatci-gorusu-sarti>
Erişim tarihi: 01.06.2019.
- URL 3, <https://www.izle7.com/> Erişim tarihi: 14.06.2019.
- Yiğit, A. (2011). Islamic modernity and the re-enchanting power of symbols in Islamic fantasy serials in Turkey. *Muslim Rap, Halal Soaps, and Revolutionary Theater: Artistic Developments in The Muslim World*. University of Texas Press. 207-229.

OKULDA DEĞERLER EĞİTİMİ VE YABANCI DİL ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI

Values Education In School and Their Reflections on Foreign Language Students

Ebubekir BOZAVLI*
Murat TULAN**

Makale Geliş Tarihi: 10.04.2019

Makale Kabul Tarihi: 12.08.2019

Özet: Değer, dil gibi insan varlığının başat unsurlarından biridir. Ahlak, felsefe, iktisat, eğitim vb. gibi birçok alanda varlığını hissettiren bir kavramdır ve yaygın olarak kullanıldığı alanlar geniştir. Evrensel, ulusal ve bireysel olarak insanlığın eylem, davranış ve amaçlarının şekillenmesini sağlar. Birey, değerleri ailede edinmeye başlar ve onları okulda sistemli bir şekilde öğrenmeye devam eder. Son birkaç yıldır Milli Eğitim Bakanlığının okulda değer eğitimine daha fazla önem verdiği saptanmaktadır. Değerlerin, okul öncesinden başlayarak eğitim öğretimin her kademesinde tüm dersler ve okul kültürü içerisinde öğrenenlere etkin şekilde kazandırılması hedeflenmektedir. Bu araştırma, MEB'in öğrenenlere kazandırmayı amaçladığı değerlerin yabancı dil öğreniminde öğrenenler üzerindeki yansımaları ve onların yabancı dil öğrenimine özgü değerleri ne düzeyde içselleştirdiklerini saptamayı planlamaktadır. Araştırmanın örneklemini Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi yabancı diller bölümü öğrencileri oluşturmaktadır. İngiliz ve Alman Dili Eğitimi Anabilim dallarından 290 katılımcı araştırmaya dahil olmuştur. Katılımcılara 5'li Likert tipi "yabancı dil değerler eğitimi" anketi uygulanmış ve araştırma sonuçları SPSS programıyla analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Anketin güvenilirlik ve geçerlilik sonucu Cronbach Alpha 0,89 olarak saptanmıştır. Katılımcıların yabancı dilde özdenetim, saygı/sevgi, sorumluluk, vatanseverlik/çalışkanlık değerlerini içselleştirdikleri sabır değerinde özellikle öğrenen-öğreten arasındaki ilişkilerin olumsuzluğundan etkilendikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçun öğrenenlerin, yabancı dilde özellikle sözlü iletişim becerilerinde başarısız olmalarının muhtemel nedenlerinden biri olduğu ileri sürülebilir. Bu noktada okulda yabancı dil öğretiminde sabır değeri üzerine yoğunlaşmanın gerekliliği vurgulanabilir.

Anahtar kelimeler: Değer, okul, birey, edinim, içselleştirme

VALUES EDUCATION IN SCHOOL AND THEIR REFLECTIONS ON FOREIGN LANGUAGE STUDENTS

Abstract: Value is one of the dominant elements of human existence, such as language. From morality to philosophy, economics, education etc. In many areas such as the presence and use is a very broad concept. It provides the shaping of the actions, behaviors and aims of humanity as universal, national and individual. The individual begins to acquire values in the family and continues to learn them systematically in school. Over the last few years, the Ministry of National Education has found that it places an undeniable emphasis on value education at school. It is aimed that all values in all levels of education and education will be gained to the learners within the school culture starting from pre-school. This research aims to determine the reflection of the values that MEB aims to provide to learners on learners in foreign language learning and to what extent they internalize the values specific to

* Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Bölümü, ebzavli@atauni.edu.tr

** Arş. Gör. Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Bölümü, murattulan@atauni.edu.tr

foreign language learning. The sample of the study consisted of the students of the Department of Foreign Languages at Kazım Karabekir Faculty of Education. 290 participants from English and German Language Education Departments were included in the study. 5-point Likert-type SP foreign language values ve questionnaire was applied to the participants and the results of the research were analyzed and interpreted by SPSS program. The reliability and validity of the questionnaire were found to be Cronbach Alpha 0.89. It was concluded that the participants were affected by the negativity of the relations between self-control, respect / love, responsibility, patriotism / hardworking values and the values of patience, which they internalized. It can be argued that it is one of the possible reasons why the learners of unfavorable influences fail in verbal communication skills especially in foreign language. At this point, it can be emphasized that the need to concentrate on the value of patience in foreign language teaching at school.

Key words: Value, school, individual, acquisition, internalization

Giriş

İnsanı yaşamda hedef sahibi yapan unsurların başında değer kavramı gelir. Değerin bireysel yönü olmakla birlikte, bireyden teşekkül etmiş toplum da değere büyük bir önem vermiştir. Hem akademik çalışmalarda hem de sosyal yaşantıda gerektiğinde herkes bir nesnenin veya bir kavramın tanımını yaparken onun en belirgin özelliklerinden veya kendi çalışmasına konu olan yönünden hareketle o şeyi tanımlar. Bu nedenle akademik çevrelerde değer hakkında yapılmış birçok tanım bulunmaktadır. Türk Dil Kurumu, değeri “Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü” ve “Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet, yüksek ve yararlı bir nitelik” (TDK, 1998) olarak tanımlamıştır. Fitcher değeri, sosyolojik anlamda değerler, grubun veya toplumun, kişilerin, davranış modellerinin, amaçların ve diğer sosyo-kültürel şeylerin önemlerini ölçmeye yarayan ölçütler olarak tanımlar (Akt: Bolat,2016). Değerler, arzu edilen, kişilerin hayatlarına kılavuzluk eden, önem dereceleri farklı, durum ötesi hedeflerdir (Akt: Yazıcı,2014). İspanyol şair Antonio Machado, bir şiirinde “Hiçbir şey değer kadar bireysel ve toplumsal olarak insanı harekete geçiremez. Çünkü insanı motive eden şey değer bizzat kendisidir. Onu nasıl adlandırırırsak adlandıralım, eylemlerimizi anlamlandırırız çünkü derinlerde bir yerde duygularımızın ve gücümüzün altında yatan şeyin değer olduğuna inanırız” der (Orozco, 2006). İnsan cemiyetlerini bir arada tutan, devleti devlet yapan, milyonları kapsayan, milyonların inandıkları değerlerdir (Öksüz, 2017). Bunlar tüm insanlığı ilgilendiren evrensel ve farklı kültürlerin oluşum sürecinde ortaya çıkmış ulusal ölçekli değerlerdir. Evrensel değerler içeriğinde insan onuruna saygı, adalet, sevgi, eşitlik gibi kavramlar yer alırken, farklı kültürlere ait değerlere örnek olarak da aile, milli birlik, gastronomi, eğitim gibi kavramlar sıralanabilir. Ulusal ölçekte eğitim de kendi değerlerini üretmeye ve öğrenenlere kazandırmaya çalışır. Evrensel, ulusal değerler her zaman okulda eğitimin bir parçası olmuştur. 2014 yılında 19. Milli Eğitim şurasında tavsiye kararı olarak alınan ve 2016 yılında müfredat programlarındaki yeniliklerin merkezine alınarak değerler eğitiminin ne denli önemli olduğuna vurgu yapılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığının belirlediği değerler arasında adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardım severlik yer almaktadır.

Bu kapsamda bu çalışma söz konusu değerlerin Yabancı Diller Eğitimi Bölümü öğrencilerinde ne düzeyde olduğunu saptamayı amaçlamaktadır.

Yöntem

Örneklem

Araştırmanın örneklemini Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü öğrencileri oluşturmaktadır.

		Öğrenciler	
		%	N
Cinsiyet	Kadın	83,8	243
	Erkek	16,2	47
Öğrenim Görülen Anabilim Dalı	İngiliz Dili Eğitimi	43,8	127
	Fransız Dili Eğitimi	-	-
	Alman Dili Eğitimi	56,2	163
Sınıf Düzeyi	Hazırlık Sınıfı	14,8	43
	1. Sınıf	17,6	51
	2. Sınıf	21,7	63
	3. Sınıf	31,4	91
	4. Sınıf	14,5	42
	Yüksek Lisans	-	-

Tablo 1: Çalışma Grubu ve Özellikleri

Milli Eğitim Bakanlığının belirlemiş olduğu değerler eğitimi kavramlarının yabancı dille ilgili olanlarından hareketle hazırlanmış 26 kapalı uçlu sorudan oluşan beşli Likert tipi “Yabancı Dil Öğrencilerinin Değer Algıları” adlı anketi katılımcılara uygulanmıştır. Anketin geçerlilik ve güvenilirlik değerleri SPSS programıyla yapılmış, güvenilirlik Cronbach Alpha sonucu 0,89 olarak saptanmıştır.

Verilerin analizi

Araştırmadan elde edilen bulgular nitel araştırma yöntemlerinden içerik ve betimsel analiz ile çözümlenmiştir. Betimsel analizde bulgular tanımlanıp, kavram ve temalar ilişkilendirilip belirleyiciler arasında neden-sonuç ilişkilerini yorumlanır. İçerik analizi ise toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmayı amaçlar (Yıldırım ve Şimşek, 2000, Groux ve Tremblay, 2002).

Bulgular

Özdenetim

	Bir yabancı dilin öğrenme gerekliliğini biliyorum		Öğrenmenin bir süreç olduğunun ve devamlılık gerektirdiğinin farkındayım	
	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	9	3,1	8	2,8

Katılmıyorum	1	,3	3	1,0
Kararsızım	9	3,1	8	2,8
Katılıyorum	68	23,4	78	26,9
Tamamen Katılıyorum	201	69,3	192	66,2
Missing (Boş Bırakılan Şıklar)	2	,7	1	,3
Toplam	290	100	290	100

Özdenetim değerinin “bir yabancı dilin öğrenme gerekliliğini biliyorum” söylemine katılımcıların % 69,3’ü (201) tamamen katıldığını, % 23,4’ü (68) katıldıklarını ifade ettikleri görülmektedir. Bu oranlardan katılımcıların yabancı dil öğrenmenin ehemmiyetinin ve gerekliliğinin bilincinde oldukları sonucu çıkarılabilir. % 3,4 (10) oranında katılımcı ise yabancı dil öğrenmenin gerekliliğinin farkında değildir. “Öğrenmenin bir süreç olduğunun ve devamlılık gerektirdiğinin farkındayım” ifadesine katılımcıların % 66,2’si (192) kesinlikle, % 26,9 (78) sadece katılıyorum demişlerdir. Bu durumda katılımcılar, hem genelde öğrenmenin hem de özeld yabancı dil öğreniminin bir süreç olduğunun bilincine ve aynı zamanda her iki düzeyde de gösterilen performansın sürekliliğine inanmaktadırlar. Her iki söylemde “tamamen katılıyorum” ile “ katılıyorum” diyenler arasında kayda değer yüzdesel bir fark saptanmaktadır. Katılımcıların tercihleri arasındaki bu fark, tamamen katılanların yabancı dilin bir değer olduğunun bilinciyle ve her insanda olması gerektiğine ikna olmuş bir şekilde yanıt verdikleri, katılıyorum diyenler ise yabancı dilin kullanılabilirliğinden hareketle onu zorunlu bir araç olarak gördükleri şeklinde yorumlanabilir.

	Yabancı dili öğrenme sürecinde eksikliklerimi tespit edebilirim		Yabancı dil öğrenirken karşılaştığım sorunların üstesinden gelebilirim	
	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	4	1,4	4	1,4
Katılmıyorum	13	4,5	19	6,6
Kararsızım	44	15,2	86	29,7
Katılıyorum	151	52,1	142	49,0
Tamamen Katılıyorum	78	26,9	39	13,4
Toplam	290	100	290	100

“Yabancı dili öğrenme sürecinde eksikliklerimi tespit edebilirim” söylemine katılımcıların % 52,1’i (151) katıldıklarını, % 26,9’u (78) tamamen katıldıklarını” ifade etmişlerdir. “Yabancı dil öğrenirken karşılaştığım sorunların üstesinden gelebilirim” söylemine ise katılımcılar % 49,0 (142) oranında katıldıklarını % 13,4 (39) oranında katılımcı da tamamen katıldıklarını dile getirmişlerdir. Bu söylemde “kararsız” kalan katılımcıların oranı % 29,7’lik (86) bir düzeyle oldukça yüksek gözükmektedir. Önceki söylemde kararsızların oranı (%15,2) nispeten daha düşüktür. “Yabancı dili öğrenme sürecinde eksikliklerimi tespit edebilirim”, “Yabancı dil öğrenirken karşılaştığım sorunların üstesinden gelebilirim” önermelerine kararsızlıklarını dile getiren katılımcılar arasındaki %15,2 oranındaki fark, katılımcıların

eksikliklerini tespit edebildikleri halde bu duruma bir çözüm sağlayabilecek donanımda olmadıklarını ortaya çıkarmaktadır. Diğer yandan, dörtte bir oranında katılımcıların da güven problemi yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Aynı koşullar altında eğitim alan kişiler arasında dörtte üç ve dörtte bir gibi bir fark ortaya çıkması durumu, öğrenenlerin kişilik özelliklerinden kaynaklanıyor olabilir. Çünkü farklı bireylerden oluşmuş her türlü grup veya toplulukta kişilik açısından bir homojenlik beklenemez.

	Yabancı dil öğrenmede içsel motivasyonumu denetleyebilirim		Yabancı dil öğrenmede yöntem ve stratejiler geliştirebilirim	
	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	7	2,4	4	1,4
Katılmıyorum	25	8,6	22	7,6
Kararsızım	73	25,2	67	23,1
Katılıyorum	128	44,1	144	49,7
Tamamen Katılıyorum	57	19,7	53	18,3
Toplam	290	100	290	100

“Yabancı dil öğrenmede içsel motivasyonumu denetleyebilirim” bu önermede ve “bir yabancı dilin öğrenme gerekliliğini biliyorum, yabancı dili öğrenme sürecinde eksikliklerimi tespit edebilirim, yabancı dil öğrenirken karşılaştığım sorunların üstesinden gelebilirim” gibi önceki önermelerde “katılıyorum” cevap oranları birbirleriyle uyum göstermektedir. Aynı uyumluluk “tamamen katılıyorum” ve “kararsızım” yanıtlarında da ortaya çıkmaktadır. Bu uyum önermeler arasındaki tutarlılığı göstermektedir. “Yabancı dil öğrenmede yöntem ve stratejiler geliştirebilirim” önermesine katılımcıların % 18,3’ü tamamen katıldığını, % 49,7’i ise katıldığını dile getirmişlerdir. Bu sonuçlar katılımcıların büyük oranda öğrenme yöntemi geliştirme ve strateji belirleme gibi teknik konularda başarılı olduklarını yansıtmaktadır. Ayrıca gelişmişlik, bilinçlilik ve teknik donanımlar açısından yüzdeler oranı orta derecede bir yabancı dil seviyesinin varlığına işaret etmektedir. Bu önermelerden katılımcıların yaklaşık yarısının özdenetim becerisine sahip oldukları anlaşılmaktadır.

	Yabancı dil öğrenmede yöntemleri ve stratejileri uygulayabilirim		Yabancı dili diploma almak amacıyla değil yeterlilikleri geliştirmek için öğrenirim	
	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	5	1,7	7	2,4
Katılmıyorum	10	3,4	11	3,8
Kararsızım	53	18,3	26	9,0
Katılıyorum	156	53,8	120	41,4
Tamamen Katılıyorum	64	22,1	126	43,4
Missing (Boş Bırakılan Şıklar)	2	,7	-	-
Toplam	290	100	290	100

Katılımcıların dörtte üçü yabancı dil öğrenmede yöntem ve stratejiler uygulayabilmektedirler. Onların % 53,8'i yöntem ve stratejileri kendilerine yetecek düzeyde % 22,1'i mükemmel yakın bir şekilde uygulamaktadırlar. Katılımcıların % 84,8'i yabancı dili diploma almak amacıyla değil yeterlilikleri geliştirmek için öğrendiklerini ifade etmektedirler. Bu durum yabancı dil öğrenenlerinin dilin gerekliliğine inandıkları için ve yaşamın her aşamasında kullanılabileceği bilincinde oldukları için diploma gözetmediklerini ve öğrenmeye bir değer yüklediklerini ortaya koymaktadır. Bu önermeye tamamen katılanların öğrenimleri sonunda iş bulabileceklerine inanmaları nedeniyle yüksek öğrenim yabancı diller bölümünde yabancı dil öğrenmeyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

Sabır

	Yabancı dil öğrenmede karşılaşılan güçlükler beni yıldırmaz		Öğrenen-öğreten arasındaki ilişkilere olumsuzluğu beni etkilemez	
	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	17	5,9	94	32,4
Katılmıyorum	31	10,7	71	24,5
Kararsızım	73	25,2	58	20,0
Katılıyorum	113	39,0	44	15,2
Tamamen Katılıyorum	56	19,3	21	7,2
Missing (Boş Brakılan Şıklar)	-	-	2	,7
Toplam	290	100	290	100

Sabır değerindeki veriler analiz edildiğinde öğrenenlerin genel olarak yabancı dil öğrenimindeki muhtemel olumsuzluklara karşı dirençli fakat sınıf içinde yabancı dil öğretimindeki olumsuzluk karşısında ise kırılabilir oldukları saptanmaktadır. Katılımcıların yaklaşık % 58,3'ünü yabancı dil öğrenirken güçlükler yıldırmamaktadır. Buna paralel olarak onların yalnızca % 22,4'ü sınıf içinde öğreten-öğrenen arasındaki ilişkinin olumsuzluğundan etkilenmemektedir. Yarısından fazlası sınıf içi olumsuzluğu öğrenmede bir problem olarak algılamaktadır. Bu durum sınıf içi öğreniminin sorgulanmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Ivan Illich okulsuz toplum adlı yapıtında (2018) "öğretmenlerin okulda tatbik edilen konuların kolayca öğretilmesini genellikle engellemektedirler (...) Öğrenmede sahip olduğu yeterliliği denemek amacıyla her bireyin sahip olduğu eşit hak, sertifikalı öğretmenlerce engellenmektedir. Öğretmenlerin yeterliliği okullarda yapılabilecek faaliyetlere göre kısıtlanmıştır (...) Hepimiz sahip olduğumuz bilginin çoğunu okul dışından elde etmişizdir. Öğrenciler, öğrendiklerinin çoğunu öğretmenin yardımı olmadan, hatta öğretmenlere rağmen öğrenirler. En trajik olansa pek çok insanın asla okula devam etmemesine rağmen derslerin okullarda öğretilmesidir (...) çoğu öğrenme edimi bir öğretimin sonucu değildir, daha ziyade anlamlı bir oturumda engellenmeden gerçekleştirilen katılımın bir sonucudur" düşüncelerini ileri sürmektedir. Teknolojinin geliştiği, dünyanın robotik evrilmeye dönüştüğü bir çağda artık yabancı dil öğreniminde sözel iletişim becerilerinin geliştirilmesinde öğretmenlere çok fazla ihtiyac

duyulmayacak bir evreye geçiriyoruz gibi. Sözel iletişim becerilerinin geliştirilmesi için yapılması gereken uygun öğrenme ortamları yaratmak (Giordan, 2002) ve partnerler oluşturmaktır. Birey bulunduğu ortam içerisinde öğrenir ve yalnızca birey öğrenebilir. “Öğrenenin öğrenmesi için ders vermektan başka çare yoktur” diyen basit bilgi aktarımı savunucularının düşüncelerine rağmen bireyin yerine bir başkası öğrenemez (Giordan, 1998). Bu bakış açısıyla yabancı dil öğrenmek için okula ihtiyaç yoktur, o dili konuşan topluluğa ihtiyaç vardır demek iddialı bir söylem olmayacaktır.

Anabilim Dalları Düzeyinde Karşılaştırma

Anabilim Dalı	Öğrenen-öğreten arasındaki ilişkilerin olumsuzluğu beni etkilemez					Toplam
	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum	
İngiliz Dili Eğitimi	48	37	17	17	8	127
Alman Dili Eğitimi	46	34	41	27	13	161
Toplam	94	71	58	44	21	288

Öğrenen-öğreten arasındaki ilişkinin olumsuzluğu konusunda Anabilim Dalları düzeyinde anlamlı bir farkın olmadığı görülmekte yalnızca düşük yüzdesel farklılıkların varlığı göze çarpmaktadır. Bu kısmi fark öğrenenlerin, öğrenen-öğreten arasındaki ilişkiye kişisel bakış açılarıyla ve öğrenme psikolojileriyle ilişkilendirilebilir.

Saygı/Sevgi

	Öğrendiğim dili anadili olarak konuşan bireylere saygı duyarım		Farklılıkların tehdit edici unsur olmadığını aksine zenginleştirici bir değer olduğunu düşünürüm	
	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	5	1,7	5	1,7
Katılmıyorum	5	1,7	1	,3
Kararsızım	4	1,4	17	5,9
Katılıyorum	84	29,0	111	38,3
Tamamen Katılıyorum	190	65,5	156	53,8
Missing (Boş Bırakılan Şıklar)	2	,7	-	-
Toplam	290	100	290	100
	Hedef dilin kültürüne saygılıyım		Yeni fikirlere, farklı bakış açılarına, farklı dünya görüşlerine saygı gösteririm	

	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	6	2,1	6	2,1
Katılmıyorum	-	-	1	,3
Kararsızım	5	1,7	4	1,4
Katılıyorum	87	30,0	68	23,4
Tamamen Katılıyorum	182	62,8	210	72,4
Missing (Boş Bırakılan Şıklar)	10	3,4	1	,3
Toplam	290	100	290	100

	Sınıf içerisinde ve sınıf içi etkinliklerde diğer öğrenenlere saygı duyarım		Sınıfta yarışmacı bir davranış değil iş birliği davranışlar sergilemeyi benimserim	
	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	7	2,4	7	2,4
Katılmıyorum	3	1,0	12	4,1,3
Kararsızım	7	2,4	29	10,0
Katılıyorum	98	33,8	120	41,4
Tamamen Katılıyorum	175	60,3	119	41,0
Missing (Boş Bırakılan Şıklar)	-	-	3	1,0
Toplam	290	100	290	100

Öğretmenler, öğretim sürecinin olumsuzlukları söz konusu olduğunda genelde suçu öğrencilerde ararlar. Sadece alacakları notla ilgilenen öğrencilerle hangi öğretmen çalışmak ister (Gatto, 2018). Araştırmada “sınıfta yarışmacı bir davranış değil iş birliği davranışlar sergilemeyi benimserim” önermesine katılımcıların sağladığı veriler bazı öğretmenlerin, bu tarz söylemlerine tercüman olan Gatto’nun ifadelerini çürütmektedir. % 82,4 oranında katılımcının ortaya koyduğu sonuç, sınıf içerisinde yarışmacı anlayış notu çağrıştırdığından, öğrenenlerin yabancı dil öğreniminde notu ikinci plana koyduklarını göstermektedir. Öğrenenler, öğrenimde nattan ziyade işbirliğini önemsemekte ve öncelemektedirler. İllich, “okullar, aynı yaşta olanları bir sınıfta toplamakta ve bütün bu öğrencilere matematikte, yurttaşlık bilgisinde ve dilbilgisinde aynı yöntem uygulamasına göre eğitim vermektedir” (İlliç,2018) diyerek okulun akran oluşturma ve bunlardan teşekkül etmiş akran eşlenimi yöntemine bir eleştiri getirmiştir ve bunun nasıl olması gerektiğini de kendi modelinde şöyle açıklamıştır: akran eşlenimi, nedenini ve niçinini sorabilecekleri bir partner bulma ümidiyle, içinde bulmayı arzuladıkları öğrenme aktivitesini tanımlamaları için kişilere imkan tanıyan bir iletişim ağıdır. Bu ağ işbirliği temeline dayanmaktadır. Günümüzde yarışmacı eğitim anlayışı dünya çapında evrensel bir nitelik taşımaktadır. Nitekim Fransa’da sarı yekekliler eylemine destek veren liselilerin ellerinde taşıdıkları “yarışmaya hayır, eğitime evet (non à la

compétition oui à l'éducation)'' dövizleriyle eğitimde yarışmacı zihniyeti eleştirdikleri, yadırgadıkları hatta yargıladıkları görülmektedir.

Dilbilimci Claude Hagège (2001) psikanalitik bir yaklaşımla dil sevgisini anne sevgisiyle özdeşleştirmekte ve dilleri sevmenin dile içkin olarak bağlı olan bütün bileşenleri sevmek anlamına geldiğini böylece insanın iletişim kurarak kendi özünün dışına çıktığını, yalnızlıktan uzaklaştığını vurgulamaktadır. Hagège'in "insanları sevmek için dilleri sevmek gerekir" anlayışı öğrenenlerin öğrenmede sevgi ve saygı değerine yüklemiş oldukları "dilleri sevmek için o dilleri konuşan insanları sevmek gerekir" düşüncesiyle örtüştüğü görülmektedir. Katılımcıların neredeyse tamamının bir başka kültürün unsurlarına saygı duydukları ve sevgi hissettikleri saptanmaktadır. Katılımcıların saygı ve sevgiyi bir değer olarak benimsemelerine karşın bazı öğrenim düzeylerinde sorumluluk alma, öğrenim sürecinde sabırlı olma değerlerinin daha düşük düzeyde olması bir öğrenme tezadı gibi gözükmektedir. Bir bakıma gülü severken dikenine katlanmaktan imtina duymaktadırlar. Şüphesiz yeteri kadar sorumluluk almayı, sabırlı olmayı bir değer olarak içselleştiremeyen bireyler doğal olmayan ortamlarda yapılan yabancı dil öğretiminin zahmetli ve dikenli yollarında çabukça kırılabilirlik belirtileri sergileyebileceklerdir.

Sorumluluk

	Öğrenme sürecinde genellikle sorumluluk alırım		Sınıf içi etkinliklerde sorumluluk alırım	
	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	2	,7	7	2,4
Katılmıyorum	14	4,8	19	6,6
Kararsızım	33	11,4	54	18,6
Katılıyorum	147	50,7	125	43,1
Tamamen Katılıyorum	92	31,7	81	27,9
Missing (Boş Bırakılan Şıklar)	2	,7	4	1,4
Toplam	290	100	290	100

Katılımcıların % 82,4'ü öğrenme sürecinde sorumluluk aldıklarını ifade etmişlerdir. Sorumluluk almaktan kaçındıklarını dile getirenlerin oranı % 5,5 iken bu önerme karşısında kararsız kalanların oranı % 11,4'dür. "Sınıf içi etkinliklerde sorumluluk alırım" önermesinde de yaklaşık öncesine yakın değerler söz konusudur. Burada öğrenenlerin derece seçimini etkileyen anahtar kelime "etkinlik" gibi gözükmektedir. Sınıf içi etkinliklerde alınacak sorumluluklara katılım sayısı sınıf dışındakilerin katılım sayısına oranla biraz az olması normal bir durum olarak değerlendirilebilir. Zira sınıf içi etkinliklerin süresi, sınıf dışı etkinliklerin süresinden daha sınırlıdır. Bu nedenle sınıf dışı etkinliklerde sorumluluk alma oranları daha fazladır. Bunun yanı sıra katılım veri oranları birbirine yakın ve toplam katılımın üçte ikisi sorumluluk alma bilincinin varlığına işaret etmektedir.

	Sınıf dışındaki etkinliklerde sorumluluk üstlenirim		Sorumluluk bilincim yabancı dil öğrenme yetersizliklerimi gidermek için teşvik edicidir	
	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	8	2,8	4	1,4
Katılmıyorum	22	7,6	14	4,8
Kararsızım	86	29,7	44	15,2
Katılıyorum	108	37,2	157	54,1
Tamamen Katılıyorum	57	19,7	66	22,8
Missing (Boş Bırakılan Şıklar)	9	3,1	5	1,7
Toplam	290	100	290	100

Katılımcıların % 56,9'u sınıf dışındaki etkinliklerde sorumluluk üstlenirim diyerek otonom öğrenme becerisine sahip olduklarını göstermektedirler. Hiç kuşku yok ki yabancı dil öğrenirken başarı sağlanmasının öncül koşulu öğrenimi sınıf dışına da taşıyabilmektir. Belirli zaman dilimlerinde sınırlı sürelerle sadece sınıf içi etkinliklerle yetinen öğrenenler, yabancı dil yeterliliklerini istendik düzeyde geliştiremeyeceklerdir. İnternetin artık akıllı telefonlarla yaşamımızın her anında insanlığa eşlik ettiği bir çağda öğrenme kavramına atfedilen tanımlamalarda, öğrenme/öğretim yöntem ve tekniklerinde farklılaşmalar gözlemlenmektedir. Artık çağımız büyük oranda kendi kendine öğrenmenin gerçekleştirilmesi gereken bir dönemdir. Dolayısıyla öncelikle “öğrenmeyi öğrenmek” gerekmektedir (Holec, 1991). Yani birey, bir öğrenme programını tanımlamasını, onu uygulamasını ve değerlendirmesini bilmelidir. Böylece hangi bilgiye ne şekilde ulaşabileceği onu nerede kullanabileceğini kavramış olacaktır. Temelde bilmek bir şanstır. Bilgiye ulaşmasını bilenler için önceleri kendilerine bir dağ kadar aşılması güç görünen engeller gittikçe basitleşir. Birey, kendini aldatan ve onu sömüren uzmanın oyuncacı ya da piyonu olmaktan kurtulur, kendi doktorunu ya da avukatını sorgulayabilir, su tesisatçısı tarafından kandırılmaktan kurtulabilir (Giordan, 1998). Bu sıralananlar yabancı dil öğrenimi için de geçerlidir. Öğrenmeyi bilen yabancı dil öğrencisinin öğretmene olan bağımlılığı azalır. Elbette ki otonom olma yalnızlaşma ya da kuralları yok saymak demek değildir (Barbot, 2000). İkili ve daha fazla gruplarla çalışma otonomiye kolaylaştırır. Birey bu şekilde öğrenmede kendini tanıır, performansını belirler ve eksikliklerini tespit ederek öğrenimini okulda ve okul dışında bireysel olarak biçimlendirir.

	Yabancı dil öğrenmede asıl sorumluluğun öğrenende olduğunu düşünürüm		Yabancı dildeki başarısızlığımın sorumluluğunu üstlenirim	
	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	11	3,8	6	2,1
Katılmıyorum	26	9,0	17	5,9
Kararsızım	61	21,0	41	14,1
Katılıyorum	93	32,1	126	43,4

Tamamen Katılıyorum	97	33,4	91	31,4
Missing (Boş Bırakılan Şıklar)	2	,7	9	3,1
Toplam	290	100	290	100

Vatanseverlik/Çalışkanlık

	Hedef dili severek, isteyerek öğrenirim		Yabancı dil öğrenirken sınıf içerisindeki etkinliklere katılmaktan zevk duyarım	
	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	6	2,1	10	3,4
Katılmıyorum	3	1,0	9	3,1
Kararsızım	14	4,8	51	17,6
Katılıyorum	98	33,8	123	42,4
Tamamen Katılıyorum	166	57,2	95	32,8
Missing (Boş Bırakılan Şıklar)	3	1,0	2	,7
Toplam	290	100	290	100

Katılımcıların % 91'i hedef dili severek ve isteyerek öğrendiklerini ifade etmektedirler. Sınıf içerisindeki etkinliklere katılmaktan zevk duyanların oranı ise %75,2'dir. Bu önermelerdeki değerlerin yüksek olması yabancı diller bölümü öğrencilerinin içsel motivasyonlarının yüksek olduğunu göstermektedir.

	Hedef dili istendik düzeyde öğrenmek amacıyla sınıf dışında bireysel olarak ve sistemli bir şekilde çalışırım		Yabancı dili öğrenmek için her türlü fedakârlığı yaparım	
	Frekans	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	10	3,4	9	3,1
Katılmıyorum	14	4,8	9	3,1
Kararsızım	60	20,7	70	24,1
Katılıyorum	140	48,3	112	38,6
Tamamen Katılıyorum	63	21,7	88	30,3
Missing (Boş Bırakılan Şıklar)	3	1,0	2	,7
Toplam	290	100	290	100

Katılımcıların, “hedef dili öğrenmek amacıyla sınıf dışında bireysel olarak çalışırım” önermesine verdikleri değer, onların “sınıf dışı etkinliklerde sorumluluk üstlenirim” önermesine verdikleri değerle örtüşmektedir. Bu iki önerinin örtüşmesi onların otonom yeterliliklerinin varlığını kanıtlamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Değerler, şüphesiz tanımlanması kolay fakat bireylere aktarımı zor bir olgudur. Aktarımını kolaylaştırabilecek alışlagelenden farklı perspektifler yaratmak kaçınılmaz gözükmektedir. Araştırmaya konu olan mevcut değerler, yabancı dil öğre-

niminin en önemli aktörlerinden olan öğrenenlere empoze edici, zorlayıcılığı benimseyen bir anlayıştan ziyade sorgulayıcı, yorumlayıcı, yaratıcı ve özgürleştirici anlayışla ancak daha etkin şekilde kazandırılabilir. Bu anlayışa sahip bireyler böylece artık bir görevi yalnızca yapmış olmak için yapmaktan kurtularak o görevi zevk alarak aşkla yapan bireylere dönüşeceklerdir. Bunun sonucu olarak da başarı kendiliğinden şekillenebilecektir. Araştırma sonucunda yabancı diller bölümü öğrencilerinin “sorumluluk, çalışkanlık, saygı/sevgi, öz denetim” değerlerini kazandıkları buna karşın “sabır” değerini yeteri kadar içselleştiremedikleri saptanmaktadır. Katılımcıların sorumluluk bilinci çerçevesinde otonom öğrenme değerine sahip oldukları gözlemlenmektedir. Onların bu değeri son yıllarda otonom öğrenme üzerine vurgunun yoğunlaşmasının sonucu olarak önceki eğitim aşamalarında edinmiş olabilecekleri söylenebilir. Öğrenenlerin bu değere sahip olmaları yabancı dil öğretmenlerinin de sınıf içerisindeki rollerindeki değişiklikleri kaçınılmaz kılmaktadır. Bu değişiklikler bilgi, gözlem, organizasyon, kazanımların kontrolü, pedagojik ilişki boyutlarında önem kazanmaktadır (Dalgalian ve diğerleri, 1981). Öğretmen, sınıf içerisinde artık bilgiyi aktaran değil öğrenene bilgiye nasıl ulaşabileceği bilgisini kazandırır. Geleneksel yaklaşımda sadece öğrenenlerin performanslarını gözlemleyen ve onları bu gözlem sonucunda notla değerlendiren öğretmen, yeni anlayışla birlikte bu gözlemi, öğrenme yöntemi ve psikolojisi ile öğrenenlerin grup içi iletişim ve ilişkileri temeline yoğunlaştırır. Üretimin niteliği, etkinlik çeşitliliği, katılım düzeyi, hedefe ulaşan ve ulaşamayan performans, öğrenenlerin dille, öğretmenle ve diğer öğrenenlerle ilişkisi gözlemin temel yapı taşlarıdır. Günümüz koşullarında öğretmen, yalnızca sınıf içindeki öğrenme ortamıyla yetinemez. Diğer yandan öğretmen, öğrenme grubunun ihtiyaçlarına, öğrenenlerin isteklerine, öğrenim gerekliliklerine yön verecek sınıf içinde ve dışında farklı öğrenme ortamları oluşturmalıdır.

Geleneksel yöntemlerde edinimlerin kontrolü sınavlarla ve notlarla yapılır. Bu sistem öğrenenler arasında yarışmacı bir ortam yaratır. Öğretmen ya da öğrenenlerin kendileri birilerini sürekli olarak başkalarıyla kıyaslar. Bu anlayış belli sayıda öğrenenin başarısını garanti altına alır. Oysa değerlendirme çok boyutlu olmalıdır. Değerlendirme yalnızca belli dönemler sonunda dilin kazanımları üzerine değil bir süreç içerisindeki kazanımlara yoğunlaşmalıdır. Bu, Milli Eğitim Bakanlığının birkaç yıl öncesinde performans değerlendirmesi olarak nitelendirdiği ve öğretimde uygulanmasını salık verdiği yöntemin özelliğidir. Öğrenime etkin şekilde katılım, sınıf içi ve dışında sergilenen gayret, işbirliği, oto-değerlendirme vb. bu yöntemin öncül koşullarıdır. Sınav ve not üzerine yoğunlaştırılmış bir değerlendirme şüphesiz öğrenenlerin büyük çoğunluğunda bir stres kaynağıdır. Bu çerçevede MEB’in daha az stresli bir sınav sistemi üzerine söylemlerini olumlu değerlendirmek gerekmektedir. Zaten araştırmada yabancı diller bölümü öğrencileri başarı söz konusu olduğunda notu ikinci planda değerlendirmektedirler. Onlar için öncelikli olan öğreneceklerini kusursuz şekilde öğrenmektir. Bu durum öğrenenlerin yabancı dil öğrenmeyi bir değer olarak gördüklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca iletişim ve

işbirliği kurma, öğretimin bütün bileşenlerine (diğer öğrenenlere, farklı bakış açılara, farklı kültürlere ve insanlarına vb.) saygı göstermeyi ilke olarak benimsemele-ri başarı adına ümit vaat edicidir.

Sabır olgusunun psikolojik bir yönü vardır. Ayrıca sabır, bir karakter gücü nite-liği taşıdığından bireyin olayları anlamlandırması, değerlendirmesi aşamasından başlayıp, çözümleme aşamasına kadar problem çözme veya başa çıkmanın her evresinde etkili olabilen, gerekli davranışa zemin hazırlayan bir eğilim olarak görü-ür. Bu çerçevede araştırmamızda yer alan sabır değerine yönelik veriler ele alındı-ğında öğrenenlerin genel olarak yabancı dil öğrenimindeki muhtemel olumsuzluk-lara karşı dirençli fakat sınıf içinde yabancı dil öğretimindeki olumsuzlar karşısında ise kırılgan oldukları saptanmaktadır. Öğrenenlerin, öğrenme sürecine ilişkin olum-suzluklar karşısında dirençli olmaları bir karakter gücüne sahip olduklarını ve bu olumsuzluklarla mücadele edecek ve çözüm üretebilecek bilinçte olduklarını gös-termektedir. Buna karşın sınıf içindeki olumsuzluklara karşı kırılgan olmaları, gü-nümüz koşullarında ortaya çıkan kişiler arası ve toplumsal güvensizlik ile ilişkili olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. Öyleyse öğrenme sürecinin her aşamasın-da ve her koşulunda öğrenende sabır inşa etmek için sabrın felaketlere, acılara, olumsuzluklara tahammül etmek olmadığını ama yaşamda her türlü olumsuzluklar-la karşılaşma ihtimalinin olabileceğinin ve bunlara akılcı yaklaşım, bilinçli çözüm-ler aramak olduğunun farkındalığı önerilmelidir. Bu bağlamda stratejik öğretmen anlayışıyla (Cyr, 1998) sınıf içerisinde öğretmen, sabır düzleminde öğrenenlerin daha az sorun yaşamaları için motive edici rolünü benimsemesi gerekmektedir. Öğretmen, öğrenenleri kişisel, sosyal, iletişimsel olarak desteklemelidir. Kısaca stratejik öğretmen motivasyonun tüm bileşenlerine pozitif ve etkin şekilde müdahale etmeli, davranışsal düzeyde yabancı dil öğrenenlere rol model olmalıdır.

Kaynakça

- Barbot, M.J. (2000). *Les auto-apprentissages*. Paris: Clé International.
- Bolat, Y. (2016). Sosyal Değerleri ve Değerler Eğitimi Anlamak. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 29, s. 322-348
- Cyr, P. (1998). *Les stratégies d'apprentissage*. Paris: Clé International.
- Dalgalian, G.; Lieutaud, S.; Weiss, F. (1981). *Pour un nouvel enseignement des langues et une nouvelle formation des enseignants*. Paris: Clé International.
- Doğan, M. (2017). Karakter Gücü Olarak Sabır ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi/ Relationship between patience as a character strength and psychological wellbeing. *The Journal of Happiness & Well-Being*, www.journalofhappiness.net/article/getpdf/195
- Gatto, J. T. (2018). Eğitim Bir Kitle İmha Silahı, Zorunlu Eğitimin Karanlık Dün-yasında Bir Yolculuk. (Çev: Özkan, M.A. İstanbul, Edam Yayıncılık.

- Giordan, A. (1998). Apprendre. (Çev: Baştürk, M.; Bozavlı, E.; Tulan, M. (2008). Öğrenme. Ankara: De-ki Basım Yayım.
- Giordan, A. (2002). Une autre école pour nos enfants? Paris: Delagrave.
- Giroux, S. & Tremblay, G. (2002). Méthodologie Des Sciences Humaines, La Recherche en Action. Québec: Editions du Renouveau Pédagogique.
- Hagège, C. (2001). Aimer les langues pour aimer les hommes, entretien avec C. Hagège. Le langage, nature, histoire et usage. France: Sciences Humaines Editions.
- Holec, H. (1991). Autonomie de l'apprenant: de l'enseignement à l'apprentissage. Education Permanente. No: 107, Crapel. Université de Nancy.
- Illich, I. (2018). Okulsuz Toplum. (Çev: Özey, M. İstanbul: Şule Yayınları.
- Orozco L.E. (2006), Le processus de Transmission des Valeurs Chez les Jeunes : Etude comparative de trois configurations colombiennes. _Education. Université Rennes 2, 2006. Français.
- Öksüz,İ. (2017). Alt akıl: Aptallar ve Diktatörler. Ankara: Panama Yayıncılık.
- TDK, (1998) Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Yazıcı, M. (2014). Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 24, Sayı: 1, Sayfa: 209-223,
- Yıldırım, A.; Şimşek,H. (2000). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

LÜBNAN EDEBİYATINDA TİYATRONUN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

E Origin and Development of Theater in Lebanon Literature

Rumeysa BAKIR DAYI*

Makale Geliş Tarihi: 10.01.2019

Makale Kabul Tarihi: 12.08.2019

Özet: Arap milletinin tiyatro ile tanışmasını ve gelişim göstermesini üç aşamada gösterebiliriz. İlk aşamayı toplumun sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik durumlarını ve zevklerini eğlenceli bir dille yansıtan sempatik bir seyirlik oyun olan gölge oyunu teşkil etmektedir. Daha sonraki aşama ise edebiyatçıların Avrupa ile yakından temasa geçmeleri sonucu onların çalışmalarından etkilenmeleri, eserlerini iktibas etmeleri ve daha sonra da kendi eserlerini kaleme almış olmaları ve en son aşama ise yeni kan arayışı içerisinde olan modern dönem edebiyatçıların, mevcut sanatların mahiyetini araştırıp, klasik edebiyatla benzerliklerini ve ayrı yönlerini inceleyip ve kendilerine özgü bir şekil çıkarmaya çalışmalarıdır.

Abstract:

THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF THEATER IN LEBANON LITERATURE

* Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Bölümü,
rbakirdayi@bayburt.edu.tr

Giriş

Tiyatronun temeli sayılan gölge oyunu Memlûklular döneminde ortaya çıkmış olmasına rağmen Arapların 1847 yılının sonlarına kadar tiyatroyu yeni bir mefhum olarak tanımadıkları var olan bir görüştür.¹ Zira doğunun tiyatroyla bağlantısı için tam bir tarih verilmemekle birlikte m.VII-VIII. yy'a dayandığı, m. XIII.-XIV. yy'da Uzak Doğu'dan Moğol istilası ile gelebileceği, görüşleri yer almaktadır.²

Tiyatro sanatı diğer sanat dallarında olduğu gibi XIX. yy'ın ikinci yarısında batıdan Arap topraklarına gelmeden önceki dönemlerde yani, Cahiliye ve İslami dönem düzyazısında konular sanatsal öğelerden uzak olmuş, daha çok köle, dilenci, kadın gibi toplumsal konular, Eyyâmü'l-'Arab, Harbu'l-Besûs ve Harbu Dâhîş ve Ğuberâi gibi kabileler arası çıkan ve kırk yıl sürebilen siyasi konular ya da Araplarda cesaret, cömertlik sembolü olan Hâtim eṭ-Ṭâi (ö.605) gibi kahramanlık konuları yer almıştır. Bunların yanı sıra San'a tarihi, Mekke ve Medine tarihi gibi tarihsel hikâyeler yazılmıştır. Fakat bu hikâyeler şiir ve şarkı tarzında yazılmış eserlerdir. Çünkü Araplar gerçekçiliğe daha yakın oldukları için taklit ve oyun gibi görünen tiyatrodan ziyade duyguları şarkı ile ifade etmeyi tercih etmişlerdir.³

Arapların tiyatro sanatı ile tanışamama sebeplerine gelince; bu konuda birçok farazi fikir ile karşılaşmaktayız. İlk sebep olarak bedevi hayatını ve onların birçok şeyden habersiz olduğu gibi, tiyatro sanatından da uzak olmalarını söyleyebiliriz. Bu da cahiliye döneminde Arap topluluğunun tiyatroyu bilmemesine bir sebeptir. O dönemlerde sanat, felsefe ve bilimde oldukça ilerleyen Yunan topluluğu ile İslami dönemde iletişime geçilmiş, eserler alınmış ve çevrilmiştir. Yalnız çevirisi yapılan eserler daha çok düşünsel bağlamda olmuş, sanatsal açıdan olmamıştır. Dolayısıyla tiyatro eserleri dikkat çekmemiştir. Cahiliye döneminde putperestlerin dini törenlerde yaptığı bir tür ibadet şekli olan piyesler tiyatro oyunu olarak sayılmaktadır. İslami dönemde putperestliğin ortadan kaldırılmasıyla bu piyeslere de son verilmiştir. Ayrıca İslam dininde taklit etme ve müzikal hoş karşılanmadığı için tiyatroya da sıcak bakılmamıştır. Bunların yanı sıra İslami dönemde fetihler gibi siyasi gelişmelerin çokça yaşanması da sanata daha az vakit ayrıldığı için engel unsuru sayılmaktadır. İslami döneme geldiğinde kaleme alınan hikâyeler daha çok dinsel unsurlar olmuştur. Kur'an-ı Kerim'de yer alan peygamber ve sahabe hayatları, Mekke'nin, Kudüs'ün, Endülü'sün fethi gibi İslami fetihleri ya da Hâlid b. el-Velîd, Hamza, Şelaḥaddîn el-Eyyûbî gibi kahramanların savaş ve cesaret hikâyeleri yer almıştır.⁴

Tiyatro sanatının temel taşı kabul edilen gölge oyunu sanatında üç yazılı metni mevcut olan Ibn Dânyâl'in *Tayfu'l-Ḥayâl*, *'Acîb ve Ğarîb*, *el-Muteyyem ve'd-*

¹ Sirâcuddîn, 24.

² Demirayak Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi Osmanlı Dönemi*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum 2015, 503.

³ Sirâcuddîn, 23-25; 'Alî Şalaḫ, *en-Nesru'l-'Arabî*, Dâru'l-Ḳalem, Lübnan 1974, 283, 284; Fuat Memet, *Tiyatro Tarihi*, Msm Yay., İstanbul 2010, 242.

⁴ Sirâcuddîn, 23.

Dâ'i'u'l-Yuteyyim adlı oyun metinleri ilk yazılı gölge oyunlardan kabul edilmektedir.⁵

Mısır, Suriye, Lübnan, Cezayir gibi bazı ülkeler tiyatro sanatını desteklemiş ülkelerdendir. Diğer sanat dallarında olduğu gibi tiyatrodada da Mısır öncü bir ülke olmuştur. Tiyatronun ilk tohumları Lübnan'da atılmasına rağmen gelişim göstermesi ve ilerlemesi Mısır'da olmuştur. Mısır modern anlamda I.Dünya Savaşı sonrası tiyatro ile tanışmış olsa da bazı kaynaklara göre en az 4500 yıl sürmüş bir tiyatrosu bulunmaktadır. M.Ö.4000 ile M.S 400'e kadar geçen bu uzun sürede geleneksel tiyatro özelliğini kaybetmemiş, din ve inanç tiyatrosu temelini bozmamıştır. Abydos, Busiris, ve Heliopolis'te Acı Çekme oyunları günlerce oynanmış, bunun yanı sıra iyileştirme oyunları, tahta çıkma şenlikleri ve ölen yöneticilerin göğe yükselişini konu alan oyunlar gösterilmiştir.⁶

Gölge oyunlarını bir yana bırakacak olursak birçok Arap edebiyatı tarihçileri modern anlamda Arap toplumunda tiyatronun başlamasını diğer yenilik hareketlerinde olduğu gibi 1798 yılında Napolyon Bonapart komutasında Fransız ordusunun Mısır'a işgal amaçlı girişi ile başlamıştır diyebiliriz.⁷ Arap ülkelerindeki yenilik hareketleri bu işgalden otuz kırk yıl sonra kendini göstermiş olsa da Avrupa kültürel etkinlikleri ile karşılaşmaları işgal dönemine gelmiştir. Fransız subayları eğlendirmek amacıyla Napolyon ordusunun yanında getirdiği sanatçı gruplar bazı Fransız romanlarını sahnelemiş, hatta General Moneux'un çalışmaları ile kurulan tiyatro sahnelerinde gösterilerde bulunmuşlardır.⁸

Napolyon seferinden önceki 1770'li yıllarda da Mısır'da kadın oyuncular yerine erkek oyuncuların kullanıldığı tiyatro çalışmasına benzer oyunlar sahnelenmiştir. Fransızların Mısır'daki tiyatro gösterileri kendilerine özgü çalışmalar olup Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da ıslahatlar yapmak suretiyle davet ettiği Fransız bilim insanları Mısır tiyatrosunu da başlatmış, 1829 yılında kadın ve erkek bir grup, "*L'Avocat Pathelin ve Le Gastronom sans Argent*" isimli oyunu sahnelemiştir. 1868 yılına kadar düzgün bir tiyatro binası bulunmayan Mısır'da 1868 yılında Hidiv İsmail tarafından Komedi Tiyatrosu 1969 yılında da Hidiv Opera Tiyatrosu kurulmuş, Avrupa, Lübnan ve Suriye'den gelen seçkin tiyatro grupları gösterilerini yapma olanağı bulmuştur.⁹

Modern döneme gelindiğinde ise 1912 yılında *Cem'iyyetu Enşârî't-Temsil* (Tiyatro Yardım Derneği) kurulmuş, fakat maddi sıkıntılar nedeniyle devam edememiştir. Daha sonraları George Abyad'ın (1880-1959) yönetiminde yine başka der-

⁵ 'Ali Şalâk, 283, 284; Ergül, Aysel, *Çağdaş Mısır Tiyatrosu'nda Teyfikü'l-Hakim ve Üç Entelektüel Tiyatrosu*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1995, 50.

⁶ Fuat, 24.

⁷ Muhammed Muştafâ Ebû Şevârib, *el-Medhal İlä Funûni'n-Nesri'l-Edebiyyi'l-Ĥadis ve Mehârâtihi't-Ta'birîyye*, Dâru'l-Vefâ li-Dünyâ't-Ṭibâ'a ve'n-Neşr, İskenderiye 2007, 55.

⁸ Rahmi Er, "Modern Mısır Tiyatrosu I", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XXXIII, S. 1-2, Ankara 1990, 123.

⁹ Er, "Modern Mısır Tiyatrosu I", 124,127.

nekler kurulmuştur. Bu derneklerin açılmasında George Abyad çokça çaba göstermiştir ve sonunda 1914 yılının sonunda kendi hikâyelerini gösteriye sunmuştur.¹⁰

1870 yılına kadar Mısır oyuncularına dair ciddi bir tiyatro oyunu bulunmamakla birlikte **Ya'kûb Şannu** (1839-1912)'nin, 1870 yılında Hidiv İsmail'in yaptırdığı sarayda verdiği sanatsal, komedi ve müzikal tiyatrodan oluşan üç türlü oyun sergilemesi ile Mısır'da tiyatro faaliyetlerinin Lübnan'dan daha profesyonel yapıldığını göstermektedir. Mısırlıların Moliere'si lakaplı usta edebiyatçı Ya'kûb Şannu' gösterilerinde halkın zevkini ön plana aldığı için fasih dil yerine ammicce dil kullanmıştır.¹¹ Fransızca ve İtalyanca'yı çok iyi bilen Şannu, Goldoni, Sheridan ve Molière gibi ünlü tiyatro sanatçılarından eserlerini orijinal haliyle incelemiş, ilk önce kendi öğrencilerinden oluşan on kişilik bir grup ile gösterisini yapmış, daha sonra elde ettiği başarı sonrası gerçek bir tiyatro grubu oluşturmaya karar vermiş, "Millî Tiyatro" adını verdiği grubu kurmuştur. İlk gösterisinde kadın oyuncu yerine erkek oyuncu oynatan Şannu, daha kadın oyuncularını da gurba ekleyerek Fransızca'dan çevrilen klasik eserler ile kendisinin kaleme aldığı otuz iki oyunu gösterime koymuştur.¹²

Ya'kûb Şannu'nun kaleme aldığı oyunlarından bazıları şunlardır: *Ğandûr Mısr* (Mısır'ın Hanımevladı), *Zevcetu'l-Eb* (Babanın Karısı), *eş-Şadâka* (Sadakat), *el-Haşşâşîn* (Uyuşturucu Kullanlar), *el-Vaţan ve'l-Hurriyye* (Vatan e Hürriyet), *ed-Dırretân* (İki Kuma). Eserlerin isimlerinden de anlaşılacağı üzere Ya'kûb Şannu', toplumsal ve siyasi konulara eğilmiş, kız çocuklarının istekleri sorulmaksızın evlendirilmesi, birkaç kadınla evlilik, vatan, özgürlük gibi konuları ele almıştır.¹³

Ya'kûb Şannu'dan sonra İsmâîl 'Âşım, İbrâhîm Remzî (1884-1949), Muḥammed Osmân Celâl (1828-1898), Muḥammed Teymûr (1892-1921) gibi Mısırlı, Faraḥ Anţûn gibi Lübnanlı edebiyatçılar da tiyatro alanında önemli gelişmelere imza atmışlardır. Özellikle Arap edebiyatının önemli ve etkileyici edebiyatçılarından, Arap tiyatro tarihinin önemli simalarından Tevfîk el-Ḥakîm (1898-1987); Mısır kültürünün yanı sıra Batı kültürüne ve edebiyatına da olan yakınlığı ile Batı ve Doğu edebiyatı arasında adeta bir köprü olmuştur.¹⁴

Bu isimlerin yanı sıra Reşâd Rüşdî (1912-1983), Nu'mân 'Âşûr (1918-1987), Sa'duddîn Vehbe (1925-1997), Yûsuf İdrîs (1927-1991), Alfred Ferac (1929-2005), Şevkî 'Abdu'l-Ḥakîm (1934-2003), Muḥammed Ebû'l-'Âlâ es-Selâmûnî (d.1941) gibi tiyatro yazarları da Arap tiyatro sanatına katkıda bulunmuşlardır.

Mısır'ın Avrupanın bir parçası olduğunu ve buna uygun bir Mısır topluluğu oluşturmaya çalışan Hidiv İsmail, ilk başta beğendiği Ya'kûb Şannu', Yûsuf el-

¹⁰ Şevkî Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-Mu'asır fî Mısr*, Dâru'l-Me'arif, Kahire 2008, 214; Sirâcuddîn, 27.

¹¹ Şevkî Dayf, 213; Muḥammed Muştafâ Ebû Şevârib, 56.

¹² Hamdî es-Sukkût, *Kâmûsu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 2009, 618; Er, "Modern Mısır Tiyatrosu I", 129.

¹³ Er, "Modern Mısır Tiyatrosu I", 129.

¹⁴ Muḥammed Muştafâ Ebû Şevârib, 56.

Hayyât gibi sanatçıların kendi döneminde açtığı tiyatro binalarında oyun sahnelemelerini desteklemiş daha sonra yönetimi eleştiren ve bunu sahneleyen eserleri sonucu önce sürdürüp sonra binaları tiyatroya kapatmıştır. Böylece Mısır'da parlayan tiyatro sanatı 1882 yılına kadar bir süreliğine kapılarını kapatmıştır. Arap tiyatrosunun tanınmış isimlerinden hatta Tunus tiyatrosuna büyük hizmetler vermiş Süleymân el-Ķardâhî, 1882 yılında Hidiv İsmail'in ve saray halkının önünde Sa'dullah el-Bustânî'nin dramlaştırdığı Fenelon'un Telemak'ını sahnelemiş, hükümetten maddi desteğini de almış, tiyatronun perdelerini tekrar açmıştır.¹⁵

1884 yılından I.Dünya Savaşı'na kadarki geçen dönem Mısır tiyatrosunun en hareketli dönemi olmuştur. Lübnanlı ve Suriyeli edebiyatçıların ilgi odağı olan Mısır'da amaç tiyatro sanatı icra etmekten ziyade halkı eğlendirmektir. Bunun için fasih dil yerine ammicce tercih edilmiş, oyunlarda operet tarzında şarkılar söylenmiş, danslar edilmiştir. Yabancı eserlerden yapılan çevirilere şiirler ve muzikallerle süslemeler yapmışlardır. Halkın bu yöndeki isteğini yerine getiren sanatçılardan biri de Ahmed Ebû Halîl el-Ķabbânî'dir. Lübnan'da başlayan operet tarzındaki ilk Arap tiyatrosunu takip eden el-Ķabbânî, 1860'lara damgasını vurmuş, senaryo yazarlarının dikkatini Arap tarihine çekmiş ve fasih dil kullanmıştır.¹⁶

1890'lardan sonra tiyatro sanatı, bir sanat türü olmaktan ziyade sanatçıların maddi kazanç kapısı haline gelmiştir. Aslen Lübnanlı olan, tiyatroya Suriye'de başlayıp Mısır'da devam eden **İskender Farah** (1851-1916), dönemin Suriye valisi Mithat Paşa'nın himayesinde Suriye'de gösteriler yapmış daha sonra el-Ķabbânî'nin tiyatro grubuyla Mısır'a geçmiştir. Daha sonra kendi grubunu kurup el-Ķabbânî'den ayrılan Farah, daha çok seyirci toplamak için gösterişli yeni bir tiyatro binası inşa edip dönemin ses sanatçısı Selâme Hicâzî ile anlaşmış, senaryo yazmaları ve yabancı eserleri çevirmeleri için Necîb Süleymân el-Haddâd, Farah Antûn, Halîl Muṭrân, İlyâs Feyyâd, Tanyûs 'Abduh gibi yazarları ikna etmiştir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi halkın en çok ilgi gösterdiği alan olan müzikalin de oyunların içinde olması seyirciyi bu alana çekmiş, İskender Farah için büyük bir kazanç kapısı olmuştur. Ancak Selâme Hicâzî'nin ayrılması onun da çöküşünün başlangıcı olmuştur.¹⁷

Lübnan Edebiyatında Tiyatro

Lübnan, Arap ülkeler arasında ilk Arap tiyatrosuna sahne olan ülke olmuştur. Lübnan'daki ilk tiyatro gösterisi, 1847 yılında Lübnanlı edip Mârûn en-Nakkâş'ın

¹⁵https://books.google.com.tr/books?id=sNYnDwAAQBAJ&pg=PT100&lpg=PT100&dq=%D8%B3%D9%84%D9%8A%D9%85%D8%A7%D9%86+%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%B1%D8%AF%D8%A7%D8%AD%D9%8A&source=bl&ots=UCgYjkenQr&sig=mMqXvFbcQilqRUNYOLpdgDvbYU&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwjGkMvaubdAhXhsYsKHYDHC_UQ6AEwFHoECAAAQ#v=onepage&q=%D8%B3%D9%84%D9%8A%D9%85%D8%A7%D9%86%20%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%B1%D8%AF%D8%A7%D8%AD%D9%8A&f=false 25.09.2018; Er, "Modern Mısır Tiyatrosu I", 134.

¹⁶ Er, "Modern Mısır Tiyatrosu I", 136-139.

¹⁷ Hayatı için daha detaylı bilgi için bkz. <http://www.arab-ency.com> 26.09.18; Rahmi Er, "Modern Mısır Tiyatrosu (II)", **Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C:XXV, S:1, 106.

evinde sergilediği Moliere'nin *Cimriler* isimli oyunu olmuştur. Mârûn en-Nakḳâş, bu oyunu İtalya'ya yaptığı bir ziyaretinde bir süre İtalya operasında çalışmış olduğu zaman bir tiyatro oyunuyla karşılaştıktan sonra *el-Bahîl* ismiyle Arapça olarak sahnelemiştir.¹⁸ Arapça tiyatro sanatının kurucusu ve modern Arap tiyatrosunun öncüsü **Mârûn en-Nakḳâş (1817-1855)** yılında Lübnan Sayda'da doğmuştur. Arapça öğrenimini bitirdikten sonra aruz ve bedi'i ilmi almış olan Mârûn en-Nakḳâş, muhasebecilik ve ticari konularda eğitim almış, Fransız usüllerine göre defter tutmayı öğrenmiştir. Ticari zekâsının yanında yabancı dile de büyük bir ilgi duymuş, Fransızca, İtalyanca ve Türkçe öğrenmiştir. Ticaretle uğraştığı için Halep, Şam, İskenderiye gibi doğu, İtalya gibi batı ülkelerine seyahat etme imkânı bulmuştur.¹⁹ İtalya'da bulunduğu zaman opera ile ilgilenmiş, sesinin güzel olması nedeniyle de İtalyan operasında çalışmaya başlamıştır. 1848 yılında İtalya'da bulunduğu dönemde kültür-sanat faaliyetlerine katılan Mârûn en-Nakḳâş, Goldoni'nin ve Molière'nin eserleri ile tanışır. Molière'den etkilenip, onun *Cimrileri* (L'avore) ni uyarlayıp, *el-Bahîl*'i kaleme almıştır. İtalya'da tiyatro sanatının esaslarını ve usullerini öğrenmiş, bu yeniliği Arap toplumuna tanıtmaya karar vermiştir. Bu yeni edebi sanatını, doğu kültürüne uygun düşecek şekilde ülkeye sokmak için çaba sarf etmiştir. İlk eseri *el-Bahîl*'i evinde perdelemiş, şehrin ileri gelenlerini ve yabancı konsolosları davet etmiştir.²⁰

1848-1850 yılları arasında üç tiyatro eseri çıkarmıştır. İlk *el-Bahîl*'den sonra ikincisi *Ebu'l-Hasan el-Muḡaffel* (Enayi Ebu'l-Hasan)'i 1849 yılında sergilemiştir. Eser Binbir Gece Masallarından esinlenerek sahnelenmiştir. Bu temsilden sonra evinin yakınında bir tiyatro binasının inşasına izin verilmiştir. 1850 yılında da üçüncü eseri *el-Haşûd*'u yazmıştır. Sonra eseri daha çağdaş, toplumsal bir eser olmasına rağmen bütün eserlerinde olduğu gibi bunda da Molière'nin eserlerinden uyarlama yapmıştır. "*Molière'nin Lè Misânthrope*" (Adamcıl), "*Les Precieuse Ridicules*" (Gülünç Kibarlar) ve "*Le Bourgeois gentilhomme*" (Kibarlık Budalası) isimli oyunlarından esinlenmiştir.²¹

Mârûn en-Nakḳâş'ın eserlerinin dili klasik, şekli ise nesir ve şiir karışımıdır. Molière'den etkilenmiş, fakat eserlerinde Arap halkının yaşayış tarzını, hissiyatını, inancını ve düşüncelerini göz ardı etmemiş, dil ve anlatım şeklini Arap toplumuna göre şekillendirmiştir. Eserlerinde avamca ifadelerle çok sık yer vermiştir. Mârûn en-Nakḳâş'ın tiyatroyu Arap toplumuna getirme amaçlarından biri de doğu toplumunu Avrupa'nın medeni ve kültürel seviyesine getirmektir. Böylece insanları hem eğlendirip hem de kişiliklerini, düşüncelerini modern, çağdaş seviyeye çıkarabilecekti. Ayrıca halk, konuşma dilini de fasih dereceye daha çabuk çıkarabilecekti.

¹⁸ Sirâcuddîn, 26.

¹⁹ 'Alî Şalak, 303, Yûsuf Es'ad Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, I-IV, el-Mektebetu's-Şarkıyye, Beyrut 1983, 34.

²⁰ Hınışlıoğlu, Hülya, *Mârûn en-Nakḳâş ve Arap Tiyatrosu'nun Doğuşu*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1995, 88; Er, "Modern Mısır Tiyatrosu I", 131.

²¹ Hamdî es-Sukkût, 442; Savran, Ahmet, *19. yy Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1987, 102-103; Er, "Modern Mısır Tiyatrosu I", 132.

Lakin tiyatro sahnelerinde kadın oyuncularının bulunmaması ve kadın seyircinin olmaması da eleştirilenlerden ayrı bir tepki almıştır. Bu durumda onun çalışmalarının çağdaş ve Avrupa tarzında olmadığını savunmuşlardır.

Mârûn en-Nakkâş'ın ölümünden sonra tiyatro kumpanyaları yeğeni Selîm Nakkkâş ve Edîb İshâk tarafından daha sonraki yıllarda da Yusuf el-Hayyât, kumpanya içerisindeki iki Mısırlı oyuncu Selâme Hicâzî ve Mahmûd Dervîş ile birlikte dördü kadın on ikisi erkekten oluşan yeni bir tiyatro grubu ile devam ettirmişlerdir. 19. yy'ın Arap edebiyatının modernleşmesine tiyatro alanında yenilikler getiren, temsil sanatının öncüsü olan Mârûn en-Nakkâş'tan sonra eserleri yeğeni Selîm en-Nakkâş tarafından "*Erzetu Lübnân*" adı altında 1869 yılında, Selîm en-Nakkâş'ın önsözleriyle çıkartılmıştır.²²

İlk tiyatro faaliyeti Lübnan'da Mârûn en-Nakkâş tarafından sergilenmiş olsa da Mısırlı sanatçı Ya'kûb Şannu' (1839-1912) ve Lübnanlı oyuncu **George Abyad (1880-1959)** tiyatro türünde daha ünlü ve önemli karakterler olmuştur. Lübnanlı tiyatro kurucusu George Abyad, birçok tiyatro oyunu ve film sahnelemiş, Arap tiyatro sanatının gelişmesinde büyük katkıları olmuş bir edebiyatçıdır. Hidiv Abbas Hilmi'nin yardımı ile toplumun eğitimi açısından uygun bir tiyatro gurubu kurmuştur. Bu gruba bazı yetişmiş tiyatrocular katılmış olsa da zamanın imkânsızlıkları ve halkın yeterli ilgiyi göstermemiş olmaması sebebiyle bu grup gerilemiş, tiyatro oyuncuları dağılmışlardır. Mısır'a ilk müzikali getirmiş olan Abyad, kurulan bu tiyatro grubunda dersler de vermiştir.

Lübnan, Beyrut'ta doğmuş olan Abyad, 18 yaşında Mısır'a göç etmiştir. Pek başarılı biri öğrenci olmayan Abyad'ın sadece iletişim alanında diploması olmuştur. Bundan dolayı İskenderiye demiryollarında bir yıl kadar çalışmıştır. 1904 yılında Hidiv Abbas onun siyasi tiyatroya olan ilgisini fark etmiş, onu sanat eğitimi almasını sağlamıştır. 1910 yılında kendi ismi ile kurduğu bir grup Fransız tiyatrocusu ile geri dönen Abyad; Fransızca tiyatro oyunları sergilemeye başlamıştır. 1912 yılında dönemin Mısır Milli Eğitim Bakanı Sa'd Zağlûl'un isteği üzerine Arapça oyunlar sahnelemek üzere birçok sanatçı ile grup kurmuştur. Bunun üzerine Hâfîz İbrâhîm'in *Cârih Beyrût* adlı tek perdelik opereti, Farağ Anţûn'un *Oedipus*'u, Hâfîl Muţrân'ın *Othello*'su sahnelenmiştir.²³ 1914-1917 yılları arasında dönemin ünlü ses sanatçısı ve besteci Selâme Hicâzî ile operet türünde çalışmalar yapmış, "Abyâd-Hicâzî Grubu"nu kurmuşlar²⁴, 20 yılda 130'dan fazla tiyatro oyunu yazılmış ve sahneye konulmuştur. 1914 yılına kadar tiyatrodaki daha çok çeviri eserleri gösterime sunan Abyâd, daha sonra *el-Hâkîm bi-Emrillah* (el-Hâkîm biemrillah), *Selâhuddîn el-Eyyûbî* (Selahaddin el-Eyyubî) gibi tarihi konulu eserlere yer vermiştir. 1920 yılından sonra I. Dünya Savaşı itibarıyla Mısır tiyatrosunda bir duraklama yaşanmış, bu durum üzerine Kuzey Afrika'ya yönelen Abyâd, Cezayir, Tunus

²² Hınışoğlu, 90.

²³ Hamdî es-Sukkût, 161; Er, "Modern Mısır Tiyatrosu (II), 108.

²⁴ Er, "Modern Mısır Tiyatrosu (II), 107, 108.

ve Libya’da turnelere çıkmıştır. Toplumun gelişmesine katkısı olan fenni tiyatroyu Mısır’da geliştiren Abyâd, ömrünün sonuna kadar tiyatro derneğinde ders vermiş, Mısır’da drama sanatını standart seviyeye çıkarmaya başarmıştır.

Tiyatroları:

- *Odîb el-melik* (Kral Oedipus), *Luvîs el-Hâdi’l-Aşar* (11. Louis), *Otille* (Othello), *Tâciru’l-Bundukiyye* (Tüfek Taciri), *Tervîdu’n-Nemra* (Kaplan Hareketleri), *’Aduvvu’ş-Şa’b* (Halk Düşmanı), *Şarl es-Sâdis* (VI. Charles), *Tîmûr litilke’s-Sâhîra* (Bu Cadı Kadının Tümörü), *eş-Şu’le* (Ateş), *el-’Arâis* (Gelinler), *Şalâhuddîn ve Meliketu Ürşelîm* (Selahaddin ve Kudüs Melikesi), *Ebtâlu’l-Manşûra* (el-Mansûra Kahramanları), *el-Hâkîm bi-Emrillah* (el-Hâkim biemrillah), *el-Hevvârî* (Gönüllü).

Modern Arap edebiyatının gelişmesinde aktif bir yol oynayan **İbrâhim el-Ahdeb (1826-1891)** Lübnan’ın kuzeyinde bulunan Trablus’ta doğmuş, hayatını birçok şehirde geçirmiş, İstanbul’daki âlimlerle bir araya gelmiş, hatta Osmanlı padişahı Abdulhamid için methiye yazmış bir şair ve ediptir. Hayatı Trablus, Beyrut, Şam, Kahire ve İstanbul’da geçmiş olan yazar, Beyrut’ta vefat etmiştir.²⁵

1850 yılında Lübnan’ın eş-Şûfiyyen bölgesinde hukuki meselelerde hüküm vermek için danışmanlık yapan İbrâhim el-Ahdeb, 1860 yılında Hıristiyanların ve Dürzîlerin arasında çıkan çatışmaların ona kadar gelmesi sonucu hemen Trablus’a geri döner, oradan da 1861 yılında da Beyrut’a geçer. Beyrut’ta şer’i mahkemede önce kadı vekilliğine sonra başkâtipliğe görevlendirilmiştir. Hukukun yanında edebiyatla da ilgilenmiş, Beyrut’taki ilk İslami dergi olan “*Şemerâtu’l-Funûn*” isimli dergide editörlüğü üstlenmiştir. Bunun yanı sıra Beyrut’taki bilim ve kültür derneğinin de üyesi seçilmiştir. Kısacası İbrâhim el-Ahdeb devletin birçok makamında görev almıştır.²⁶

Modern Arap Edebiyatına katkıda bulunan edebiyatçılardan biri olan İbrâhim el-Ahdeb, “*Makedonyalı İskender*” ve “*Endülüslü İbn Zeydûn*” gibi tiyatro eserlerini kaleme almıştır. Yazarın bazıları orijinal bazıları da Avrupa oyunlarından uyarlamalı 20 kadar tiyatro eseri bulunmaktadır. Oyunlarının ilk klasik Arapça ile yazılmış eser olduğu düşünülmektedir.²⁷ İbrâhim el-Ahdeb’in yirmiye yakın romanı, her biri en az 1800 beyitten oluşan üç şiir divanı vardır. Yazarın diğer eserleri de şöyledir; “*Ferâidu’l-âl fi Mecma’i’l-Emsâl*”, “*Keşfu’l-Ereb ‘an Sırrı’l-Edeb*”, “*Te’hîlu’l-Ğarîb*”, “*Ferâidu’l-Efvâk*”, “*Tıs’üne Makâme* (el-Hariri’nin makamının düzenlenmiş halidir.), “*Keşfu’l-Me’ânî ve’l-Beyân ‘an Resâili Bedî’i’z-Zemân*”²⁸

²⁵ http://www.almoajam.org/poet_details.php?id=19 09.11.2015.

²⁶ Yûsuf Es’ad Dâğır, 238; <http://www.yabeyrouth.com/pages/index278.htm> 09.11.2015.

²⁷ Savran, 107.

²⁸ Yûsuf Es’ad Dâğır, 239; http://www.almoajam.org/poet_details.php?id=19 09.11.2015.

19.yy'ın nahda edebiyatının öncü şair, edip, edebiyatçı ve kısa hikâye yazarı olan Beyrut doğumlu **Necîb Süleymân el-Ĥaddâd (1867-1899)** da İskenderiye'de Fransızca eğitim almış daha sonra Lübnan'a geri dönmüş, yazılar yazmaya ve gazetecilik yapmaya yönelmiş, edebiyat sokağında kendine ünlü bir yer edinmiş edebiyatçılardandır.²⁹

Şiir divanı ve hikâye mecmuaları bulunan edip, 1904 yılında Corneille'nin "Le Cid" isimli eserini "*es-Seyyîd*" (Efendi) adıyla Fransızcadan çevirmiştir. Daha sonra 1905 yılında İskenderiye'de Sophokles'in "Kral Oidipus" isimli şiirsel tiyatro-sunu "*Odîb*" adıyla 5 perde olarak çevirmiştir. Shakespeare'in "Romeo ve Juliet"ini Keferşima'da "*Romeyo ve Cûliet*" adıyla 52 sayfa olarak çevirmiş, Voltaire'nin 1732 yılında beş perdelik yazdığı "Alzire" adlı trajedi oyununu "*Zâyîr*" adıyla çevirmiştir. Bunların yanında çevirdiği diğer tiyatro eserleri şunlardır; Moliere'nin "L'Avare" sini (Cimri) *el-Baĥîl* adıyla, "Le Médecin malgré lui" sini (Zorba Doktor) *eĥ-Tabîbu'l-Murġîm* adıyla Racine'nin "Bérénice" sini *Bîrînîs li-Râsîn* (Berenika Dram), "Phédre" sini de *Fîder* adıyla, aynı şekilde Corneille'nin "Cinna" sini *Ĥîlmu'l-Mulûk* (Kralların Rüyası) adıyla Victor Hugo'nun "Hernani" sini *Ĥamdân* (Çok Hamd Eden) ve "Les Burgraves" (Derebeyler) sini *Şârâtu'l-'Arab* (Arapların İntikamı) olarak çevirmiştir.³⁰

Hikâye, roman ve tiyatro alanlarında çalışmalar yapan Necîb Süleymân el-Ĥaddâd'ın yazıları o dönemlerdeki birçok edebiyatçı gibi çoğunlukla toplumsal edebiyat ve ahlaki mevzular üzerine olmuştur. Bunların yanı sıra siyasi konulara da değinmiş, yine toplumsal konular üzerine trajik komedyalar yazmış, birçoğunu Fransızcadan çevirmiştir.³¹ Bundan dolayı Necîb Süleymân el-Ĥaddâd, toplumsal ve siyasi içerikli makaleleri, yazdığı tiyatro oyunları, kaleme aldığı şiir divanları, tercüme edip Arap edebiyatına kattığı eserler ve gazetecilik alanında yaptığı çalışmalar ile 19.yy'da adından en çok söz ettiren isimlerden biri olmuştur.

Sonuç

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki, Arap ve Lübnan edebiyatında tiyatro sanatının başlangıç dönemi çok eski dönemlere kadar gitmekle birlikte onların modern batı modeliyle tanışmaları Napolyon'un Mısır seferi ile Fransız askerlerinin eğlendirilmek amacıyla kurulan Fransız tiyatrosu ile olmuştur. Mısır Lübnan'dan daha gelişmiş tiyatro ürünleri ortaya koymuş olmasına rağmen Lübnan batı anlamında eserleri ortaya koyan ilk ülke olmuştur. Modern anlamda tiyatro oyunlarının sahnelenmesi ilk önce Molière, Corneille, Racine, Voltaire, Fenelon, Bernad Shaw, Victor Hugo gibi yabancı sanatçıların oyunlarını çeviri yoluyla Arapçaya kazandırılması ile olmuş, daha sonra sanatçıların kendi telif eserleri ile gerçekleşmiştir. Çeviri eserlere gelince bunlar ya olduğu gibi çevirinin yapılması ya da çevirilen eserin halkın arzuladığı ve görmek istediği tarzda şekillendirilmesi ile yapılmıştır. Olduğu

²⁹ Mârûn 'Abbûd, *Ruvvâdu'n-Nahđati'l-Ĥadîse*, Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1977, 190.

³⁰ Yûsuf Es'ad Dâġîr, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, II, 295-296; Er, "Modern Mısır Tiyatrosu (II), 114.

³¹ Mârûn 'Abbûd, 192.

gibi çevirisi yapılan eserlerin tutulmaması nedeniyle eserlere şarkı eklemeleri yapılmış ya da orijinal konusundan çıkıp sonuç kısmını değiştirilmiş, diyaloglarla kısaltma ya da çıkarma gibi işlemler uygulanmış, asıl metne sadık kalınmadan eserin aslından uzaklaşmıştır.

Arapça oyunlar sahneleyen sanatçıların eserlerine gelince birçoğu tarih kaynaklı eserler olup, ilk dönem eserler klasik konulardan çıkmıştır. Sevdiği kızla ya da erkekle evlenemeyen gencin yaşadığı maceralar, ailesinin istediği erkekle evlendirilmek istenen kızın hazin dramı, birçok kadınla evlilik yapılması gibi toplumu uyarmayı ve eğitmeyi amaçlayan konularla birlikte kahramanlık ve savaş unsurları içeren İslam öncesi ve modern dönem Arap tarihini konu edinen eserler, halk hikayelerinden esinlenilerek sahnelenmiş oyunlar, cennet ve cehennem yolculuklarının yapıldığı dini konulu oyunlar modern dönem Arap tiyatro sanatının konularını oluşturmuştur.

Kaynakça

- ‘Alî Şalâk, *en-Nesru’l-‘Arabî*, Dâru’l-Ğalem, Lübnan 1974.
- Muhammed Sirâcuddîn, “Fennu’l-Mesrahıyye fi’l-Edebi’l-‘Arabî”, *Dirâsâtu’l-Câmi’ati’l-İslâmiyyeti’l-‘Âlemiyye Şitâğûng*, S.3, Aralık 2006, 23-33.
- Demirayak Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi Osmanlı Dönemi*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum 2015.
- Er Rahmi, “Modern Mısır Tiyatrosu I”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XXXIII, S. 1-2, Ankara 1990.
- , “Modern Mısır Tiyatrosu (II)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C:XXV, S:1, Ankara 1992, 105-122.
- Ergül, Aysel, *Çağdaş Mısır Tiyatrosu’nda Teyfîku’l-Hakîm ve Üç Entelektüel Tiyatrosu*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1995.
- Fuat Memet, *Tiyatro Tarihi*, Msm Yay., İstanbul 2010.
- Hamdî es-Sukkût, *Ğâmûsu’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Hadîs*, Dâru’ş-Şurûğ, Kahire, 2009.
- Hınışlıoğlu, Hülya, *Mârûn en-Nakğâş ve Arap Tiyatrosu’nun Doğuşu*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1995.
- Mârûn ‘Abbûd, *Ruvvâdu’n-Nahđati’l-Hadîse*, Dâru’s-Sekâfe, Beyrut 1977.
- Muğammed Muştafâ Ebû Şevârib, *el-Medğal İlâ Funûni’n-Nesri’l-Edebiyyi’l-Hadîs ve Mehârâtihi’t-Ta’bîriyye*, Dâru’l-Vefâ li-Dünyâ’t-Ğıbbâ’a ve’n-Neşr, İskenderiye 2007.
- Savran, Ahmet, *19. yy Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1987.
- Şevkî Dayf, *el-Edebu’l-‘Arabiyyu’l-Mu’asır fi Mısr*, Dâru’l-Me’arif, Kahire 2008.

Yûsuf Es'ad Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, I-IV, el-Mektebetu's-Şarkıyye, Beyrut 1983.

https://books.google.com.tr/books?id=sNYnDwAAQBAJ&pg=PT100&lpg=PT100&dq=%D8%B3%D9%84%D9%8A%D9%85%D8%A7%D9%86+%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%B1%D8%AF%D8%A7%D8%AD%D9%8A&source=bl&ots=UCgYjkenQr&sig=mMqXvFbcQiluqRUNYOLpdgDvbYU&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwjGkMvaudbdAhXhsYsKHYDHC_UQ6AEwFHoECAAAQAQ#v=onepage&q=%D8%B3%D9%84%D9%8A%D9%85%D8%A7%D9%86%20%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%B1%D8%AF%D8%A7%D8%AD%D9%8A&f=false 25.09.2018.

<http://www.arab-ency.com> 26.09.2018.

http://www.almoajam.org/poet_details.php?id=19 09.11.2015.

<http://www.yabeyrouth.com/pages/index278.htm> 09.11.2015.

BÂBÂ FIGÂNÎ VE DÎVÂNÎ

Bâbâ Figânî and his Dîvân

Çetin KASKA*

Makale Geliş Tarihi: 24.04.2019

Makale Kabul Tarihi: 12.08.2019

Özet: Fars edebiyatında sebk-i Hindî'nin kurucusu sayılan şair Bâbâ Figânî döneminde Horasan'da Sultan Hüseyin Mirzâ Bâýkarâ ve veziri Ali Şîr Nevâî, Azerbaycan'da Sultan Yâkub sayesinde şiir pazarı revaç kazanmıştır. Mollâ Câmî'nin şöhret bulması ve Bâbâ Figânî'nin meşhur olması yukarıda adı geçen sultanların edebiyatçıları himaye etmesi neticesinde olmuştur. Zor anlaşılan gazel, Figânî ile birlikte sade bir hal almıştır. Gazelleriyle meşhur olan Figânî'nin kasideleri de ilgi çekicidir. Figânî de Hâfız gibi dönemin siyasi mevzularını gazellerinde ifade etmiştir. Tezkire yazarları, çok güzel şiirler yazdığı için kendisini Hâfız-i Şîrâzî'ye benzeterek ona Hâfız-i Kûçek lakabını vermişler. Sürekli içki içen Figânî ömrünün sonlarında tövbe etmiştir. Bu makalede Figânî hakkında detaylı bilgiler verildikten sonra Dîvân'ı ele alınıp incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bâbâ Figânî, Dîvân, Hâfız-i Şîrâzî.

Abstract: During the period of Bâbâ Figânî, who is the founder of Sebk-i Hindî in the Persian literature thanks to Sultan Hüseyin Mirzâ Bâýkarâ and his vizier Ali Şîr Nevâî, and Sultan Yâkub in Azarbaijan, the poetry sector became wider and gained popularity. Mollâ Câmî and Bâbâ Figânî's gaining popularity happened as a result of the protection of the literary men by mentioned sultans. Gazels which so far had been difficult to understand became simple by virtue of Figânî. Figânî, who was well-known with his gazels, wrote very noteworthy kasides as well. Just like Hâfız, Figânî dealt with the political issues of his time in his gazels. Due to his writing very beautiful poetry, the tezkire writers compared him to Hâfız-i Şîrâzî and claaed him with the epithet "Hâfız-i Kûçek" (Small Hâfız). Figânî who was a habitual drinker quitted toward the end of his life and became repentant.

Key Words: Bâbâ Figânî, Dîvân, Hâfız-i Şîrâzî.

* Arş. Gör. Dr. İstanbul Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü,
cetinkaska@hotmail.com

1. Giriş

Figânî hicri dokuzuncu yüzyıl sonu ile hicri onuncu yüzyıl başları gazel söyleyen şairlerdendir. Kendisi Fars edebiyatının oluşum dönemi şairlerindedir. Onun takip ettiği üslup neredeyse iki yüzyıl çeşitli şekillerde etkisini hissettirmiştir. Fars şiirinde üslup sahibi olan şairlerden biridir. Hint üslubunun oluşumu noktasında önemli bir role sahiptir. Günümüzde bulunan divanında 24 kaside, 3 terkihibend, 1 terciibend, 576 gazel, 9 kıta, 33 rubai, 48 tek beyit yer almaktadır. Divanında en çok yer kaplayan nazım türü gazellerdir. Gazel alanında meşhurdur. Figânî'nin divanındaki gazelerde Hâfız'ın aşkı, Sa'dî'nin öğüdü, Nizâmî ve Firdevsî'nin hikmet ve düşüncesi bulunmaktadır. Divanda âşıkane, hikemi ve arifane şiirler yer almaktadır. Figânî döneminin en ünlü şairlerinden olup edebiyat, hikmet, kelam, nucûm, tefsir, hadis ve fıkıh gibi ilimlere haizdir. Nitekim divanı telmih ve işaretlerle doludur. Figânî'den önce şiir, özellikle de gazel bu kadar sade söylenmemiştir. Örneğin Kemâl-i Hocendî, Kâtibî ve Şâh Kâsım'ın şiirleri asla Figânî'ninki kadar açık ve saf değildir. Figânî'nin gazelleri okuduğunda bütün manalar aşıkâr görünmektedir. Bu çalışmada Figânî'nin hayat hikâyesi, divanı, memduhları, etkilendiği ve etkilendiği şairler hakkında detaylı bilgiler verilmiştir.¹

2. Bâbâ Figânî Kimdir ve Dîvân'ı Neler İçermektedir?

Figânî-i Şîrâzî hicri dokuzuncu yüzyılın sonu ile hicri onuncu yüzyılın başlarında gazel söyleyen şairlerdendir. Hiçbir tezkire ve tarihçi onun hayatının ilk dönemi, gençlik hayatı, doğum tarihi, baba ve üstatlarının adlarını dille getirmemiştir. 925 yılında vefat ettiğinde altmış yaşını aşkın olduğuna göre 860-865 yıllarında doğduğu düşünülmektedir. Doğum yeri Şîrâz'dır.²

Ömrünün ilk yıllarında baba mesleği olan bıçakçılıkla uğraşmış ve "bıçakçı" anlamına gelen "sekâkî" mahlasını şairliğinin ilk dönemlerinde kullanmıştır, fakat günümüze ulaşan hiçbir şiirinde bu mahlas görünmemektedir. Divanındaki bütün şiirlerinde mahlası Figânî'dir. Daha sonra neden sekâkî mahlasını bırakıp, Figânî mahlasını aldığı belli değildir.³

Şîrâz'dayken günün çoğunu meyhane köşesinde geçirip güzellerle günü gün etmiştir. O dönemde kendinden geçen tembel, avare ve laubali bir rintmiş. Takiyyüddîn Evhadî onun hakkında şöyle bir olay nakleder; "Bayram sabahı meyhanelerin kapısını açmak üzere, ramazanın ilk gecesinde kapatırlardı. Figânî ve ona refakat eden bir rint bir but alıp meyhanelerin bir köşesine saklandılar. O butla kana-

¹ Zehra Mihrâbî, *Mukâyese-i Sebki-i Çendîn Gazel-i Bâbâ Figânî ve Hâfız, Dânişgâh-i Terbiyet-i Muallim*, (Yüksek Lisans Tezi: 1391), s.2.13.

² Fethullâh Müctebâî, "Bâbâ Figânî" *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, (Tahran: Bünyâd-ı Dairtü'l-Maarif-i İslâmî, 1375), c.1, s.45.

³ Ali Muhammed Müezzini ve Emîr Zigmî, "Tâsîr-i Bâbâ Figânî Ber Ceryânâ-yi Şî'r-i 'Asr-i Safevî", *Neşriye-i 'İlmî Pejûheşî*, (Tahran: 1390), s.21.

at edip saf bade içtiler. Bayram sabahına kadar birkaç tane fiçı boşaltmışlardı."⁴ Tezkire yazarları Figânî'nin çok şarap içtiğini gittiği meyhanelerde alay konusu olduğunu belirtmişler. Nitekim Figânî de şiirlerinde meyhane köşelerinde yaşam sürdüğünü dille getirmiştir;

از گوشه های میکده جویم صفای وقت کانجا هزار آینه در گل نهاده اند⁵

Meyhane köşelerinde vakit safasını ararım. Orada binlerce aynayı çamura atmışlar.

Ömrünün ortalarında yani yaklaşık otuz yaşındayken Şîrâz'dan Fars şiir ve edebiyatının en büyük merkezi olan Herât'a gitmiş. Molla Câmî, Ehlî-i Tûrşîzî, Hâtıfî, Benâî ve Hilâlî gibi kimseler ile o dönemin başka birçok edip ve şairi Sultan Hüseyin Mîrzâ Bâycarâ sarayında ve ilmi seven ve sanatı destekleyen Emîr Alî Şîr Nevâî gibi vezirlerin etrafında toplanmışlar. Molla Câmî'nin sohbet meclislerine katılan Figânî'nin Herat'a talihi yaver gitmemiş. Horasan şairleri kendisini beğenmemişler. Hatta o dönemde kusurlu, sorunlu ve sanatlı olmayan şiir yazanlara "Figâniyâne" adı verilmiştir.⁶

Horasan şairleri onun şiir üslup ve tarzını şiirlerine muhalif olduğunu müşahede etiklerinden Figânî'nin şiirlerini beğenmemişler. Şiirleri mükerrer olmadığından onlara çok acayip görünmüştür. Figânî'nin yerme dilini manasız bildiklerinden bir süre zevkten yoksun şiirlere "Figâniyâne" adını vermişler. O dönemde bu şiir üslubunu ve tarzını anlayabilecek hiç kimse olmadığından bu tabire şaşırılmamak lazım çünkü o dönemde herkes daha önceki şairlerin şiirlerini taklit ederek şiirler yazmıştır.⁷

Figânî, Herât'an sonra Azerbaycan'a gidip Tebrîz'de edipleri seven Uzun Hasan'ın oğlu Akkoyunlu Sultan Yâkub'un hizmetine şairler vasıtasıyla girmiştir. Onun iltifat ve muhabbetine nail olmuştur. Sultan Yâkub şiir ve şairleri desteklemiş ve şairler de kendisine övgü şiirleri yazmışlar. Birçok yerden şair, yazar ve ilim erbabı kimseler onun sarayına girmek için Tebrîz'e gelmiştir. Sarayında İdrîs b. Hüsameddîn, Bâbâ Nesîbî, Şehîdî-i Kumî, Dervîş Dehekî, Benâî-i Herevî, Hayrânî-i Kumî, Mutî'i-i Belhî, Humâyûn-i İsferyânî, Ensârî-i Kumî, Ehlî-i Şîrâzî, Emîr Mekbûl ve Dîvâne-i Nekâşî gibi şairler bulunmuştur.⁸

Figânî, Sultan Yâkub'un sohbetine katılmış ve onun yanında terakki etmiştir. Sonra yavaş yavaş insanların nazarını celp etmiş ve itibar kazanmıştır. Sultan

⁴ Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, nşr. Ahmed Süheylî-yi Hânsârî, (Tahran: Şirket-i Nesebî-i Hâc Muhammed Hüseyin İkbâl, 1316), s.10.

⁵ Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.207.

⁶ Müctebâî, "Bâbâ Figânî" s.21; Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.11.

⁷ Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.11.

⁸ Alî Ekber Dihhodâ, *Lügatnâme-i Dihhodâ*, (Tahran: Dânişgâh-ı Tahran Müessesesi-i Lügatnâme-i Dihhodâ 1998), c.3, s.3821; Müctebâî, "Bâbâ Figânî" s.21; Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.13.

Yâkub kendisine "bâbâ-yı şuarâ" lakabını vermiştir. Bu sarayda da içki içip eğlenmeye dalmıştır. Sultan Yâkub döneminde Figânî daima onunla birlikte hareket etmiş, sefer ve savaşlara katılmıştır. Söylenenlere göre savaşların birinde Figânî'nin divanı yağmalanmıştır. Figânî mahzun ve mustarip bir şekilde Şîrâz'daki kardeşine mektup yazmış ve divanının yağmalandığını bu yüzden çoğu şiirini hatırlayamadığını, kitap ve mecmularda var olan kendi şiirlerini toplayıp Tebriz'e göndermesini rica etmiştir. Günümüzde var olan divanı Figânî'den sonra toplanılmıştır, ancak kendisinin derleyip topladığı divanın nerede olduğu meçhuldür.⁹

Horasan'da Hüseyin Mîrza Bâýkarâ ve Azerbaycan'da Sultan Yâkub'un yardım ve teşvikleri neticesinde her taraftan binlerce söz ustası şair bu merkezlerde toplanmıştır. Özellikle Câmî'nin şöhreti bu padişahlar sayesinde her tarafa yayılmış ve Figânî de bu emirler sayesinde tanınan bir şair olmuştur. Figânî bütün ömrü boyunca dünyanın mal ve mülküne gönül bağlamamış, hayatının çoğunu meyhane köşelerinde veya eğlence meclislerinde geçirmiştir. Sultan Yâkub kendisinden iki hafta önce ölen kardeşi Yusuf Bey ve annesi Selcûkşâh Hâtûn için çok üzülmüştür. Bunu şair Figânî de şiirinde dille getirmiştir,¹⁰

شک نیست که در قصه پیراهن یوسف خونبارتر از دیده یعقوب نباشد¹¹

Yusuf'un gömlek kisasının Yâkub'un gözünden daha kanlı olmamasına şüphe yoktur.

Sultan Yâkub'un ölümünden sonra, 896 yılında Azerbaycan'da iş karışıklar meydana gelmiştir. Onun sarayında toplanan sanat ve edebiyat adamları dağılmıştır.¹² Figânî çok sevdiği Sultan Yâkub vefat edince hüzünlenmiş ve aşağıda matla beyti verilen uzun bir terkihibend yazmıştır;

چه شد یا رب که خورشید درخشان بر نیاید قیامت شد مگر آن ماه تابان بر نیاید¹³

Parlak güneş doğmuyor ne oldu ey Allah'ım? O parlak ay çıkmıyor yoksa kıyamet mi koptu?

Sultan Yâkub'un vefatından sonra oğlu Baysungur tahta oturmuş. Sultanlık liyakatine sahip olmayan Baysungur sanat, edebiyat ve ilme pek değer vermemiş. Nitekim padişahlığı da çok uzun süreli olmamıştır. Figânî bir terkihibendinde onun adını zikretmiştir.¹⁴

⁹ Takıyyüddîn Evhâdî Dekâki-i Belyânî, 'Arafâtü'l-Âşîkîn ve 'Arasâtü'l-Ârifîn, nşr. Muhsin Nâci-i Nasrâbâdî, (Tahran: Enteşârât-i Esâfir, 1388), c.5, s.2885; Müezzini ve Zigmî, "Tâsir-i Bâbâ Figânî", s.22; Müctebâî, "Bâbâ Figânî" s.22; Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Divân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.14.

¹⁰ Bâbâ Figânî-yi Şîrâzî, *Divân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.14.

¹¹ Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Divân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s. 217.

¹² Müctebâî, "Bâbâ Figânî", s.22

¹³ Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Divân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s. 60.

¹⁴ Zehrâ Hânlerî Kiyâ, *Ferheng-i Edebiyât-i Fârsî*, (Tahran: Enteşârât-i Bunyâd-i Ferheng-i İrân, 1969), s.82; Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Divân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.16.

بحمدالله که باز از عدل یعقوبی جهان پر شد بنای خطبه شاهی به نام یایسنغر شد¹⁵

Allah'a şükürler olsun tekrar Yâkub'un adaletiyle doldu cihan, sultanlık hutbesinin binası Baysungur adıyla mühürlendi.

Bir yıldan fazla ülkeyi yönetmeyen Baysungur'u yenen Rüstem tahta geçmiş. Figânî, Rüstem'i bir terkîbibendinde şöyle methetmiştir;

ادراک محض جان خرد شاه نوجوان رستم بهادر آن گهر تاج خسروان¹⁶

Ey saf idrak sahibi, akıllı genç padişah, ey padişahların mücevher tacı yiğit Rüstem.

Rüstem'in saltanatı da kısa sürmüştür. Uğurlu oğlu Ahmed kendisini savaşta yenip öldürmüştür. Şah İsmail Safevî dönemine kadar Azerbaycan neredeyse her ay bir padişahın saltanatına tanıklık etmiş, her tarafta savaş hüküm sürmüştür. Sultan Yâkub zamanında toplanan şairlerin çoğu oradan ayrılmak zorunda kalmıştır. Humâyûn; Kâşân'a, Şehîdî; Hindistan'a ve Figânî de doğum yeri olan Şîrâz'a geri dönmüştür. Figânî Tebriz'den ayrılırken şu şiiri dille getirmiştir;¹⁷

از عمر بسوی نماند را بیش از نفسی نماند ما را
هر سود و زیان که بود دیدیم دیگهر هوسوی نماند ما را
بهر چه درین دیار باشیم چون ملتمسوی نماند ما را
بس آه زدیم چون فغانی فریاد رسوی نماند ما را¹⁸

Ömürden geriye çok kalmadı, bize bir nefesten başka bir şey kalmadı.

Olan her kar ve zararı gördük, artık bizde bir heves kalmadı.

İhtiyacımızı giderecek bir kimse kalmayınca, niçin bu diyarda kalalım,

Figânî gibi çok ah çektik, bizim imdadımıza yetişecek kimse kalmadı.

Bâbâ Figânî, Uzun Hasan'ın torunu Rüstem dönemine kadar Tebriz'de kalmıştır. Hatta onun 897 yılında verdiği cülusu övmüştür, Ancak muhtemelen bu dönemden sonra doğduğu yere geri dönmüştür. Eğer Sultan Yâkub'un cülusundan sonra yani 883 yılında Tebriz'e gelmişse ve Tebriz'den Rüstem'in vefatı olan 902 yılında geri dönmüşse, Azerbaycan'da 17 yıldan fazla kalmıştır.¹⁹

Figânî doğduğu memleketi Şîrâz'a dönünce de daima Tebriz'i yâd etmiş ve şiirlerinde bu duygusunu dille getirmiştir;

¹⁵ Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s. 67.

¹⁶ Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s. 53.

¹⁷ Bâbâ Figânî-yi Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.18.

¹⁸ Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s. 78.

¹⁹ Müctebâî, "Bâbâ Figânî", s.22.

فغانی در وطن هر دم گلی از گلشنی دارد ولی مرغ دلش در صحبت یاران تبریزست¹¹

Figânî vatanda her dem gül bahçesinden bir gül koparır, ancak gönül kuşu Tebriz'deki dostların sohbetini özler.

Figânî, Şah İsmail Safevî dönemi başlarında Şîrâz'dan ayrılıp Horasana gitmiş ve bir süre Ebîverd'e ikamet etmiştir.²¹ Bu dönemde de şarap içmeye ve günlerini meyhanede geçirmeye devam etmiştir. Gönlü yanan âşık Figânî bütün ömrü boyunca aşktan hicran ve muhabbetten aşağılanma görmüştür. Hiçbir zaman muradı- na ermemiş ve daima içinde aşk ateşi yanmıştır,²²

ما بهر ساقیان دل فرزانه سوختیم مجموعہ خیال بہ میخانہ سوختیم
آبی بر دل ما هیچکس نزد چندانکہ پیش محرم و بیگانہ سوختیم
ما را کسی بانجمن خویش رہ نداد چون بیکسان بکوشہ ویرانہ سوختیم¹¹

Biz çocuk gönüllü sakiler için yandık, hayal mecmuasını meyhanede yaktık.

Mahrem ve yabancının önünde o kadar yandık ama bizim gönlümüze hiç kimse su sermedi.

Bize kimse meclisinde yol vermedi, kimsesizler gibi virane bir köşede yandık.

Figânî gündüzleri güzellerin peşine takılmış, gece olunca şöyle dille gelmiştir;

شب آمد هر کسی را روی در کاشانه ی یابم من دیوانہ گردم تا کجا ویرانہ ی یابم¹⁴

Gece olunca herkesin evine geri döndüğünü görüyorum, ben bir virane bulana kadar deli oluyorum.

Gül yüzlü âşıkların ve güzellerin muhabbetiyle ömrünü geçiren, yardan uzak düşme sıkıntısını çeken ve bir lahza bile vuslat şarabını içmeyen Figânî ömrünün sonlarına doğru bu gafletten uyanmıştır;

در غفلتی هنوز فغانی سری بر آر عمری بدین شتاب و ز پی رفتنی چنین¹⁵

Ey Figânî artık gafletten başını kaldır, bir ömür bu hızla ve gideninin peşinden öylesine geçip gitti.

Figânî mal ve servet biriktirmemiş, hayatını zevk sefa ve eğlence içinde geçirmiştir. Tezkire yazarlarının hemen hepsi onun içki içtiğinden bahsetmiştir. Ömrü-

²⁰ Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Divân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s. 19.

²¹ Zebîhullâh Safâ, *Târih-i Edebiyât Der İrân*, (Tahran: Enteshârât-i Firdevsî, 1364), c.4, s.412; Müctebâî, "Bâbâ Figânî", s.22.

²² Bâbâ Figânî-yi Şîrâzî, *Divân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.19.

²³ Bâbâ Figânî-yi Şîrâzî, *Divân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.320

²⁴ Bâbâ Figânî-yi Şîrâzî, *Divân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.314.

²⁵ Bâbâ Figânî-yi Şîrâzî, *Divân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.350.

nün sonlarına doğru uzun süredir içtiği içkiyi bırakmış ve bizzat kendisi sarhoşluk ve içki içmenin vaktinin geçtiğini dille getirmiştir,²⁶

ای دل بیا که نوبت مستی گذشته است
 آبى بر دل ما هیچکس نـزد
 از آب زندگی چه حکایت کند کسی
 بنشین دمی و باقی عمرم عدم شمار
 هم در شرابخانه فغانی خراب به
 وقت نشاط و باده پرستی گذشته است
 کار من از بلندی و پستی گذشته است
 با دل شکسته بی که زهستی گذشته است
 کاین یک دو لحظه تا تو نشستی گذشته است
 کارش چو از خرابی و مستی گذشته است²⁷

Ey gönül gel artık sarhoşluk vakti geçti. Sarhoşluk ve eğlence vakti geçti. İstersen beni yücelt istersen aşağıla, benim işim yüceltmek ve aşağılamakla yok. Hayatı boş vermiş kırık bir gönülle bir kimse hayat suyundan ne anlatabilir? Biraz otur, baki ömrümü yokluk say, sen oturana kadar bir iki lahza da geçti.

Hem Figânî meyhanesinin kapısının harap olması iyidir. Çünkü onun harap olmak ve sarhoşlukla işi kalmadı.

Figânî ömrünün sonlarında hevesle geçen ömrün ömür olmadığını belirtmiştir;

عمری که در هوس گذرانست عمر نیست
 عمر آن بود که در سر سودای او آورد²⁸
Heves peşinde geçen bir ömür, ömür değildir. Ömür, aklına onun sevdasını getiren şeydir.

Ömrünün sonlarına kadar içki içen ve gönül eğlendiren şair hayatının sonlarında tövbe etmiştir;

عمری که جو ایام بهاران گذران بود
 قطع نظر از ساغر می کرد فغانی
 افسوس که از بیخردی درد بدن شد
 بگذاشت در میکده و مرغ چمن شد²⁹

Bahar zamanları gibi geçici olan bir ömür, ne yazık ki akılsızlıktan bedene yük oldu.

Figânî kadeh ile irtibatını kesti, meyhaneyi bıraktı ve çimen kuşu oldu.

Tövbe ettikten sonra Meşhed'e taşınmış, yaklaşık 60 küsur yaşındayken felç olmuş³⁰ ve bu gazeli o zaman söylediği rivayet edilmektedir;

بس بینواز ساقی خود دور مانده ام
 نخل مسیح و باغ خلیل و زلال وصل
 از سر شراب رفته و مخمور مانده ام
 یک یک ز دست داده و مهجور مانده ام

²⁶ Ali Ekber 'Atrifî, "Bâbâ Figânî-i Şîrâzî" *Dâiretü'l-Maârif-i Şîa*, (Tahrân: Neşr-i Şehîd Saîd Muhibbî, 1371), c.3, s.7.

²⁷ Bâbâ Figânî-yî Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.139.

²⁸ Bâbâ Figânî-yî Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s. 22.

²⁹ Bâbâ Figânî-yî Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s. ۲۳۹

³⁰ Safâ, *Târîh-i Edebiyât Der İrân*, s.412; Müctebâî, "Bâbâ Figânî", s.45.

اینم عنایتیست که مستور مانده ام
شمرنده در میانه جمهور مانده ام
موقوف یک اشاره منظور مانده ام
من از دعای کیست که رنجور مانده ام³¹

در هیچ خرقة نیست ز من ناسزاتری
خلقی به تنگ از من و من از عذاب خویش
چشمم به روی شاهد و دل مایل فنا
صد مرده زنده کرد فغانی طبیب شهر

Yeter yoksulluk! Sakimden ayrı kaldığım, başımda sarhoşluk gitmiş mahmur kalmışım.

Hız İsa'nın hurma ağacını, Hz İbrahim'in bahçesini, kavuşma ümidini, bir bir kaybedip uzak düştim.

Hiçbir hırkada benden uygunsuzu yoktur. Gizli kalmış olmam da bir lütuftur.

Halk benden rahatsız bense kendi azabımdan, halk ortasında utangaç kalmışım.

Gözüm şahidin yüzünde, gönlüm fenaya meyilli, bir amaç uğruna durdurulmuşum.

Şehir tabibi Figânî yüz ölüyü diriltti, ben kimin duasından incinmişim.

Yavaş yavaş güçsüzleşip yatağa düşen Figânî'nin ömrünün son anlarında aşağıdaki şiiri dille getirdiği rivayet edilmektedir;

دنیا و ماتمش همه با هم گذاشتیم
این منزل خراب مسلم گذاشتیم
دست از شمار این درم کم گذاشتیم
می بی تو خوش نبود هماندم گذاشتیم
موی سیاه را که بماتم گذاشتیم
عیش جهان به مردم بی غم گذاشتیم³²

رفتیم و هر چه بود به عالم گذاشتیم
قطع نظر ز حاصل ده روزه جهان
چرخ زمانه چون نکند هفته بی وفا
گل رنگ ما نداشت گذاشتیم از سرش
در غم سفید کرده کشیدیم زیر خاک
رفتیم چون فغانی از بن انجمن برون

Gittik ve ne varsa dünyada bıraktık, dünya ve matemini birlikte bıraktık.

Dünyanın on günlük neticesini bıraktık, bu virane menzili kesin terk ettik.

Zamanın feleği bir hafta vefa etmeyince, bu dirhemi saymaktan el çektik.

Gül rengimiz başından geçmemize izin vermedi, sensiz mey güzel olmayınca hemen bıraktık

Kederin beyazlattığını toprağa gömdük, siyah saçı mateme bıraktık.

Figânî gibi bu meclisten dışarı çıktık, dünya eğlencesini kedersiz insanlara bıraktık.

Figânî 925 yılında Meşhed şehrinde vefat etmiştir. Bu şehir yakınlarında toprağa verilmiş ama günümüzde bu mezarın nerede olduğu belli değildir.³³

³¹ Bâbâ Figânî-yi Şîrâzî, *Divân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.316

³² Bâbâ Figânî-yi Şîrâzî, *Divân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.329.

³³ Hâdî Kezâî, *Zindeginâme-i Şâ'irân ve Nivîsendegân (Ez Rûdekî Tâ Devletâbâdî)* (Tahran: Enteşârât-i Behzâd, 1386), s.315; Müctebâî, "Bâbâ Figânî", s.22; Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Divân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.25; 'Atrifi, "Bâbâ Figânî-i Şîrâzî" s.6; Dihhodâ, *Lügatnâme-i Dihhodâ*, c.3, s.3820.

Lütf Alî Beg Âzer'e göre; "Figânî güzel konuşan sağlam bir şair ve tuhaf bir âşıktır. Bir süre Irak ve Horasan'da yaşamış. Sürekli içki içtiği için birçok olumsuzluğu tatmış, gül endamlı gençlere âşık olmasından dolayı kınanmıştır. Divanı olan şairin duru kasideleri bulunmaktadır ama gazelde daha mahirdir."³⁴

Bâbâ Figânî kaside, gazel, rubai, terkîbibend, terciibend ve kıta gibi muhtelif nazım şekilleriyle şiirler yazmıştır, ancak asıl mahir olduğu nazım şekli gazeldir. Divanında 4145 beyitten oluşan 577 gazel, 846 beyitten oluşan 26 kaside, 239 beyitten oluşan 3 terkîbibend, 100 beyitten oluşan 1 terciibend, 20 beyitten oluşan 9 kıta, 70 beyitten oluşan 37 rubai ve 48 müfred beyit yer almaktadır.³⁵

Figânî, Akkoyunlu sultanlarını öven kasideler yazmıştır. Sultan Yâkub'un ölümlü üzerine 10 bölümden oluşan bir mersiye yazmış, şiirlerinde peygamber efendimiz ve Hz Ali'ye övgüde bulunmuştur.³⁶

Kasideleri sade ve akıcıdır, genellikle kasidecilerin üslubunda görülen mübalağa ve yapmacıklık yoktur. Aşırı methiye ve mübalağadan içtinap etmiştir. Gazelde kendisine has bir özelliği bulunmaktadır. Özellikle gazelleri sade ve çok akıcıdır. Gazellerinde tabirler, bedii mazmunlar, teşbihler, yeni istiareler göze çarpmaktadır. Ayrıca âşıkane hisler ve ruhi haller de az değildir. Figânî'nin gazel söyleme tarzı kendi döneminde revaçta olan üsluptan farklıdır. Vâlih-ı Dâğistânî, Riyâzü'l-şu'arâ adlı kitabında; "Figânî'den önce kimse bu üslup ile şiir söylememiştir. Figânî yeni üslubun müctehididir" demiştir.³⁷ Takkîyü'dîn-ı Kâşî, Hulâsat'ül-Eş'âr ve Zübdetü'l-Efkâr adlı kitabında "Horasan ehli zatlar onun döneminde şiirlerini beğenmediler. Aslında üslubunu bilmiyorlardı, çünkü şiirleri onların kullandığı üsluptan farklıydı" demiştir.³⁸ Figânî'nin bu üslubu sonraki dönemlerde revaç kazanmıştır. Vahşî, Nazîrî, Örfî, Zamîrî ve Sâib-i Tebrîzî gibi şairler bu üslubu takip etmişler.³⁹ Sâib divanındaki dört gazelde Figânî'nin şiirlerine övgüde bulunmuştur. Onun divanını araştırmak ve şiirlerinin peşinden gitmeyi zorunlu görmektedir;⁴⁰

شد به اندک مدتی سرخیل ارباب سخن هر که از روح فغانی، صایب استمداد کرد⁴¹

Her kim Figânî'nin ruhundan Sâib'ten yardım aldıysa kısa bir sürede söz erbabının önderi oldu.

³⁴ Lütf Ali Beg Âzer-i Bigdil, *Âteşkede-i Âzer*, nşr. Seyyid Ca'fer Şehîdî, (Tahran: Entesârât-i Müessesesi-i Neşr-i Kitâb, 1337), s.168.

³⁵ Bâbâ Figânî-yi Şîrâzî, *Divân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.2.

³⁶ Müctebâî, "Bâbâ Figânî", s.45.

³⁷ Alî Kulî Vâlih-ı Dâğistânî, *Riyâzü'l-şu'arâ*, nşr. Seyyid Muhsin Nâcî-yi Nasrâbâdî, (Tahran: Entesârât-i Esâtîr, 1384), c.3, s.486.

³⁸ Müctebâî, "Bâbâ Figânî", s.46.

³⁹ Müctebâî, "Bâbâ Figânî", s.46.

⁴⁰ Müezzîni ve Zîgmî, "Tâsîr-i Bâbâ Figânî", s.34.

⁴¹ Muhammed Alî Sâib, *Divân-i Sâib-i Tebrîzî*, nşr. Muhammed Kahramân, (Tahran: Entesârât-i 'İlmî ve Ferhengî, 1387), c.3, s.116.

از آتشین دمان به فغانی کن اقتدا صایب اگر تتبع دیوان کس کنی
Sâib eğer bir kimsenin divanını takip edeceksen, Figânî'nin ateşli nefesinin peşinden git.

صایب از این غزل که چراغ دل من است افروختم به خاک فغانی چراغها
Sâib! Gönümün ışığı olan bu gazelden Figânî'nin toprağına ışıklar yaktım.

این غزل را پیش از این هر چند انشا کرده بود صایب از روح فغانی دیگر استمداد کرد
Sâib, Figânî'nin ruhundan medet umarak bu gazeli bundan önce birkaç defa yazmıştı.

Mîrzâ Muhsin Tâsîr ve Gâlib-i Dihlevî, Figânî'ye övgüde bulunmuşlar;⁴⁵

بسکه موزونی به بابایی مسلم داردت از مضامین خوش بابافغانی خوشتری
 پرده ای چند به آهنگ نکيسا بردا غزلی چند به هنجار فغانی بشنو

Bâbâ Figânî'nin güzel mazmunlarından daha güzelsin, o kadar uyumlusun ki ancak Bâbâ'ya yakırsın. (Mîrzâ Muhsin Tâsîr)

Bir süre Nekîsâ'yı dinlemeyi bırak, Figânî'nin üslubuyla bir gazel dinle. (Gâlib-i Dihlevî)

İlk önce Mekteb-ı Vukû daha sonra Sebk-i Hindî adıyla ünlünen üslubun cilveleri Figânî'nin şiirlerinde sarıh bir şekilde göze çarpmaktadır.⁴⁷ Şiirlerinde mazmun oluşturma, hayal kurma, yeni teşbih ve tabirleri meydana getirme eşit, uygun ve orantılıdır. Sebk-i hindî şairlerinin eserlerinde görülen mübalağa ve ifrat onun şiirlerinde bulunmamaktadır.⁴⁸

Figânî'nin divanı iki defa basılmıştır. İlk önce Lâhor'da Methûr-ı Dihlevî tarafından, daha sonra Tahran'da (1316) Ahmed Süheylî-i Hânsârî tarafından neşredilmiştir. Hânsârî baskısı daha sonraları bazı eklemeler yapılarak birkaç defa daha basılmıştır. Hüseyin Âzâd tarafında hazırlanan şiir seçkisi de Fransızcaya tercüme edilmiş ve 1903 yılında Paris'te yayınlanmıştır.⁴⁹

Özellikle karmaşık olan gazel Figânî ile birlikte sade bir hal almıştır. Kemâl Hocendî, Kâtibî ve Şâh Kâsım'ın şiirleri onunki kadar sade ve yalın anlamlı değildir. Figânî'nin gazellerine bakıldığında bütün manaları anlamak zor değildir. Sanki

⁴² Sâib, *Dîvân-i Sâib-i Tebrîzî*, c.6, s.3386

⁴³ Sâib, *Dîvân-i Sâib-i Tebrîzî*, c.1, s.388.

⁴⁴ Sâib, *Dîvân-i Sâib-i Tebrîzî*, c.3, s.116.

⁴⁵ Menücehr Ekberî, "İstikbâl Der Şi'r-i Fârsî ve Ehemmiyet-i Şi'r-i Bâbâ Figânî Ez Nezer-i İstikbâl", *Mecele-i Dânişkede-i Edebiyyât ve 'Ulûm-i İnsânî-yi Dânişgâh-i Tehrân*, (Tahran: 1379), s.134.

⁴⁶ Sâib, *Dîvân-i Sâib-i Tebrîzî*, c.3, s.116.

⁴⁷ Müezzini ve Zîgmî, "Tâsîr-i Bâbâ Figânî", s.25.

⁴⁸ Müctebâî, "Bâbâ Figânî", s.46.

⁴⁹ Rıza Kurtuluş, "Bâbâ Figânî" *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), c.4, s.58; Müctebâî, "Bâbâ Figânî", s.46.

şair sizinle konuşuyormuş gibi düşüncelerini dille getirmiştir. Şiirlerindeki kinaye, istiare ve teşbihler taze ve yenidir. Figânî aşkı meslek edinen şairlerdendir. Aşkta dolayı çok kötülük, kınama ve azarlanma görmüştür. İşte bu yüzden şiirleri bütün muasırlarından daha coşkulu ve okuyucuyu etkileyen bir yapıya sahiptir. Divanda az sayıdaki gazelde şairin dertli feryadı, can yakıcı iniltisi ve aşk acısı yoktur. Figânî'nin gazelleri genellikle ahenkli, manalı, sade, tatlı ve tekdüzedir. Divanın tamamında neredeyse zor bir kelime veya kalıp bulunmamaktadır. Bu yüzden Ârif-i Şîrâzî kendisine gazel söylemede ikinci Hâfız-i Şîrâzî demiştir. Bâharistân yazarı Mollâ Câmî'ye kendisini şöyle övmektedir; "Kendi dönemi şairleri içerisinde gazel yazma konusunda mahirdir ve akranlarının aksine şiirlerinde çok fazla coşku ve sevinç yer almaktadır." Sarhûş kendisini şiir söylemenin önderi kabul edip ondan önce bu tarz şiirleri kimsenin söylemediğini dille getirmiştir.⁵⁰

Figânî'nin güzel mazmunlardan oluşan üslubunu kendisinden sonra birçok şair taklit etmiştir. Bu üslup yavaş yavaş mekteb-i vukû' üslubuna yönelmiştir. Irak üslûbundan Hint üslûbuna geçiş dönemi için mekteb-i vukû' adı kullanılmıştır. Bu üslubun en meşhur şairleri Şeref Cihân-i Kazvînî, Sabîrî-i Rûzbehân, Hâletî-i Türkmân, Vahşî-i Bafkî, Muhteşem-i Kâşânî, Mîlî-i Meşhedî'dir.⁵¹

Figânî'nin şiir üslubunu takip eden bazı şairler şunlardır; Vahşî-i Bafkî (ö.921), Nazîrî-i Nişâbûrî (ö.1021), Vefî-i Deşt Beyâzî (ö.979), Zamîrî-i İsfahânî (ö.985), Mîlî (ö.984), Hekîm Şefâî (ö.1037), Örfî (ö.999), Muhteşem (ö.1000), Tâlib-i Âmulî (ö.1037), Celâl Esîr (ö.1049), Hâce Hüseyin Senâî (ö.996), Kelîm (ö.1061), Selîm (ö.1057), Zuhûrî (ö.1025), Zelâlî-i Hânsârî (ö.1031), Râkım (ö.1100), Şevket-i Buhârî (ö.1107), Sâib-i Tebrîzî (ö.1087), Şânî-i Teklû, Mesîh-i Kâşî, Lisânî-i Şîrâzî, Gazâlî-i Meşhedî, Şâpûr-i Tehrânî, Kâsım-i Erdestânî, Nesîbî-i Gîlânî, Abdalbâkî-i Nihâvendî.⁵²

Tezkire yazarlarına göre Mollâ Câmî'nin muasırları Figânî'nin üslubunu beğenmemişler. Hatta bir süre kendi üsluplarının hilafına yazılan şiirlere Figânîyâne adını vermişler. Yazdığı coşkulu gazeller sebebiyle Hâfız-i Kûçek adıyla anılan Figânî'nin bazı şiirleri Hâfız'ın bazı gazelleri gibi o dönemin siyasi durumu hakkında bilgi vermektedir. Figânî bu tür şiirlerinde ya Sultan Yâkub'un sarayındaki durumu açıklamış veya başka mevzulara değinmiştir. Eğer bu şiirler o dönemin tarihi olaylarıyla iyice mukayese edilse o dönem daha iyi anlaşılabilir.⁵³

به یک کرشمه کشی اینهم از تو نیست عجب	دهی حیات ابد این دم از تو نیست عجب
تو شاد زی که دل خرم از تو نیست عجب	ز من که سوخته ام عیش و خرمی عجیبست
یکی اگر بنهی مرهم از تو نیست عجب	هزار بار نمک بر جراحتم زده یی

⁵⁰ Bâbâ Figânî-yi Şîrâzî, *Divân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.25-28.

⁵¹ Müezzini ve Zıgmî, "Tâsir-i Bâbâ Figânî", s.28; Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Divân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.28.

⁵² Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Divân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.29-32.

⁵³ Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Divân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.34-35.

مدمام مست شراب غروری ای خواجه اگر ز دست دهی خاتم از تو نیست عجب
بر آر ناله فغانی و خون بیار از چشم تو خانه سوخته یی ماتم از تو نیست عجب^{۵۴}

Ebedi hayat versen bu zamanda sana şaşılmaz, bir cilveye bunların hepsini öldürsen sana şaşılmaz.

Mutluluk ve eğlenceden yanan benim için tuhaftır. Ey mutlu gönül! Sen mutlu yaşa senden yana tuhaflık yok.

Bin defa yarama tuz bastın, eğer bir kere merhem sürsen sana hayret edilmez.

Ey Hâce sürekli gurur şarabıyla sarhoşsun, eğer yüzüğü kaybedersen senden yana tuhaflık yok.

Figânî inlemeye devam et, gözden kan damlat, sen matemin yanmış evisin, senden yana tuhaflık yok.

Figânî'nin şiirlerini taklit etmeyen ve şiirlerine cevap vermeyen çok az şair bulunmaktadır. Figânî'nin aşağıdaki matla beytine Örfî, Nazîrî, Şifâî ve Sâib gibi şairler cevap vermiştir;⁵⁵

زین بحر نیلگون دم آبی ندید کس سرها فرود رفت و حبایی ندید کس^{۵۶}

Bu lacivert deryada kimse suda yaşayanın nefesini görmedi, başlar batıp gitti kimse bir kabarcık görmedi.

کونین مست و باده نابی ندید کس سیراب هر دو عالم و آبی ندید کس^{۵۷}

Sarhoş iki âlemi ve saf badeyi görmedi kimse, her iki âlemde suya doyan ve suda yaşayanı görmedi kimse. (İrâkî)

فصلی چنین گذشت و شهبایی ندید کس بر گشت تشنه ای دم آبی ندید کس^{۵۸}

Bir mevsim öylece geçti ve hiç kimse bir yıldız görmedi, susuzluk geri döndü kimse su iniltisini görmedi. (Nazîrî)

مستم ز عشق و بوی شرابی ندید کس سوز درون و بوی کبابی ندید کس^{۵۹}

Aştan mestim, kimse bir şarap kokusu görmedi, deruni yangını ve kebab kokusunu kimse görmedi. (Şifâî)

صد گل به باد رفت و گلابی ندید کس صد تاک خشک گشت و شرابی ندید کس^{۶۰}

Yüz gül havaya uçtu kimse gülsuyunu görmedi. Yüz asma üzüm kurudu kimse bir şarap görmedi. (Sâib)

⁵⁴ Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.105.

⁵⁵ Müezzîni ve Zîgmî, "Tâsîr-i Bâbâ Figânî", s.34-35.

⁵⁶ Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.280.

⁵⁷ Cemâleddîn Muhammed Örfî-i Şîrâzî, *Külliyât-i Örfî-i Şîrâzî*, nşr. Muhammed Veliyülhak Ensârî, (Tahrân: Enteşârât-i Dânişgâh-i Tehrân, 1378), c.2, s.639.

⁵⁸ Muhammed Hüseyin Nazîrî-i Nişâbûrî, *Dîvân-i Nazîrî-i Nişâbûrî*, nşr. Mezâhir Musaffâ, (Tahrân: Kitâbhânehâ-i Emîr Kebîr ve Zevvâr, 1340), s.219.

⁵⁹ Şerâfuddîn Hasan Şifâî-i İsfahânî, *Dîvân-i Şifâî-i İsfahânî*, nşr. Lütîf Alî Benân, (Tebriz, 1362), s.558.

⁶⁰ Sâib, *Dîvân-i Sâib-i Tebrîzî*, c.5, 2343.

Hânsârî'nin neşrettiği Figânî'nin divanı aşağıda matla beyti verilen kaside ile başlamaktadır;

باز از سمن و گل چمن آراست جهان را جان تازه شد از لطف هوا پیر و جوان را⁶¹

Dünyayı tekrar yasemin ve çimen güllü süsledi. Hava nimetinden genç ve yaşlıya taze can geldi.

Figânî, Şah İsmâîl'i üç kasidesinde methetmiştir;

حافظ مرکز نه دایره شاه اسمعیل ایکه ظل علمت بر دو جهان پرده تنست⁶²

Hâfız merkeze koy Şah İsmâîl'in dairesini çünkü ilminin gölgesi iki dünyada vücut perdesidir.

امین خاتم اقبال شاه اسماعیل که فرق تا قدمش لطف و سیرت حسنست⁶³

Şah İsmâîl'in ikbal yüzüğünün emniyeti baştan sona kadar lütuf ve güzel suretle doludur.

امیر صف شکن شیر گیر اسماعیل که روز معرکه دندان کن هزار تنست⁶⁴

Safları delen, aslan yakalayan Şah İsmâîl, savaş zamanı bin kişiyi yere serendir.

Figânî, Uğurlu oğlu Ahmed döneminde Kirmân hâkimi olan Ebîh Sultan ile Fars hâkimi olan Kâsım Bîg Pernâk'ı adil emirler olarak yâd etmiştir.

فلک پیوسته می گوید که نقد انجم افلاک نثار میر عادل قاسم پرناک خواهم کرد⁶⁵

Felek daima gök yıldızlarının farkını söyler, beni adil emir Kâsım Pernâk'a kurban edecek.

Figânî, Gazneli Mahmud'u bir gazel ile bir terciibendinde övgüde bulunmuştur:

چشم یعقوب و جلوه یوسف دل محمود و عقد زلف ایاز⁶⁶

Hız. Yâkub'un gözü ve Hız. Yusuf'un cilvesi, Sultan Mahmud'un gönlü ve İyâz'ın zülfünün düğümü.

جمال دولت محمود زینت آندم یافت که بار سلسله طره ایاز کشید⁶⁷

İyâz'ın kâkülünün bağının yükünü çektiği vakit Sultan Mahmud'un devletinin cemali süslendi.

⁶¹ Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.2.

⁶² Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.17.

⁶³ Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.19.

⁶⁴ Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.24.

⁶⁵ Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.181.

⁶⁶ Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.71.

⁶⁷ Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.236.

Figânî, Sultan Yâkub'un ismini bir kaside ile bir terakibinde anarak övgüde bulunmuştur;

گلبن گلزار دین یعقوب سلطان کز شرف خاک پای اوست در چشم اولوالبصار مشک⁶⁸

Şerefte din bahçesinin güllüdür Sultan Yâkub, onun ayağının tozu ileri görüşlülerin gözünde misktir.

جهان تاریک شد چشم و چراغ اهل عالم کو خداوندا جهان یقوب ختم نسل آدم کو⁶⁹

Dünya karanlığa büründü, âlim ehlinin göz ve ışığı nerede, Allah'ım insanoğlunun son nesli Yâkub'un dünyası nerede?

Figânî'nin iki kasidesinde tasavvuf şeyhi ve tekke sahibi olan Tâceddîn Hasan'ın ismi zikredilmektedir. Figânî, Tâceddîn Hasan'ı bilgin ve takva sahibi biri olarak övmüştür. Ömrünün sonlarında onun müridi olduğu rivayet edilmektedir.⁷⁰

کاشف سرّ حقیقت وارث علم نبی افتخار آل یس شاه تاج الین حسن⁷¹

Hakikat sırrının kâşifi, peygamber ilminin varisi, Yas ailesinin iftiharî Şâh Tâceddîn Hasan.

قطب نه دایره تاج الفقرا شاه حسن آنکه یک نکته ز کلکش دو جهان را سخنست⁷²

Dokuz ülkenin önderi, fukaraların tacı Şâh Hasan, kalemindeki bir nüktenden iki dünya söze gelir.

Figânî, Sa'dî'nin on beş, Emîr Hüsrev'in otuz altı, Kemâl-i Hocendî'nin on yedi, Hâfız'ın on iki, Câmî'nin elli iki, Ehlî'nin otuz altı gazellinden etkilenmiştir. Örfî elli yedi, Nazîrî altmış beş, Şânî-i Teklû iki yüz altmış bir, Şâpûr yüz yirmi dokuz, Şifâî iki yüz otuz yedi, Tâlib-i Âmulî otuz altı ve Sâib iki yüz otuz altı gazellinde Figânî'yi taklit etmiştir.⁷³ Fars edebiyatında gazel nazım şekli alanında en çok taklit edilen şairler Hâfız, Sa'dî, Emîr Hüsrev ve Figânî'dir.⁷⁴

3.Sonuç

Dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında gelişme gösteremeyen Fars edebiyatı Bâbâ Figânî, Ehlî-i Şîrâzî, Emîr Şâhî, Hilâlî Çağatâyî ve Şehîd-i Kumî gibi şairler sayesinde itibar kazanmıştır. Figânî Fars edebiyatının oluşum dönemi şairlerindedir. Onun yeni üslubu iki yüzyıl Fars şiirini çeşitli şekillerde etkilemiştir. Safevî dönemi şairlerinden birçoğu ondan etkilenmiş ve gazellerini taklit etmişler. Örfî, Nazîrî, Şânî-i Teklû, Şifâî, Tâlib-i Âmulî ve Sâib ondan etkilenen şairlerden birkaçıdır.

⁶⁸ Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.36.

⁶⁹ Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.62.

⁷⁰ 'Atrîfî, "Bâbâ Figânî-i Şîrâzî", s.7; Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.25.

⁷¹ Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.51.

⁷² Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, s.26.

⁷³ Müezzîni ve Zîgmî, "Bâbâ Figânî-i Şîrâzî", s.32.

⁷⁴ Ekberî, "İstikbâl Der Şî'r-i Fârsî", s.132.

Adı geçen bu şairler Figânî'nin şiirlerine cevap olarak yaklaşık bin gazel yazmışlar. Figânî de Sa'dî, Câmî, Emîr Hüsrev, Kemâl-i Hocendî, Hâfız ve Ehlî'den etkilenmiştir. Figânî hem Mekteb-i vukû' hem de sebk-i Hindî üslubuyla şiir söylemiştir. Aşkı meslek edinen Figânî'nin latif, fasih ve akıcı şiirleri bulunmaktadır. Gazellerinin çoğu âşıkane'dir. Divanında Akkoyunlu şahlarına, Şâh İsmail Safevî'ye ve imamlara övgüde bulunmuştur.

Kaynakça

- Atrifî, Ali Ekber, "Bâbâ Figânî-i Şîrâzî" *Dâiretü'l-Maârif-i Şîa*, Tahran: Neşr-i Şehîd Saîd Muhibbî, c.3, 1371.
- Âzer-i Bîgdil, Lütf Ali Beg, *Âteşkede-i Âzer*, nşr. Seyyid Ca'fer Şehîdî, Tahran: Entesârât-i Müessesesi-i Neşr-i Kitâb, 1337.
- Bâbâ Figânî-i Şîrâzî, *Dîvân-i Eş'âr-i Bâbâ Figânî-i Şîrâzî*, nşr. Ahmed Süheylî-yi Hânsârî, Tahran: Şirket-i Nesebî-i Hâc Muhammed Hüseyin İkbâl, 1316.
- Dekâkî-i Belyânî, Takiyyüddîn Evhâdî, *'Arafâtü'l-Âşıkîn ve 'Arasâtü'l-Ârifîn*, nşr. Muhsin Nâcî-i Nasrâbâdî, (Tahran: Entesârât-i Esâtîr, c.5, 1388.
- Dihhodâ, Ali Ekber, *Lügatnâme-i Dihhodâ*, Tahran: Dânişgâh-ı Tahran Müessesesi-i Lügatnâme-i Dihhodâ c.3, 1998.
- Ekberî, Menûçehr, "İstikbâl Der Şî'r-i Fârsî ve Ehemmiyet-i Şî'r-i Bâbâ Figânî Ez Nezer-i İstikbâl", *Mecele-i Dânişkede-i Edebiyyât ve 'Ulûm-i İnsânî-yi Dânişgâh-i Tehrân*, Tahran: 1379.
- Hânlerî Kiyâ, Zehrâ, *Ferheng-i Edebiyyât-i Fârsî*, Tahran: Entesârât-i Bunyâd-i Ferheng-i İrân, 1969.
- Kezâî, Hâdî, *Zindegînâme-i Şâ'irân ve Nivîsendegân (Ez Rûdekî Tâ Devletâbâdî)* Tahran: Entesârât-i Behzâd, 1386.
- Kurtuluş, Rıza "Bâbâ Figânî" *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.4, 1996.
- Mihrâbî, Zehra, *Mukâyese-i Sebkî-i Çendîn Gazel-i Bâbâ Figânî ve Hâfız*, Dânişgâh-i Terbiyet-i Muallim, Yüksek Lisans Tezi: 1391.
- Müctebâî, Fethullâh, "Bâbâ Figânî" *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, (Tahran: Bünyâd-ı Dairetü'l-Maârif-i İslâmî, c.1, 1375.
- Müezzînî - Zigmî, Ali Muhammed ve Emîr, "Tâsîr-i Bâbâ Figânî Ber Ceryânihâ-yi Şî'r-i 'Asr-i Safevî", *Neşriye-i 'İlmî Pejûheşî*, Tahran: 1390.
- Nazîrî-i Nişâbûrî, Muhammed Hüseyin, *Dîvân-i Nazîrî-i Nişâbûrî*, nşr. Mezâhir Musaffâ, Tahran: Kitâbhânehâ-i Emîr Kebîr ve Zevvâr, 1340.
- Örfî-i Şîrâzî, Cemâleddîn Muhammed, *Külliyât-i Örfî-i Şîrâzî*, nşr. Muhammed Veliyülhak Ensârî, Tahran: Entesârât-i Dânişgâh-i Tehrân, c.2, 1378.

- Safâ, Zebîhullâh *Târih-i Edebiyât Der Îrân*, Tahran: Enteşârât-i Firdevsî, c.4, 1364.
- Sâib, Muhammed Alî, *Dîvân-i Sâib-i Tebrîzî*, nşr. Muhammed Kahramân, (Tahran: Enteşârât-i ‘İlmî ve Ferhengî, c.3, 1387.
- Şifâ-i İsfahânî, Şerafüddîn Hasan, *Dîvân-i Şifâ-i İsfahânî*, Nşr. Lütîf Alî Benân, Tebriz: 1362.
- Vâlih-i Dâğıstânî, Alî Kulî, *Riyâzü’l-şu‘arâ*, nşr. Seyyid Muhsin Nâcî-yi Nasrâbâdî, Tahran: Enteşârât-i Esâtîr, c.3, 1384.

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ-BÜTOBİD

YAYIN VE YAZIM İLKELERİ

Yayın İlkeleri

Bayburt Üniversitesi İnsan ve toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi, Mart ve Eylül olmak üzere yılda iki kez yayımlanan bilimsel ve hakemli bir fakülte yayınıdır. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir. Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak amacıyla gönderilmemiş olmalıdır. Türkçe makalelerde İngilizce öz ve genişletilmiş İngilizce özet, İngilizce makalelerde ise Türkçe öz ve genişletilmiş Türkçe özet yer almalıdır. Dergiye gönderilen yazılar öncelikle editör tarafından ön incelemeye alınır sonrasında editörler grubunun ve yayın kurulunun görüşleri alınarak, ilgili yazının konusunda uzman hakemlere gönderilir. Hakemlerin de olumlu görüş vermesi ve yayın kurulunun olumlu görüş belirtmesi durumunda makale, editör ve yayın kurulunun belirlediği sayıda yayımlanır. Hakemlerin olumsuz görüş belirtmesi durumunda makale, reddedilir. Dergimize gönderilen yazılar için editör ve hakem raporlarında belirtilen düzeltmeler yapılması için makale sorumlu yazarına gönderilir. Düzeltmeler yapıldıktan sonra eğer hakem makaleyi tekrar görmek istiyorsa hakeme makale terkar gönderilir. Hakemin düzeltmeler yeterli bulması durumunda editör makalenin yayınlanması konusunda karar verir. Şayet hakem düzeltme istemiş ancak düzeltmelerden sonra makalenin tekrar görmek istemediğini belirtmişse, ilgili düzeltmeler editör tarafından kontrol edilir ve bir karar varılır. Yayımlanan makalelerinin bütün yayın hakları Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi (BÜTOBİD)'e aittir. Burada belirtilmeyen hususlarda karar verme yetkisi Editör ve Yayın Kurulu'na aittir. Yayın ve yazım ilkelerine uymayan yazılar değerlendirmeye alınmadan reddedilir.

Yazım İlkeleri

Yazım ilkelerinde Apa ve Klasik sistem, Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi (BÜTOBİD) tarafından kabul edilmektedir.

Makale anlatımında aşağıdaki kurallar dikkate alınmalıdır.

Makale yazımında, okuyucunun, çalışmanın her aşamasını anlama ve değerlendirmesine imkân tanıyacak bir anlatım ve plana uyulmalıdır. Anlatım olabildiğince sade, anlaşılabilir, öz ve kısa olmalıdır. Gereksiz tekrarlardan, desteklenmemiş ifadelerden ve konu ile doğrudan ilişkisi olmayan açıklamalardan kaçınılmalıdır.

Yazımda çok genel ifadeler kullanılmamalıdır. Yargı veya kesinlik içeren ifadeler mutlaka verilere/ referanslara dayandırılmalıdır. Ele alınan konu veya problemin mevcut literatürdeki yeri, amaçları açıklama ve destekleme bağlamında sunulmalıdır. Problem ile seçilen araştırma yöntemi arasında bağ kurulmalıdır. Probleme, araştırmacı/araştırmacıların hangi kuramsal/kavramsal açıdan yaklaştıkları gerekçeleri ile birlikte belirtilmelidir. Kullanılan araştırma yönteminin seçilme gerekçesi açıklanmalıdır. Bütün veri toplama araçlarının geçerliliği ve güvenilirliği belirtilmelidir. Araştırma sonucunda elde edilen veriler bir bütünlük içinde sunulmalıdır. Sadece elde edilen verilere dayanan sonuçlar sunulmalıdır. Sonuçların yorumları, varsa literatürdeki diğer kaynaklarla değerlendirilmelidir.

Makale biçimlendirilirken aşağıdaki kurallar dikkate alınmalıdır.

Çalışmanın ilk sayfasında yazar(lar)ın ad ve soyadları ile sayfanın alt bilgi bölümünde kurum bilgileri ve e-posta adresleri yer almalıdır. Makale için gerekli ayarlar şu şekildedir:

Sayfa düzeni: Özel sayfa boyutları, Genişlik:21, Yükseklik, 29.7 cm Kenar boşlukları: Üst veAlt: 5 cm, Sol ve Sağ: 4 cm Satır aralığı: Tam Değer: 1nk, Yazı fontu: Times New Roman

Başlıklar: Makalenin ana başlığı 12 punto, kalın, ortalanmış, tüm kelimelerin ilk harfleri büyük ve en fazla 14 kelime olmalıdır. Birinci düzey başlıklar numaralandırılmış, 11 punto, kalın, tüm kelimelerin ilk harfleri büyük ve ortalanmış olmalıdır. İkinci düzey başlıklar numaralandırılmış 10 punto, kalın, tüm kelimelerin ilk harfleri büyük ve sola yaslı olarak yazılmalıdır.

Yazar adları: 10 punto, ortalanmış, yazar adı ve soyadının sadece ilk harfleri büyük harf olmak üzere verilmelidir. Yazar adresleri alt bilgi olarak 10 punto verilmeli sadece şu bilgileri içermelidir: Üniversite, fakülte, bölüm, il, ülke, mail (Üniversite dışında bir kurumsa üniversite, fakülte ve bölüm adı yerine kurum adının yazılması yeterlidir).

Özetler: 10 punto ve italik, iki yana yaslı şekilde yazılmalıdır. Özet 100-150 kelime aralığında yazılmalıdır. Makaleler Türkçe ve İngilizce özet içermelidir. Makalenin dili Türkçe ise “Özet”, İngilizce ise “Abstract” başa gelmelidir. Paragraf başı yapılıp [½ girinti] 3-5 kelime arasında anahtar kelime yazılmalıdır. Türkçe başlık özet bölümünün üzerinde, İngilizce başlık ise Abstract bölümünün üzerinde yer almalıdır.

Makale metni: 11 punto olarak yazılmalı ve dosyalar Microsoft Word 2010 veya üzeri bir sürümde hazırlanmalı ve dosya biçimi .docx uzantılı olmalıdır. İlk paragrafta

girinti bırakmadan metnizi yazınız. İkinci ve diğer paragraflarda ise ½ girinti bırakınız.

Tablo isminde geçen kelimelerin ilk harfleri büyük sola yaslı ve italik olmalıdır. Tabloda dik çizgi kullanılmamalıdır. Tablo ismi tablo numarasının altında yer almalıdır. Tablo içeriğindeki yazılar 8 puntoya kadar düşürülebilir. Tabloyu açıklayan paragraf ½ girinti içerinden ve tablo ile 7,1nk aralığında olmalıdır.

Şeklin başlığı ortalanmış olarak (sadece ilk harf büyük olmalı) verilmelidir. Şekil numarası (italik) ve ismi şeklin altında verilmelidir. Şekli açıklayan paragraf ½ girinti içerinden ve tablo ile 7,1nk aralığında olmalıdır.

Makaleler, ekler dahil 35 sayfayı aşmamalıdır.

Kaynaklar APA 6 (American Psychological Association) standartlarına uygun ve aşağıdaki kurallar dikkate alınarak yazılmalıdır.

Kaynaklar APA 6 (American Psychological Association) standartlarına uygun olarak verilmelidir. Birden fazla yazarlı kaynaklarda son yazarın soyadından önce ‘&’ yazılmalıdır.

Makale içinde kullanılan kaynaklar “Yazar Soyadına Göre” dizini hazırlanarak, sayfanın sol kenar boşluğu hizasından başlayarak 9 punto, tek satır aralığı yazılır. İlk satırdan sonraki satırlarda ½ girinti bırakılır.

Metin içerisinde yazarı belli olmayan internet kaynaklarına atıf yapılırken, büyük harflerle URL-sıra numarası (.), yıl şeklinde yazılmalıdır. Örneğin: (URL 3, 2009), (URL 1 ve 2, 2005)

Kaynak göstermede bazı örnek kaynaklar aşağıda sunulmuştur;

Kaleli-Yılmaz, G. & Güven, B. (2014). Tasarlanan hizmet-içi eğitim kursunun teknoloji donanımlı ortamlarda öğretmene biçilen roller üzerindeki etkisi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 144-169.

Tozlu, N. (2014). *Eğitimden felsefeye-1: Eğitim felsefesi, eğitim üzerine düşünceler ve insandan devlete eğitim*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları.

Kaynaklar Klasik Sistem (Dipnot) standartlarına uygun ve aşağıdaki kurallar dikkate alınarak yazılmalıdır.

Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimler Fakültesi *Dergisi*’ne gönderilen makaleler dipnot kullanılarak yazılmış olmalıdır. Dipnotlarda geçen kaynaklar, açık ve ayrıntılı künyeleriyle birlikte yazının sonunda Kaynakça kısmında verilir. Dipnot cümle bitiminde noktadan sonra verilmelidir.

Kaynak ilk kez geçtiğinde, künyesi dipnotta aşağıdaki şekilde verilir. Kitap başlığı *italic* olarak yazılır.

Dipnotta ikinci kez geçen kaynak için, araya başka kaynaklar girmişse, yazarın soyadından sonra “*age* (*adı geçen eser*), *agm* (adı geçen makale), *agt* (*adı geçen tez*), *agb* (adı geçen belge)” gibi kısaltmalar kullanılır.